

A MAGYAR MASARYK

Szerkeszti: Dr. Váradi Aladár

Második kötet

Erkölcsei problémák

Copyright by

PRAGER KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA, BRATISLAVA

1935

T. G. Masaryk

Erkölcsei problémák

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta:
Szalatnai Rezső

PRAGER KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA, BRATISLAVA

E könyvet az Akcióvá moravská knihtiskárna Polygrafie
nyomta Brünnben,

Erkölcsi problémák

Előszó

A mai világ áthevített légkörében, úgy tűnik fel, elveszett a lélek nagy alakító ereje. Ha figyelmesen körülnézünk, lehetetlen észre nem venni, hogy míg korunk rendkívüli technikai műveltsége napról napra tisztább és tökéletesebb eszközökkel alakítja életünk külső formáit, addig a szellem és az erkölcsi törvény végzetesen megtorpant s ott vesztegel a társadalmi fejletlenséggel együtt. A dolgozó-formáló ember, aki az anyag legbensőbb törvényeit kileste, a munka és a vállalás izgató örömeivel siet a kőkorszak barlangjaiból a repülőgép finom motorjához. Útja az arányos fejlődés és haladás boldog ritmusa, amit dicsőséggel havaznak be a mövő évek. Felfedezi a világot s gondolata a végtelemben tör. De miért nem tart vele lépést a szellemissége, miért nem tökéletesedik a géppel párhuzamosan a társadalmi erkölcs e földön? S amikor egyszer, a történelem egy-egy szerencse-nyitottá zsilipjén, mégis kitör az igazság és jelt ad szükségességéről az emberi lélek ereje, miért esik el a ragyogó megjelenés után?

Talán hiányzik a lelkünkől valami? A gépet felemeljük, mint valami újfajta bálványt, örülünk néki, mily szép és hatalmat ad nekünk földön és égen, s nincs már érzékünk más iránt? Hogyne volna. Nincs gazda-

gabb hangú Stradiváriusa a világnak, mint az emberi lélek álom-hegedűje. Széchenyi István, aki száz esztendővel ezelőtt ép ily álom-hegedűvel hívogatta a magyarokat a gazdasági és technikai haladásra, a Hitel előszavában ezeket mondja: „Én azt szeretem hinni: minden jobblelkű ember bizonyos vágyást hordoz szívében — habár sejtetlen is — magán, felebarátin s mindenben, a mi őtet környezi, szüntelen javítani. Ezen tökéletesbben ellenállhatatlan vonzódás legszebb tulajdona az emberi léleknek; s amint halhatatlan része jobban felfedez, annál inkább nő s erősödik az benne.” Valóban: az ember örök vágya, hogy lelkét és igazságát megvalósítsa, ám minden azon múlik, milyen társadalmi tudat idején helyezi el a csíráját. S amikor elhelyezte s az gyökeret eresztett a hazává szeretett rögökbe, jön a másik gond, bizony a nagyobbik: hogyan tudja megtartani? Innen van, hogy ama „jobblelkű emberiség” a legfelsőbb dolgok vezetéséhez kívánja a legöntudatosabb szellemet. Az alkotó és kezdeményező embert, aki alkotókat és kezdeményezőket nevel maga körül, aki a vak indulatot a munka szenvedélyévé nemesíti s az öntudatlan tömegből tudatos embereket épít. A szellemi királyok nemesége ez, amiről harmadfélezer évvel ezelőtt beszélt a görög Plató, mondván, amíg az államban nem a filozófusok uralkodnak, mint királyok vagy azok, akiket most királyoknak neveznek, amíg tehát az állami hatalom és a bölcsesség szeretete nem egyesülnek, az állam és az emberi nem baján segíteni nem lehet.

Európa gyáva fegyvercsörtető óráiban, a nyers erő és durvaság hullámvölgyében erre a múlhatatlanságra gondolunk. Ha az ember nem tud valamit vágyai szerint

megvalósítani, legalább készen tartja a szívében, nem mond le róla, mert tudja, érzi, hogy az alkotás pillanata csak késik, de egyszer el fog jönni. Az emberben ott van a gyermeki lélek magva, a jóság és igazság vigasztaló szeretete. Csak ezt kell megtartani és felébreszteni mindenkinél, csak ezt kell munkába hajlítani, akkor jó útra tér a jövőnk. A szellemi emberek plátói típusát ép az jellemzi, hogy minidért kudarc ellenére is bízva bíznak a nevelés és ráhatás ember-tökéletesítő erejében. Azért válnak a szó mélyebb értelmében tanítókká, akik naponként emlékeztetnek minket arra, hogy meg kell változnunk a bensőnkben, újjá kell születnünk s akkor velünk újhódik meg e világ is.

Középeurópa keleti rónái és fenyvesei között sajátos szerepet kapnak ezek az erkölcsi hősök, ezek a szellem-építő emberek.

Még el nem égetett erők, fel nem lobbant alkotó lángok várnak itt hívó szavakra. Kis nemzetek, kicsiny kultúrák ezek, de minden véredényük kapja és adja az egész európai test közös véréét. Bennük beszél olykor az örök emberi lelkiismeret, a történelem olyan válságos szárazságában, melyben a nagy nemzetek is elfáradtak már. Nemzeti tudatukban a legtisztább humánus él. Hisz a tűz és vér mindenütt egy, csak a tűzhely és az emberi testek különfélék.

A hűbériség bilincseiből ép hogy kiszabadult az a néhány kis nemzet, a Duna-táj ezeréves lakója, most kezdhetne volna a maga életét élni, amikor rajtaütött a sors s idegen hatalmi és szellemi érdekek csöndes alá-zatu gyarmatává akarta tenni. Ha összehasonlító történelmi mértékkel mérjük a magyarok, közép-szlávok,

délszlávok és románok történetét, nyilvánvalóvá lesz előttünk, hogy e kis népek a történelem nagy vonulatain, amikor Európa nevezetes kultúrája lázasan fejlődik, csak véreznek, hullanak a tatár, török és germán hatalmi tobzódások között. Toll helyett itt kardot kell faragni, gazdagkalászu kiélés helyett várakba muszáj szorulni. Egy Balassa Bálint magányos, hajszolt lovasként vágat át e tájon, úgy szorítva hófehér pergamenre írt verseit a belső zsebébe, ahogy a világháború sáros véres lövés zárkaiban szorongatta-dugdosta a magyar ifjú a Nyugat hasábjairól kivágott verseket, Ady Endrénk hős emberségű háborúellenes költeményeit. Mennyi szelídszavú igazság van abban, hogy az európai hagyomány, az európai humánus itt ezen a tájon életesebben él, mint bármely sarkán Európának. S ha a háború óta erősebben lüktet itt is a türelmetlenség, az egymás sebzése, hogy e kis népek is ellenségként néznek farkasszemet egymással, mit bizonyít ez? Csak a múló hívságos dolgokat, melyek elterelik ilyenkor a figyelmet a legfontosabbtól: az élet megtartásától. Furcsán érzi magát az ember, amikor ennek a közös sorsnak és közös kiút-keresésnek a hagyományait, törvényszerűségét akarja itt, egy konkrét nemzetnevelő filozófia bevezetőjében, felemlíteni. Pedig ahogy e könyv szerzőjében egységre talált az európaiság minden értékes hagyománya, minden mélyebb színű humánusa., úgy érezzük és tudjuk, hogy soha nem lehet időszerűbb közös közép-keleteurópai szellempolitikáról és nemzeti nevelésről beszélni, mint ép napjainkban.

Már mozgásban van az a nemzedék, az az új értelmi-ségi gárda mindkét oldalon, magyar és szláv részen

egyaránt, mely kutatni és megmutatni akarja, hogy e történeti tájék milyen egységre törekvő, milyen tiszta közösségű plátói nevelőket hordott a hátán egykor, a reneszánsz kék derűjétől a demokrácia és a gazdasági önállóság újabkori politikai eszméjéig. Ez a Dunamedence testámentoma, melyet a világháború utáni évek erre is világhosszot derítő napjaiban a kisebbségi magyar fiatalság is felismert és magára vállalt. Különös dolog ez: kisebbségi sorsban lenni s olyan feladatot végezni, amit valójában csak többségi sorsban lehet sikerrel csinálni. De nem baj, így is menni fog a dolog, mert hovatovább meglátják és megismerik az emberek a tisztaság útját. Főleg a fiatalok, s a mindenkori tiszták.

Mi tudjuk, hogy itt Szlovenszón s másutt is, más magyar kisebbségi mezőkön, nem vész el egy szemernyi magyar gondolat, egy darabka magyar élet sem, sőt szükségszerűen termékennyé válhatik itt az egész nemzeti test értéke, minden elfáradt igyekvés, minden elszigetelt magányos magyar harc, mely újat és igazságosabbat akar a múltak botor tévedéseinél. Csak az erkölcs tör vény táblájáról ne essen le soha a szem! Csak a legnagyobb gondolatot valósítsuk meg, hogy az ember külső kultúrájának tökélyével párhuzamosan haladjon a benső műveltség tökéletessége is, a moralitása és az élet harmóniájáé, ami egy.

Kisebbségi megismerés: magyar megismerés. Ha mi nagy nemzetnevelőinket magunk elé állítjuk, Apácai Cseri Jánossal kezdve, vagy akár egy territoriálisabb régi magyarral, Hunyadi Mátyással, sőt ha még Szent Istvánnal is, akkor mintegy teljessé csak úgy válik a nemzeti tervek térképe, ha még a szomszéd népek velünk

közös sorsának építőit is megismerjük és belerajzoljuk. Ez több a kötelességnél és több az udvariasságnál: élete s szükség. Nincs számunkra nagyobb nevelő és ismerető példa, mint a szomszéd egész sorskérdésének megismerése és átnézése és a magunkéval való egybevetése. Mily káros, balga és vak dolog elmenni mellette, vagy a felületesség általánosan uralkodó csillagzatára hivatkozva, eszerint elintézni.

Aki itt erkölcsi kérdésekről beszél, T. G. Masaryk, nem szorul lekszikális ismertetésre. A történelem beszél róla. Ma, amikor elhalkulóban vannak világszerte az emberi haladás biztató kórusai, különben is, csak ezért is, érdemes hallgatni Masaryk szavait. A plátói emberek egyikét, akinek sikerült, lényegében sikerült, nemzete számára a lélek alakító, nevelő erejét előtérbe helyezni s higgadt kormányzó erővé tenni. Mennyi valóság van ő benne, akit idealistának neveznek. Lehetetlen, hogy ne serkentsen, ne csiholjon ő a múlt tiszta példája szerint hasonlatos új valóságot két új nemzedékben is. Nyugodt, tiszta és zavartalan ama európai szellemiség, amit Masaryk képvisel, s ilyen volt az mindig. Ebből a határozott erkölcsi öntudatból nőtt és terebélyesedett a császári jobbagy gyermeke. Az ő életrajza a legmegkapóbb pedagógiai olvasmány. Erkölcsi életet, tiszta valóságot, igaz nemzeti munkát! Ennyiből áll az „örök emberi”, ennyiből a jó világpolgár követelménye is s a legőszintébb nemzetszeretet, amilyen például Comeniusé volt. Látszólag ellenmondásokból szövi Masaryk a maga rendszerét és mégis mindig tiszta eredményre jut. Még a politikai, az államcsináló politikai munka közepette is, megőrizte ő azt a tárgyilagosságot, mely össze tudja

egyeztetni nemzete géniuszát Európa géniuszával.

Aki meg akarja ismerni a cseheket, olvassa el Masarykot.

Mi, akik közvetíteni tudtuk őt itt magyarul, ezt a célt láttuk magunk előtt. A szellemi kicserélődés, ismeretetés és felismerés célját, a csehszlovák és magyar sorsproblémák elemzésének egyik alkalmát. Nyilvánvaló: e kezdeményezés párja és párhuzama a magyar sorsproblémák sajátos műveinek eljövendő cseh fordításai-ban van.

Nem megnyugtató-e, nem tiszta, a legtisztább érzés-e, hogy az egymás mellett lakó magyarok és csehek kölcsönös megbecsülése, európaisága érintetlen, múlhatatlanul érintetlen sziget lehetne e zordon célú európai zsvivajban?

Lőcse 1934. augusztus 20.

Szalatnai Rezső.

A humanitás alapvető erkölcsi elvei

1. Korunk gondolkozásának erős erkölcsi iránya van. Minden bizonnyal nem mondanak igazat azok, akik korunkat eszményietlensége miatt ítélik el. Nem akaróin dicsérni a mostani kort, de nem szeretnék ebben igazságtalan lenni.

És nehogy csak bírálatot adjak, szót kell értenünk azokban a dolgokban is, amelyek mindnyájunk számára kell, hogy fontosak legyenek s fontosak is. Elsősorban a vallás és erkölcs különbségéről kell beszélnünk.

Nem tudom elképzelni az erkölcsi kérdés végső megoldását vallás nélkül. De nekem nem elég a pozitív vallás, az egyházak vallása, melyeket ma ismerünk. Vallási alapon álló erkölcsöt kívánok, de más valláson alapulót, mint amelyet hivatalosan nyújtanak. Hogy milyen legyen ez a vallás, erről itt most nem beszélhetek. Csak annyit szeretnék mondani, hogy a vallást nem szabad azonosítani az elmélettel, az egyházi tanítással. Megkülönböztetünk tehát vallási erkölcsöt és hittudományi, egyházi erkölcsöt.

Vallás és erkölcs között tárgyi különbség van. Az erkölcs nem vallás és a vallás nem erkölcs. Lehet valaki vallásbéli dolgokban igen hívő ember, odaadó egyháza iránt, annak dogmáit és előírásait elfogadó, s mégsem lesz erkölcsös ember, sőt még erkölcstelen is lehet. Nem beszélek csak az álszenteskedésről. Ám oly sokféle formájú vallás van a világon, hogy egyszerűen azt gondolni, mintha annak, akinek vallása van, már erkölce is volna, ez tévedés. Az erkölcs az embernek emberhez való viszonyát jelenti. Szükségünk van az erkölcsre a felebarátunkkal való érintkezéskor. A vallás az embernek az egész világhoz, főleg Istenhez való viszonyából jön létre. A vallásnak tágasabb köre van, mint az erkölcsnek; a vallásban már benne van az erkölcs is. S a vallásnak kellene az erkölcs alapját is alkotnia.

*

Amikor felvetjük az erkölcsnek és az erkölcs alapjának kérdését, fontosnak tartjuk, habár formális jellegűnek tűnik csak fel, azt a kérdést: miképp ismerjük meg az erkölcs végső igazságait? Mi dönti el az én erkölcsömeimet? Határozottabban mondva: értelmemből vagy érzelmeimből tudom-e megállapítani az erkölcs elveit? Az elmúlt korszak majdnem valamennyi régebbi bölcselője értelemből következtetett az erkölcs alapjaira. A múlt századi jellege az értelmi filozófia volt. Akkor divatját járta mindenben az értelemre hivatkozni. Manapság az emberek elvben és gyakorlatban előszeretettel hivatkoznak az érzelmeire. A racionalizmus kora után az érzelem kora következett. A racionaliz-

mus korára és az értelemre alapított erkölcsiségre nézve nevezetes *Kant* neve. A tiszta ész az embernek a kategorikus imperatívuszt adja, velünkszületett benső tudatát annak, minek kell lenni. Kant mondja, hogy ezt az imperatívuszt az ész szentelte meg.

Ez ellen mások megint azt mondják, s idézem csak *Hume-ot*: nem az értelmén, hanem az érzelmen, a vonzódáson, az emberiségen, a szereteten alapszik az erkölcs. Szeretni egymást — ez minden erkölcsiség törvénykönyve. Bizonyítani ezt az előírást szükségtelen; az érzelem önmagától adja őt mindenkinek.

Azokhoz tartozónak vallom magam, akik az erkölcsöt az értelemre alapítják, de nem gondolom, hogy az érzelmennek ellentétben kell lennie az értelemmel. Sokféle érzelem van: szép, csúnya, nemes, nemtelen, goromba, nyers — ezek mind érzelmek. Az érzelmi erkölcsiségnek nem szabad elvesznie az érzelmekben. Azt gondolom tehát, hogy az érzelem és értelem Összhangja és bizonyos mértékben az érzelem túlsúlya, lesz erkölcsünk alapja.

E formális kérdés után, mi módon jutunk az erkölcsiség alapjaihoz, megvilágítjuk ezeket az alapokat. Abból, amit az imént mondtunk, kiválasztjuk a legjobbat. De attól tartok, hogy minden) önmagától érthetőnek fog feltűnni. Én itt ilyenkor mindig Eulenspiegelre gondolok, aki összehívta a szabókat, mert úgymond valami fontosat akar velük közölni. Mikor valamennyien együtt voltak, Eulenspiegel felhívta a figyelmüket arra, ne felejtssenek el a cérnára csomót kötni. Hasonlóképpen jár az, aki elemezvén a bölcseleti és erkölcsstani rendszereket, a maga ítéleteit akarja közölni róluk.

Az új, a modern erkölcs alapját is bizony régóta elis-

mert szabály képezi: „*Szeressed felebarátodat, mint magadat!*” Ki a felebarát? Az emberiség eszményeiről beszélünk: én elfogadom ezt az eszmét. Kettős értelme van számunkra. Elsősorban: az emberré-levés, emberiség eszménye van benne. Másodszor: a legteljesebb mértékben van tekintettel az emberiségre.

*

Azonban az emberiség, mint az emberiség szeretete, legszélesebb fogalmi terjedelmében könnyen elvonttá válik, persze képzeletünkben, de nem a valóságban. A szeretetet összpontosítani kell. Nem lehet mindenkit egyenlően szeretni. Mi kiválasztjuk és ki kell választanunk szeretetünk tárgyait. Bizonyos célt kell szemünk előtt tartani. És ép ezért a felebarátunk áll hozzánk legközelebb, ha szeretetünk iránta valóban gyakorlati és ható akar lenni. És mindenkire legközelebb áll az anyja, az apja, a fivére, a húga, a felesége s a gyermekei. Nekünk még sejtelmünk sincs, mi mindent lehet elvégezni abban a körben, amelyről azt hisszük, hogy szeretjük. De kérem, kövessék nyomon magukat és másokat is, nézzék meg milyen a mi viszonyunk a hozzánk legközelebb álló személyekhez és elképedünk sokszor azon, mily kevésbé ismerjük őket és íá valóságban mily kevésbé szeretjük őket. Hisz nem mondhatjuk, hogy szeretjük azt, amit oly hiányosan ismerünk. Minden felebarátok közül legközelebb állnának hozzánk a gyermekeink. Már régien momdták: „Tiszteld atyádat és anyádat!” Azt hiszem, ehhez hozzá kellene még tenni: És tiszteld gyermeked lelkét is! Gondolj az eljövendő nem-

zedékre! A mi szeretetünk tehát kölcsönös legyen. De ne álljon meg a kölcsönösségnél.

Felebarátja a férfinak az asszony, az asszonynak a férfi. Ezt a legbelsőbb viszonyt kell az igazi szeretetnek leghatékonyabban megszentelnie. Az asszony teljesen egyenlő a férfivel, csak a testi különbséget ismerjük el, hisz ő a gyöngébb.

Ha az emberiség eszménye, mely átfogja az egész emberiséget, kissé határozatlan, vájjon határozottabbá válik-e azzal, hogy tartalmába veszi a nemzetet? Vájjon a nemzetiség is nem eléggé határozatlan és általános gondolat még? Kevésbé ugyan, mint az emberiség eszménye, de az emberek zömében a nemzetiségi eszmény is széjjelfolyik, épúgy mint azoknál, akik az emberiségre gondolnak. És mennyit hazudoznak össze-vissza a nemzet nevében és az emberiség nevében!

*

A szeretetnek, az emberiségnek, pozitívnek kell lennie. Sokszor a gyűlölet (pl. más nemzet ellen) mái a magam nemzetének szeretetét jelenti. Magasabb: e gyűlölet nélkül élni és pozitíven szeretni. Nem vitatkozom arról, lehet-e valami idegent úgy szeretni, mint a magamét. Pl. úgy szeretni a más nemzetét, mint a sajátomat. Természetellenes volna ezt követelni, de szokjuk meg, hogy nemzetünket, családunkat, pártunkat, bárkit pozitíven szeressük, azaz a gyűlölet háttere nélkül és meglátjuk, hogy egész újfajta erkölcsi világ nyílik meg előttünk.

A szeretetnek hatékonynak kell lenni. Felebarátunkért

tenni kell valamit, dolgozni kell érte, de ez a munka nem jelenti ama békétlen, indulatos keresést és szimatolást, nem, ennek a munkának nyugodtnak kell lenni. Nyugodtnak és céltudatosnak. Ma már igen nagyon és úton-útfélen ajánlják a munkát. De a munkátlanságban is van munka. Eszembe jut *Milton* mondása: Azok is szolgálnak, akik állnak és várnak. Vigyáznunk kell arra, mi megy végbe. A munka nem eszmény, nem a végső cél. A munka csak eszköz. Mi mindnyájan, mindenki közülünk, ha őszinték vagyunk, szünetet szeretnénk. S akkor arról volna szó, mit csináljunk a szünettel. A munka veleje az apró munka., a kedvetlen munka.

Ez az a munka, melyet senki sem végez szívesen. De mi romantikusok vagyunk. Ebből a romantizmusból azonban már elég volt. Hősök szeretnénk lenni, dicsekedni szeretnénk nevezetes tettekkel. Igen tettekkel, de nem munkával. Ám hányan vannak a tábornokok és hősök, hány embernek sikerül a nagy tett? Valamennyien vezérek szeretnénk lenni. Kétségtelen, hogy a vezérekre szükség van, de a vezérnek nem szabad úrnak lenni. Jó vezérré az válik, aki szolgálni tud, aki érzi, hogy őt is vezette és ő is vezetve akar lenni. Minden bizonnyal kevés az olyan ember, akinek alkalma volt, hogy életét feláldozza, azonban mégis valamennyien, képzeletünkben olyan helyzetet festünk magunknak, amelyben hajlandók vagyunk az ügyért életünket feláldozni. De ez csak üres szóbeszéd, képzelődés. Mert az emberiség, a nemzet, a család, a párt, a barát munkát kíván tőlünk.

Ne leljünk kedvet a vértanúságban. Ne gyönyörködjünk a halálban. Elképesztő: az emberek élni akarnak és nem tudnak elszakadni a haláltól. Ha tehát kívánjuk

az életet, ne kívánjuk a vértanúságot. És ha eddig azt kiáltották: Félre a kínzókkal, azt kell hozzá-kiáltanunk: Félre a vértanúkkal! Mert amíg kínzók vannak, addig kínzottak is lesznek, de ameddig kínzottak vannak, addig kínzók is lesznek. Gondoljunk csak a kedves Mariannára *Turgenyev* regényében, a Novban, aki fel akarja áldozni életét Oroszországért. Állandóan várja, hogy eljön az alkalom, amikor a nemzet azt mondja: most áldozd fel magad. Azonban ez az alkalom nem érkezett meg, jöhetett állandóan várta. De eljött helyette a gyakorlati ember, Solomin, a gyárigazgató, és az megmondta neki, miről van «szó. Oroszország nem azt várja, hogy életét áldozza fel érte, hanem azt, hogy a koszos gyerekének fésülje meg a haját, hogy a piszkos edényt mossa meg stb. Mert erre van szükség.

Dolgozni annyit tesz, mint következetesen ellenállni a rossznak. Mindenütt, mindig és főleg a rossz csírájában. Ez nem jelent szélsőségességet, hanem kitartást. Azt mondanám, ne féljünk. Mert félelemből az emberek erőszakot követnek el, félelemből hazudnak. A kényúr és a hazudozó félnek. De az is rabszolga, aki erőszakot követ el. *Seneca* mondja: *Contemptor suaemet vitae, dominus alienae.* (Aki megveti a maga életét, más élet urává válik.) Azonban természetesen nem szabad visszaélni e hatalmunkkal. Azért, mert a világ azt akarja, hogy megcsalják, nem szabad őt megcsalni.

A szeretet nem jelent érzelmeskedést. Mi módfelett érzelmeskedők, szentimentálisak vagyunk, pedig a szentimentalizmus önzést jelent. Szívesen dédelgetjük a gyermekeket, sőt a felnőtteket is, de sejtelmünk sincs arról

az öntudatos szeretetről, amelyről *Neruda*, a költő beszélt.

Az ilyen öntudatos szeretet olyasmit mond, amin első hallásra megütközünk: Szeresd önmagadat! De ebben semmi különös sincs; Krisztus is mondta: Szeressed felebarátodat, mint magadat! Azonban az emberek nem tudják önmagukat szeretni. A ravaszság és a számítás még nem jelent önszeretetet. Szeresd magadat és gondoskodj magadról. Ne akarj állandóan mindenkit boldogítani, csak végezd kötelességedet.

Nagy baj az, hogy abban a gondolatban élünk, mit mond rólunk a szomszédunk. De arról van szó, hogy nekünk saját ítéletünk, saját egyéniségünk legyen. Határozzuk el magunkat arra, hogy a magunké leszünk! Ne éljünk a más számlájára, ne éljünk mások lelkiismeretére.

Az erkölcs érzelmen alapszik. De nem minden érzélem igaz, szép és mivel az erkölcs az érzelmen alapszik, nem áll ellentétben az ésszel. Keressük a művelődést: ép azért, mert az érzélem vak, muszáj, hogy az értelem világítson az érzetemnek. Keressük a gyakorlati műveltséget, de az általánosat s a bölcséletit is. Ma nevezetesen szükségünk van a történelmi és politikai műveltségre. Az erkölcs manapság jórészt politikai erkölcsöt jelent. Ne tegyünk azonban különbséget politika és erkölcs között.

Ha műveltségre akarunk szert tenni, legyünk figyelmesek, tanuljunk gondolkodni. De ne legyünk tolakodó kotnyeleskedők. Okosak legyünk, ez a fő. A soktudás nem üdvözít.

Amennyire csak lehetséges, minden erőnket és képes-

ségünket fejlesszük összhangzatosan. Nemcsak a szellőmet, hanem a testet is. Igyekezzünk összhangzatos műveltséget elsajátítani.

Hinnünk kell a haladásban, hinnünk kell abban, hogy az egyes ember élete általánosságban jobb és hogy egyre jobb lesz. Aki hisz a haladásban, az nem válik türelmetlenné. Haladni annyit jelent, mint eltüntetni a rosszat. A rosszat jóval kell helyettesíteni — ez nem olyan nehéz, de nehéz a jót jobbal pótolni.

Az ember természettől fogva gyöngé, de alapjában véve nem rossz. Azért valamennyiünk együttműködése révén tudunk csak előrehaladni.

Az igazi szeretet alapja a remény. Mégpedig az örök életbe vetett remény. Ez a szeretet az igazi szeretet, mert örök az öröknek nem lehet mindegy. Az örök élet pedig nem a halál után áll be, az már most itt van, itt minden pillanatban. És azért semmit sem szabad elhalasztanunk valami messzefekvő örök élet miatt.

Az örök életre függesztvén tekinteted, ne vesd meg az anyagot, a testet; ne mondd, hogy a szellem nagyobb. Nincs anyag, nincs test érték nélkül. Nem az anyag és a test a rossz kútforrása, hanem a szellem! A tisztátlan-ság nem az anyagban rejlik, nem a testben, hanem a lélekből következik.

Ne lustálkodj, de ne izgasd magad, mert örök ember vagy. Mindent helyesen mérlegelj; amit nem végzel el te, azt befejezik mások. A modern embernek nincs megállása, nincs nyugalma. Amit ma nem végzel el, azt elvégzed holnap, amit nem csinálsz meg te, azt megcsinálja ma valaki és ha egyáltalában nem csinálod azt meg, s ha senki sem csinálja meg, akkor mondd magad-

ban, hogy rajtad kívül az Úristen is gondoskodik arról, amit teremtett.

Az örök életbe vetett bit tehát a mi élethitünk alapja. A hitünké, mondom, mivel a hiten nyugszik az élet és a munka. A kételkedés képtelen a munkára. Ám a mi hitünk már nem lehet vak, hanem megokolt; csak olyan hit lehet a miénk, amely már átment a bíráló, tehát a meggyőződés tüzén.

Ez körülbelül a summája annak, amit a különböző erkölcsstani rendszerekből alkotnék magamnak. Nincs benne semmi újság. Ha az élet titkait és feladatait igazában akarjuk megoldani, nem szabad várnunk istentudja milyen új kinyilatkoztatásokra. A gazdag ifjú jut az eszembe az evangéliumból. Kora ifjúsága óta betartotta a tízparancsolatot, mert örök életet akart nyerni. Krisztus azt tanácsolja néki, ha tökéletes akar lenni, menjen el, adja el mindenét és kövesse őt. „Az ifjú pedig e beszédet hallván, elméne megszorodva, mert sok jószága vala.” Mindig gondolkodtam ezen: azért ment el szomorúan, hogy el kellett adnia azt, amije volt? Bizonyára egészen jó fiú volt az, művelt fiatalember, aki a hivatalos erkölcs és hivatalos vallás tételei szerint élt, de érezte az ő elégtelenségüket. Elment tehát a mesterhez, hogy tőle halljon valami újat, valami nagyot. De a mester nem ad néki semmi más tanácsot, csak azt mondja: Szeresd az embereket! Ne keressünk titokzatos, szerfölött mély és új tételeket és végső szavakat az élet minden rejtélye számára. A találós kérdések régiek és a hozzávaló feleletek is azok. Ám e feleletek zöme jó és helyes. De számodra csak akkor válik helyessé, ha megérted magad a te viszonyaid közt, amelyek csak reád

vonatkoznak. Akkor majd nagyon sok abból, amit régen hallottunk, új értelmet nyer számunkra. És így folytatva a dolgokat, látjuk hogy az, amit már ismerünk, új megvilágításban lép elénk, hogy íme a régieken újdonságok jelennek meg előttünk. Ebben van a gondolkodás mélysége s megértése annak, hogy újat tudunk észrevenni abban, ami már régóta ismert előttünk, amit naponként hallunk, amire tanítottak minket és amiről meg voltunk győződve, hogy azt már tökéletesen értjük.

Vallás és erkölcs

2. Az emberiesség eszményeit és a demokráciáét is mindig sub specie aeternitatis fogtam fel örök élet szemszögéből. A háború és annak szörnyűségei állandóan gondolkodásra készítetik az embert a vallás kérdéséről. Én a vallásban látom a teljes tökéletesség eszményét és innen van a tárgyilagos mérő-egység minden emberi cselekvésre nézve. Ez a tökéletességi eszmény arra tanítja az embert, hogy kerülje az alacsonyságot meg a kicsinyességet. Én megváltoztatnám *Hálek-nek*, a költőnek ismert sóhaját: „Csak megszürkülni ne hagy minket Uram!” Az örökélet érzése szerénnyé tesz minket, erősíti bennünk az erkölcsi felelősség érzését és az általános harmónia megismeréséhez vezet. Innen merítjük az egész világ és a társadalom fejlődésének és tökéletesedésének megértését. Ezen a helyen állapodik meg hitünk a haladásban és itt értjük meg, hogy nem lehet mindent egyszerre elérni. Azt mondhatnám, hogy így türelmességet tanulunk, de nem tehetetlenséget, mért ép ellenkezőleg: a világ és a társadalom rendjének és törvényszerűségének megértése mindnyájunk teljes együttműködéséhez vezet. Az erkölcsöt az jellemzi, amit szokás szerint lelkiismeretnek nevezünk. Ebben benne van a kötelesség fogalma, a kötelességgé a cselekvésben és a viselkedésben

az érző lények iránt, főleg felebarátunk iránt. Az erkölccsel szorosan függ össze a vallásosság, de véleményem szerint mégis e kettő külön osztályt alkot.

Senkire se akarom rákényszeríteni a magam meggyőzését, de úgy tűnik fel nekem, hogy a teista álláspont mindenképp között a leghelyesebb és ép ennek okáért a keresztény vallás, jobban mondva a Krisztus vallása, volna nekem a legigazibb vallás. Természetesen abban majd, hogy Krisztus mit akart, a különböző magyarázatok miatt, nem értünk egyet. De talán a főbb dolgokban mégis megegyezünk. Amikor Krisztustól azt kérdik az írástudók, melyik a nagy parancsolat a törvények között, azt feleli, hogy csak két olyan parancsolat van, amelyen minden törvény és minden próféta áll, az egyik: „Szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből” és mellette a másik: „Szeresd felebarátodat, mint magadat.”

Krisztus ezzel megjelölte a vallás és erkölcs igazi viszonyát. A vallás nem más, mint a magunk tárgyilagos viszonylata a mindenséghez, és a teistára nézve főleg az Istenhez. Az erkölcs irányítja az ember viszonyát az emberhez. Az erkölcs és a vallás tehát nem azonosak, egyik sem következik a másikból, mert valaki erkölcsös lehet anélkül, hogy vallásos volna és fordítva, ahogy ezt valóban látjuk is magunk körül. De természetes módon ezek az érzelmek egymásba ömlenek. Az ember benne állván a világban, annak rejtjelmeit is leginkább más emberrel szemben érzi és e találós kérdés filozófiai felelete az erkölcsiséget, tehát az embernek emberhez való viszonyát, szükségszerűen elrajzolja. Az emberek erkölcsi viszonyait és kötelességeit minden nemzet tör-

vényesítette és ezek a törvények tulajdonképpen a legáltalánosabb erkölcsi előírások szentesítései. Ezzel ellenében nincs ilyen értelmű kötelességünk az Isten iránt azért, mert nem tudunk beavatkozni az isteni munkásságba és csak hasonlóképpen visszük át az erkölcsi kötelesség fogalmát a mi viszonyunkra az Istenhez. Ennek ellenére mégis csak Istenhez járulunk mi is. A vallás nemcsak elmélet, de benne van ama érzelmi rész is, meg az igyekvés része is, melyet meg nem tanulhatunk, melyet csak élni és kiélni lehet. A vallás az egész egyéniség kivirágzása, az emberé, a nemzetké, az emberiségé, a vallás az erkölcsiség megszentelése. Jómagam legalább erkölcsöt vallás nélkül, természetesen ebben a viszonylatban, ahogy itt szó volt róla, nem tudok elképzelni.

*

A vallástalanság az emberek többségénél, ha nem egészenél, elégedetlenséghez vezet. A dolgok állásánál fogva — s ez bizony nem változik — szüksége van az embernek életben-halálban a tudományon kívül erkölcsi felkarolásra is, s ezt csak a vallás adhatja meg néki. Ha pedig elveszíti, ha lelkiismeretlenül elvették tőle, elvesz véle a lélek nyugalma is.

Ma két nagy osztálya van az embereknek: a hívőké és hitetlenké, a keresztények és a nem keresztényeké. A hívőknek erkölcsi támogatásban van részük, ők boldogok, megelégedettek és az étellel kibékítettek; ám a hitetlenek közül csak kevesen vannak, nagyon kevesen, akik őszintén megelégedettek, mivel csak kevesen találnak az életben olyan támogatást, melyet megközelítőleg

is össze lehetne hasonlítani a pozitív vallással. Eme keveseknek elegendő az „erkölcsi anarchia”, s zömük az értelmi és erkölcsi zűrzavarban el is pusztul.

*

A vallás nem azonos az erkölccsel. Ez pedig fontos fejezet. Ép a mi cseh reformációnk lényegében erkölcsi cselekedet volt. *Hus-tól* kezdve, főleg a reformáció kicsúcsosodásában, a cseh testvérekben, mutatkozott meg az erkölcsi fordulat. De a mi reformációnk nem volt rögtön és teljesen vallási reformáció. Én határozottan merem állítani, hogy Hus lényegében katolikus vallásosságot érzett; azt természetesen jól fogta fel, hogy a vallásnak elsősorban erkölcsinek kell lennie, hogy a vallás, amely nem erősít, nem tökéletesíti az erkölcsöt, nem tiszta vallás. Sokan az újkori gondolkodók közül (*Kant*, aki ebben mintegy reformációnk folytatója — a modern erkölcsi mozgalom) megkísérelték, hogy a vallás helyébe erkölcsöt állítsanak. Nemes kísérlet volt ez kétségtelenül, jogos is végtére, ha azt nézzük, milyen a mai egyház, de az erkölcsösség mégsem azonos a vallással.

*

A mi nemzetünk *Hus* nyomdokain lépkedve nem ment az élvezet és az anyag után, a szellem nyomdokában járt, és mi ma ismét Hus szerint szellemileg akarunk élni. Akarjuk a mi reformációnk szép és kívánni való tulajdonságait. Csak nézzétek azt a bátorságot, amely csak ott lehet jelen, ahol a gondolat határozott, tekintetek

Zizkára, e gránitból faragott emberre, az ő szilárd meggyőződésére, az ő félelemnélküliségére. A husziták éneke is azt mondja, hogy ne tekintsük az ellenség számát — így csak az mer hinni, akinek meggyőződése van, meggyőződés, mely sziklákat hord el. Tekintetek *Chélcickyre*, *Husra*, *Komenskyre*, mindenütt feltűnik a bizonyosság és a szélsőig menő elhatározás. Nézzétek ama halálíg tartó önfeláldozást, azt a kitartást, a vágyódást és elmélyülést a felvilágosodásban, ahogy azt Komensky képviseli.

Emlékezzetek vissza arra, hogy Hus az igazságot szentségként ajánlotta tanítványainak és követőinek. Nézzétek azt az emberiséget, humanitást még ama táboritáknál is. Chelcicky egyenesen hirdeti, hogy nem szabad erőszakot alkalmazni még az ellenséggel szemben sem.

Az erkölcsnek a vallásban döntő elemnek kell lennie. Az erkölcs jelenti a viszonyunkat felebarátainkhoz, jelenti a felebarátunk érdekében történő odaadó munkát, mai szóval élve, jelenti a társadalmi kérdés megoldását.

*

Nem volt és nincs korunkban jobb keresztény *Dosztojevszkijnél*. A felebarát iránti hatékony szeretetet ma abban látjuk, hogy szeretjük a gyengéket, a szegényeket, a búsulókat, a rosszakat; hisz a hatalmasakat, a gazdagokat, a vigadozókat, a szépet és a jót szeretni nem nehéz. Mily szeretettel állítja elénk Dosztojevszkij a „szegény embereket”, a „magalázottakat és megszomoritottakat”, a „bűnözőket és bűnhődőket”: még a legel-

hullottabbak lelkében is kinyomozza az emberiség szikráját és azon van, hogy megtisztító lánggá élessze azt.

*

A görög kultúra fejlődésének megfelel a pogány görögök erkölcsi életszemlélete.

Az erkölcsöt ők mindig természeti értelemben vették. Még minden görög bölcselek közül a legeszményibben gondolkodó *Platon* sem jut el az erkölcsi törvények őszinte erkölcsi megszenteléséhez. Ép azért oly gyakran cserélődnek ők nála a természeti törvényekkel. Az etika legfennebb a politika egy részét képezi náluk. Néhány erényt ugyan gyakorolnak ők is és kialakul náluk néhány kimagasló jellem, de sehol sem látunk egyetlen tökéletesen megalkotott erkölcsi jellemet, Az emberek-ből hiányzik a szeretet egyesítő és felemelő kapcsa. Innen van a politikai egyenetlenkedés nagyban és kicsinyben; azért nem tud ily pöttömnyi nép egyesülni a saját erejéből, s azért jön létre a görög államok és törzsek aránylag gyors szétesése. Az értelmiségi műveltség nem tudta a népet megmenteni; az erkölcs nemsokára elillan^ hogy helyt adjon a nagy szabadosságnak. Végül a legjobbak is kétségbeesne az élet fölött és arra kezdik tanítani a népet, hogyan tudjon komolyan és méltóságosan meghalni, ha már komolyan és méltóságosan élni nem tudott.

Ami a görög kultúra fejlődésére vonatkozik, az vonatkozik a rómaina is.

A kereszténység új erkölcsi világot alkotott, amikor megszentelte az embernek Istenhez való viszonyát. A tökéletes önzetlenség, mely alapvető erkölcsi törvényé

emelődött, új életszabályt alkotott, melynek mintájára minden hívő berendezhette életét. A kereszténység új valóságot jelentett, amely a keresztényt erkölcsi tekintetben végtelenül magasra emelte a pogány fölé és a nemfilozófikus keresztényt a filozófikus pogánynál is jobbá tette.

Így lett a kereszténység az élet valódi tana. Az evangélium az élet szeretetét tanította a halál helyett, innen van, hogy ez az új híradás megmentette és megváltotta a halódó pogány világot. A kereszténység gyökerében pusztította ki az ókori politeizmus beteges öngyilkosságát és visszaadta az embernek az ő életét.

Mikor Kant és követői megdöntötték a vallás szerepét, azét a vallását, melyet az egyház és a hittudomány hirdetett, annál nagyobb határozottsággal és lelkesedéssel kezdték védeni az erkölcsöt, mint a vallás legfőbb, sőt talán egyetlen tartalmát. Kantra nézve a vallás mem több, mint erkölcs. Minden bizonytalansággal valamennyi keresztény egyház mindig fontosnak tartotta az erkölcsöt. Ebben megegyeztek volna, de abban nincs egység, hogy amott vallási erkölcsöt nyújtanak, emitt pedig vallás nélküli erkölcsről van szó, sőt esetleg vallásellenesről is. Így értelmezzük azt, aminek ma azt a nevet adták, hogy etikai mozgalom. Ez a mozgalom Angliában és Amerikában keletkezett, átment Németországba és Franciaországba. Az etikai mozgalom (úgy is mondják: „etikai kultúra”) nem jelent semmi mást, mint erkölcsösséget vaillás nélkül, főleg ilyenemű kísérletet a gyermekneve-

lés terén. Amerikában és Angliában vannak például iskolák, ahol a gyermekeket erkölcsstanra oktatják és a vallásról annyit tanulnak és úgy, mint más történeti tantárgyakról, összejönnek vasárnaponként is, de a prédikáció, jobban mondva az előadás egész más, dogmánélküli.

Kant erkölcsi törekvése a tartalmára nézve: humanitás. Az ember és a tiszta emberiség a célja minden igyekvésének, úgy ahogy az egyházakban e cél az Isten volt.

*

Az emberek mindmáig csak az egyházi erkölcsöt ismerik el. Sok szabadgondolkodó ember van, aki az erkölcsi nevelést szívesen hagyná az egyházra — nem érti meg, hogy ezzel tulajdonképpen az egyházi politika segítőjévé válik.

Mi egyháznélküli vallást kívánunk, nem kinyilatkoztatott vallást és természetesen valóban szellemi és erkölcsi vallást, olyat, amely magasabb erkölcsiséget biztosít számunkra.

Mondottam, hogy a vallás magasabb fokon erkölcsiségre törekszik. Elismerem, hogy az egyházi vallás is jót tett. Azonban az egyházi erkölcs nem volt mindig a legmagasabb erkölcs. Mert milyen erkölcs volt az, amikor az egyház az Isten nevében embereket égetett el vagy amikor a reformáció idején ezer meg ezer katolikust ütöttek agyon. Vájjon erkölcsi tett volt az, amikor nálunk bekövetkező az ellenreformáció (1620-ban, a fehérhegyi csata után) nemzetünket erőszakkal tették

katolikussá, amikor harmincezer családnak az országból el kellett menekülnie s amikor a termőföld háromnegyed-részét tulajdonosaitól elkobozták? Erkölc volt ez? És mi történik mainapiglan az egyházak tevékenysége révén? Ma ugyan nem égetik el az embert, hanem gazdaságilag, társadalmilag, politikailag teszik tönkre. És ez talán kevesebb? És erkölcs ez? Nekünk magasabb erkölcsre van szükségünk, magasabbra, mint amilyen máig kifejlődött, jobb vallásra van szükségünk, olyanra, amely elméletileg kielégítő a tudomány számára és gyakorlatilag kielégíti korunk magasabb erkölcsi törekvéseit, azokat a törekvéseket, melyek társadalmi és politikai reformokon át az igazi demokráciát akarják megvalósítani.

*

Az egyház *Tolsztoj-t* kiközösítette, s hogy a cár kegyelméből nem hurcolták ki Szibériába, ahogy ez más nagy orosz emberekkel megtörtént, ez csak annak a bizonyítéka, hogy akkor már a hivatalos cári Oroszország sem merte s tudta ezt a világ előtt megtenni. Ezt pedig Tolsztoj életével és gondolkodásával érte el. Tolsztoj jelentősége Oroszországra és az egész világra nézve ép abban van, hogy különös erejű őszinteséggel törekedett az egyháznélküli vallásosságra, az igazi erkölcsi vallás elérésére. Az Isten, aki a tömegek kezén van, nem az erkölcsiség Istene — íme a hit, amely csodákat akar. És Tolsztoj elutasítja a csodát. íme: ez az új. Ő azt tanítja, hogy nem szabad különbséget tenni vallás és erkölcs közt. A czenstochowai szerzetes megöli saját test-

vérét és utána feladja neki az utolsó kenetet — íme a csodák vallása.

Magasabb erkölcsöt akarunk! A mi vallásunknak magasabb és nemesebb erkölcsi elvekben kell megnyilvánulnia; az erkölcsnek a kultusz felett kell állnia. E téren jó példával járt előttünk Jézus. Jézus nem tartott a farizeusokkal, nem kívánta a bő beszédet — csöndben, ahol senkise látta, imádkozott. Számunkra a vallás nem azt jelenti, hogy nyilvános helyeken mutogassuk magunkat, ha ez a hely akár a templom is.

Jézustól megtanulhatjuk hogyan kell Isten-szeretetünket összpontosítani a felabarátukra.

Az erkölcs ránk nézve a humanitás erkölce; erre tanítottak minket ükapáink, ez jelenti ma a magasabb felfogást a családra és a családi életre nézve. A katolicizmus a maga aszketizmusával különösen durva és anyagiás e területen, nem találunk eléggé éles szavakat az ő házassági felfogásának elítélésére. Innen van, hogy a katolikus nemzetek erkölcsileg úgy eliszaposodtak és mi is, mert híján vagyunk a tisztaságnak és a természetességnek. És ép ezért itt kell szembeszállnunk teljes öntudatossággal a hivatalos vallással és magasabb nézeteket kell követelnünk az egész családi életre nézve, magasabb és nemesebb felfogást a háziasságról, az asszonyról. És azután arról is van itt szó, hogy ne csak az anya természetes kötelességeit ismerjük el, hanem főleg az apáéit is. Ez ma a magva az úgynevezett nőkérdésnek. Szóval: magasabb célokat és tisztább erkölcsi célokat!

Az egyház csak az emberszeretetet, a filantrópiát akarja, a szocializmus azonban igazságot követel. Követeli, hogy a társadalom és az állam a maga szervei révén ne csak rendezgesse a szegénységet, hanem a nyomort és a nélkülözést lehetőleg teljesen tüntesse el. Ez merőben más követelés, radikálisabb, és én kimondom, hogy magasabb is. Nem elég csak erkölcsi prédikációkat tartani a felebaráti szeretetről, a társadalomnak önmagának vallóban erkölcsösnek is kell lenni és felebarátját igazán szeretni; s ezt akkor bizonyítja be, ha törvényei közé iktat bizonyos paragrafusokat.

A társadalmi törvényhozás valami új, magasabb dolog. Ezt követeli a szocializmus és ma az agráriusok és az iparosok is.

A filantrópia megelégszik az alamizsnával, ma azonban a szegény ember nem alamizsnát akar, hanem igazságot.

Ma minden társadalmi osztály érzi a maga nyomorúságát, nemcsak a munkásság. Azért ma általánosan elfogadott és új gondolat az úgynevezett állami szocializmus.

A Szentírás még nem beszél róla. Szép és kedves példabeszéd van csupán benne arról, hogy szükségtelen annyira, gondoskodni magunkról, arról, mivel fogunk táplálkozni, mit fogunk magunkra öltetni. Az ég madarai sem vetnek és mégis élnek. Azonban ennek ellenére, amikor Jézus imádkozni tanítja tanítványait, kérni tanítja őket: „A mi mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma” — ezzel rámutat arra, mily fontos is az a kenyér, amikor épúgy imádkozik érte, mint az Isten országának eljöveteleért. Jézus megértette a nyomor és

nélkülözés terhét, de úgy tűnt fel néki, ha előbb keresni fogjuk az Isten országát és az ő igazságát, akkor a kenyeret is ráadásul kapjuk. Az ő alapjain az egyház nemi alkotta meg azt, amit megalkotott az újkori szocializmus. Nem lehet arra eléggé hangsúlyozottan rámutatnunk, hogy szükségünk van társadalmi törvényekre, mert nem elég prédikálni az emberiség érzelmeiről és eszményeiről. Aki olvasta *Dosztojevszkijt*, az megtalálja a Karamazov-testvérekben kegyetlen szatíráját ama felebaráti szeretetnek, amely nem szívesen látja a csúnya koldust. Tagadhatatlan, hogy a szegény, bicegő, vak, piszkos koldus, amint alamizsnát kér tőlünk: kellemetlen látvány, ezt mindnyájan tudjuk; gyorsan odadobjuk neki a garast, hogy minél előbb eltűnjön előlünk. Ezt a látványt nem bírja el a szépérezkünk, a mi esztétikánk, nem bírja el a mi — lelkiismertünk. Mármost Dosztojevszkij ezt úgy gúnyolja, ki, hogy követeli, öltözködjenek a koldusok selyemruhába... Természetesen — a nyomor nem szép, mégpedig nemcsak a testi, hanem az erkölcsi, a szellemi nyomor sem.

Jézus meghívta a lakodalomra a szegényeket és megalázókat, ő velük érintkezett, velük járt-kelt, őket vigasztalta, őket segítette. Jézus mondotta egyszer, hogy szegényeink mindig lesznek. Mi, szocialisták, azonban hisszük, hogy a szegénységet elpusztítjuk.

Ez a különbség az erkölcs álláspontja meg a szocializmusé között. A „Ne loj” parancsolata ma lényegesen többet jelent a lelkiismeretes emberre nézve, mint a régebbi korban. Ma ép ez jelenti a reformok szükségét, a társadalom átszervezését az igazság alapján. A „Ne loj” ma a társadalmi reformok szükségét jelenti.

De van más különbség is a szocializmus és az egyházi vallás erkölcsi álláspontja között, és ez a különbség igen fontos. Az egyházi erkölcs és vallásosság arisztokratizmust jelent. A vallási arisztokratizmus abban mutatkozik, hogy a papság magát magasabb erkölcsi osztálynak tartja, mint a nem-papságot, és innen van, hogy a papi erkölcs, például a cölibátus, erkölcsileg magasabb rangúnak számít, mint a házaseset. Az egyház ezen a papi alapon hierarchikusan, papi hatalommal, szervezkedik és ezért nagy ereje van. Ez pedig arisztokratizmus, mely azt tanítja, hogy bizonyos ember magasabb erkölcsű, mint az egyszerű ember. Íme itt van a kútforrása minden arisztokratizmusnak, a vallásosán érző emberek eme felosztásában a papokra és nempapokra, klérusra és laikusokra. Ez ellen az első pillanattól fogva fellépett a reformáció, rámutatva a régi apostoli egyházra, mely kötelező általános cölibátust nem ismert. Hisz maga Péter apostol is nő volt! Nincs az a modern ember, aki elfogadhatná ezt a vallási arisztokratizmust, amelyből minden más arisztokratizmus e világon táplálkozik.

Van még más különbség is. Az egyház a maga vallását a hitre alapítja, hitet követel, engedelmességet, sőt alázatot. Követeli, hogy higgyünk a tekintélyben, a szóhagyományban, bizalmat követel. Ez a hit! Mi ezzel szemben nem hitet követelünk, hanem tudást, megfigyelést; tudását annak, mit kell tennünk és miért kell ezt tennünk. Ha azt fogják hirdetni a népnek, hogy hinni kell ennek a hierarchiának és bizalommal kell lennie iránta, nyilvánvaló, hogy olyan alázat és engedelmeség származik ebből, amelyet szükségszerűen politikai-

lag ki lehet használni. Innen van, hogy az egyházakat az állami mindig kihasználja, de az egyházak ezt tűrik.

Sokan a modern gondolkodók közül (*Macchiavelli, Hume, Rousseau, Marx, Nietzsche, a cseh Machar*) ép azért az egyházi vallásban valami gyöngeség megnyilvánulását látták, ők mondják, hogy az egyház könnyen vezet a rabszolgasághoz. A szocializmus ép azért forradalmi e tekintetben az egész vonalon. A szocializmus és az új kor demokratizmust követel, de nemcsak gazdasági, társadalmi és politikai demokratizmust, hanem a nép erkölcsi, vallási és szellemi egyenlőségét is. Követeljük például a tudományok népszerűsítését, ez anynyit tesz, hogy a tudományokat a nép számára megközelíthetővé kell tenni. Mi a népet felvilágosítjuk az iskolákban, az előadások alkalmával, mindenütt és a nép, amelyik valóban törődik azzal, hogy társadalmi helyzetét megjavítsa: éhezi és szomjúhozza a tudást. Az ember kívánja a szellemi kenyeret is. Nem igaz, hogy a szocializmus csak a gyomor kérdése — a szív és az agy kérdése is egyúttal. A demokratizmus nemcsak politikai egyenlőséget ismer (az általános választójogot, amiből most valamit kaptunk) hanem gazdasági, társadalmi, erkölcsi, vallási és szellemi egyenlőséget is. Lehetőleg mindenben egyenlők akarunk lenni. Bizonyos egyenlőtlenség természetes, a tehetség, az állás hozza ezt magával. De testvériséget akarunk, nemcsak a kenyérben, hanem a jogokban is, a tudományban is, az erkölcsben is, a vallásosságban is. Ne legyen sem papi, sem írástudói, sem kapitalista, sem politikai arisztokratizmus. A demokratizmus teljes világfelfogást ad, nemcsak gazdasági és politikai egyenlőség elveit állítja

elénk, hanem a szellemi, erkölcsi és vallási egyenlőséget is. Az újkor demokratikus követelései minden téren mutatkoznak, nemcsak a gazdaságban és a politikaiban. Tévedés volna azt hinni, hogy mi csak kenyér-demokráciára törekedünk. Egyenlőséget és testvériséget kell követelnünk mindenütt, tehát nemcsak a törvény politikai egyenlőségét, hanem a vallásit, az erkölcsit és a szellemi is. A tudás, az erkölcsiség, a vallás demokratizálását kívánjuk, hisz a demokratizmus szórul-szóra népszerűséget jelent, emberi uralmást a teokráciával, az Isten uralmával s valóságban a papok uralmával szemben. A demokratizmus tehát egységes világfelfogást jelent és aki őszintén demokratává akar válni, annak új emberré kell átalakulnia.

Ebben van tehát a különbség a csak vallási és erkölcsi szocializmus és a társadalmi törvényhozás követelésén álló demokratikus szocializmus közt

*

Az én számottevő ellenvetéseim a katolicizmus ellen egyáltalában nem elméleti, bölcséleti jellegűek. Kétségeim erkölcsstani mérlegelésekből származnak, a katolikus rendszer erkölcsi tökéletlenségeinek megismeréséből. Mindegyre jobban és jobban értettem meg, hogy a katolicizmus mily különbséget tesz a vallásosság és erkölcsiség közt. Láttam az életben ezeket a jelenségeket és mondhatom, legkeserűbb tapasztalataim fűződnek hozzájuk, mert észrevettem, hogy a katolikusán vallásos emberek erkölcsileg rosszak voltak, legalább is sokkal rosszabbak, mint sok nem-istenfélő és istentelen em-

ber. Észrevettem, hogy az úgynevezett ateisták jobbak, nagyon sokszor jobbak, mint a katolikus teisták. Látam és egyre látom, mint fogadja védőiül és védelmezőiül a katolikus egyház az alacsony és megtépzott erkölcsű embereket. A sehonnai politikus, a sehonnai prókátor, a sehonnai tudós, aki lehetetlené vált: a klerikális táborba menekül. Ilyen kiáltó eset az utóbbi időben épp nálunk Csehországban is volt néhány. Aki gondosan figyeli a dolgokat, mindenütt és egyre jobban meggyőződhet arról, hogy a hivatalos egyház ma nemcsak nem áll a társadalom erkölcsi haladásának élén, hanem ellenkezőleg ellene fordul. A társadalmat már nem papi emberek vezetik, hanem laikusok. Laikusok szervezik ma az alkoholizmus és a prostitúció elleni küzdelmet, laikusok a politikai haladás vezetői, laikusok állanak a társadalmi haladás élén, míg a hivatalos egyház mindenben a régi hagyományos elvek előtt hajbókol és a túlhaladott, kivénhedt intézményeket karolja fel. E világ hatalmasai előtt az egyház mindenütt összehúzza magát és elásom előlük. Innen van, hogy a katolicizmus, ép erkölcsi oldaláról nézve, egyre inkább válik anyakönyvi kereszténységé, élettelen és igaztalan kereszténységé.

A modern ember magasabbra értékeli az erkölcsöt, mint a katolicizmus és ami a legfontosabb, nem választja külön az erkölcsöt a vallásosságtól, mert számára nem lehet semmisen szent, ami nem teljesen erkölcsös.

Nem bocsátkozom itt a dolog teljes elemzésébe, csak egy konkrét és fontos részt ragadok ki belőle, a nemi erkölcsöt.

A katolicizmus a zsidóságtól és a pogányságtól átvette és kifejlesztette az aszketizmust, ezt a különös vallási és erkölcsi bajnokságot, amely egyoldalúan, természetellenesen és elnyomórítóan akarja kifejleszteni az ember akarateréjét. Ezzel az önmegtartóztatással átvette a házasság helytelen és bárdolatlan felfogását. Igaz, hogy már az ótestamentomban néhány sajátos helyen, valamint néhány egyházatya írásaiban is, szép véleményt olvashatunk a nőről és a házasságról, ám nagyon hamar uralkodóvá vált az a természetellenes és helytelen nézet, hogy a nőtlenség és a szüzesség sokkal magasabb valami, mint a házaselet. Ez sorsosztó hiba volt: hisz a házaselet is tiszta, sőt tisztább, mint a cölibátus élete, mely sokszor ugyan valóban nőtlenséget és férjtelenséget jelent, de nem tiszta. A cölibátus erkölce abból a férfi-arisztokratikus elméletből következik, amely az asszonyt, az anyát és vele együtt a családot a papférfivel szemben lefokozza. A papi cölibátust az erkölcsi élet csúcspontjának kiáltják ki és ezzel azt hirdetik, hogy két erkölcs van, az arisztokratikus papi erkölcs és a plebejusok laikus erkölce. Ennek a helytelen felfogásnak a csírái már az Újtestamentomban megtalálhatók, főleg *Pál* apostolnál. A kereszténység első korában még nem uralkodott a cölibátus, csak később, amikor a pápaságnak katonákra volt szüksége az ecclesia militans számára. Attól az időtől fogva uralkodóvá vált az egyházban a nyers materialisztikus felfogás a házasságról, amelyről azt mondták, hogy az nem más, mint testi egyesülés és menekvés az önmegtartóztatás nehézségei elől. Ezt a felfogást legutóbb *Liguori* szent Alfonz szövegezte meg.

Az egész katolikus erkölcstani rendszerről van itt szó, ahogy ez a szent ezt kiépítette.

Az úgynevezett probabilizmus ez (probabilis: valószínű) mely azt tanítja, hogy az ember a saját tudata és lelkiismerete fölé helyezheti a külső, idegen okot és tekintélyt és ezt követheti.

Liguori Alfonz rendszerét úgyszólván hivatalos rendszernek jelentették ki.

Liguori maga nem volt jezsuita, de a jezsuiták zöme a probabilizmus híve. Lényegében a jezsuitizmus sem más, mint probabilizmus.

A probabilizmus természetes úton-módon erkölcsi kötetlenséghez vezet és általában ama sunyi és ravasz erkölcsiséghez, melyet általában a jezsuitizmus szóval szokás megjelölni.

Valóban nincs más hátra, mint a leghatározottabban elítélni azt a tanítást, amely megengedi a valótlanságot, a hazugságot, sőt a hamis esküt is, azzal, hogy kétértelmű szavakat használ, azaz mindenféle köntörfalazást; az igazságot a liguorista csak a gondolatban készletben tartja (reservatio mentalis: gondolati rezerválás), vagy a rossz cselekedetet tudatosan jóhízeműséggel magyarázza. Minden tisztességes embernek a maga és nemzete érdekében egyszersmindenkorra ettől az erkölcsőtől és ennek a „szentnek” elveitől búcsút kell vennie. Nem elég a jezsuitizmust csak elméletileg elvetni; hisz a jezsuitizmus ma a katolicizmus feje és szíve.

Aki megértette, miről van szó, annak le kell mondani erkölcsi és vallási szempontból e rendszerről.

Most már talán világos, mit gondolok akkor, ha azt mondom, hogy a katolicizmus elpusztító különbséget

tett vallás és erkölcs között. A katolicizmus roppant fontosságot tulajdonít a szertartásnak. Minden szertartásbeli csekélységnek, minden térdhajlásnak az oltár előtt világraszóló és örökéletű fontossága van. Ez a szertartásbeli formalizmus a gondolkodás és az erkölcs fölött áll — a szentség valami másnak tűnik fel, mint az erkölcsiség. A katolicizmus nem ismervén el a természet és az emberi természet törvényszerű determinizmusát, csodavárává lesz, várni és hinni kezd a természetfeletti segítségben. Az egyházilag szigorúan gondolkodó katolikus ember, minden szertartásnak és ünnepélyességnek babonás, csodás fontosságot tulajdonít és a természetes erkölcs fölé emeli azt. Azért adja oda magát a probabilizmusnak — miért a tekintélyt, főleg a papi tekintélyt magasabbnak és biztosabbnak tartja, a maga lelkiismereténél és elhatározásánál. Ez a probabilizmus erkölcsi közömbösséggé és szabadossággá válik, mert az egyház nem mer szigorú lenni, mint volt valamikor a középkorban. Az újkorban egész politikája odairányul, hogy megtartsa híveit; azért oly engedékeny, azért oly szemethúnyó. így jött létre Liguori rendszere! És jellemzőes, hogy ép Itáliában jött létre.

*

Ami végül az erkölcs és az erkölcsiség dolgát illeti, elsősorban fontos volna ezt a rendkívül vitás kérdést pontosan megszövegezni. Én legalább nem állítom, hogy a protestáns nemzetek minden tekintetben, erkölcsösebbek a katolikusnál, de megfigyeléseim és tanulmányaim eredményét úgy összegezhetem, hogy a protestantizmus

erkölcse magasabb, mint a katolikus erkölcs, mégpedig nemcsak azért, mert a magasabb erkölcshez, magasabb műveltségre is van szükség, hanem azért, mert a protestáns erkölcs és vallásosság általában magasabb.

Azaz jobban mondva, a protestantizmus kísérlet a magasabb vallásosság és erkölcsiség elérésére. Kísérlet, mert hisz a középkor óta elmúlt nagy és hosszú átmeneti idő sok befejezetlen és elhibázott dolgot mutat fel, nemcsak a katolicizmusban, hanem a protestantizmus körein belül is.

*

Keresztény lényegnek hirdetik ugyan az Isten és a felebarát szeretetét, de ép oly erővel azonosítják minduntalan és kezdettől fogva a hitet a vallással. Azonban a hit megölte a szeretetet: mert hinni istenben gyakorlatilag nem jelent mást, mint hinni a papoknak, akik mint közvetítők szerepelnek az isten és a hívők között. Minden kinyilatkoztatott vallás már önmagában vallási, papi arisztokratizmust jelent és mint ilyen alapját képezi, alapját és mintáját a társadalom-politikai arisztokratizmusnak.

A szeretet demokratikus, a hit arisztokratikus; és a keresztény arisztokratizmus erősebb volt a keresztény demokratizmusnál. A legnagyobb keresztény scholasztikus azon volt, hogy igazolja a rabszolgaság jogosultságát, ahogy azt igazolni akarta pogány tanítója *Arisztoteles*, Az egyház a rabszolgaságot nem szüntette meg, legfennebb szelídített rajta és elősegítette átváltozását a hűbériség jobbágyság-tartó formáiba.

Jézus az isten szeretetét a felebaráti szeretet fölé helyezte; ezzel a felebaráti szeretet meggyöngült, mert a vallást titokzatosan az istennel való káprázatos és önmegtartóztató egyesülésben kezdték keresni. A keresztény felebaráti szeretet ezután természetesen társadalom-politikai szempontból legfennebb mint jótékonyosság és irgalmasság hódított tért, elvben elismerve a tömegek társadalmi egyenlőtlenségét és függőségét.

*

Minden gondolkodó és öntudatos csehnek *Palackyval* együtt fel kell tennie a kérdést; eltévelyedés volt-e a mi reformációnk, avagy volt benne erkölcsi érték és jogosultság? Ebben a kérdésben benne van már a következő is: milyen erkölcsi jelentősége és micsoda jogosultsága volt az ellenreformációnak?

Ha reformációnk, nevezetesen a Cseh Testvériség, vallási, erkölcsi, tehát szellemi haladás volt, akkor az ellenreformáció hanyatlást, maradiságot jelent. Palacky ezt szószerint kijelenti, annak ellenére, hogy e hanyatlás vádját nemcsak az ellenreformáció erőszakoskodásában látja, hanem a saját hanyatlásunkban is.

Hiányai ellenére is reformációnk a Cseh Testvériséggel, ebben Palackynak igaza van, nemzeti fejlődésünk tetőpontja. Miután elfogadtuk az ellenreformáció vallását és elveit, tehát Palacky szerint ma alacsonyabb fokon állunk.

A mi újjászületésünk még nem ért véget. Nem ért véget és nem ér véget addig, amíg a mi Testvériségünk alapjaira állva, le nem vetjük a hivatalos és tulajdon-

képpen csak anyakönyvi egyháziasság elporladt és élet-telen formáit és míg föl nem érünk az igazi vallásos-ságig és az igazi emberiségig.

Biztosra vehetjük, nem tévedünk, ha megvalljuk ma-gunk előtt, hogy a mi jellembeli gyöngeségünket nagy mértékben ama szerencsétlen kettősség okozza, mely ab-ból áll, hogy a múlt és jelen vallását valljuk, de mind-kettőt csak szóval.

Palacky gondolatai bárkit közülünk arra serkenthet-nek, hogy a mai súlyos válságban vallasásra fogja nem-zeti lelkiismeretét. Palacky cseh eszménye szerint dol-gozunk mi? Folytatjuk-e az ő eszményét?

Palacky megmutatta nekünk, hogy a mi cseh eszmé-nyünk a valóságban világeszmény, életkérdésünk, a legnagyobb életkérdés: megállapítani az embernek em-berhez való viszonyát, a nemzetnek a másik nemzethez valóját, sub specie aeternitatis — az örök élet értelmé-ben.

Testvérek nemzete, a Cseh Testvéreké, vágyódjék csak a végtelenség után — íme ez apáink üzenete és az ő szellemükben a nemzet atyjának, Frantisek *Palacky-nak* is.

*

Az igaz, hogy a mi reformációnk félre is lépett s erő-szakos harcokat is vívott; szükségtelen s nem is akar-juk letagadni, hogy a táboríták ne tettek volna többet, mint amennyire ép szükség volt. Palacky azonban helyesen mondja, hogy a csehek csak védekeztek. A táboríták katonai szabályzataiból, különösen a *Zizká-*

éből látjuk, hogy ezek a kegyetlen táboríták is mily nagy mértékben tudatában voltak annak, hogy ők csupán védelmi háborút vezetnek. Az ember megilletődve olvassa *Zizka* egyik levelében, hogy ez a hadvezér nagy gondjai és óriási felelőssége mellett, mint gondol a szegényekre; nem feledkezik meg például a szegény özvegyasszony párnáiról. A mi vallás-harcaink, védelmi harcok voltak, nem pedig valódi erőszakosságok, bár elismerem, hogy erőszakoskodtak a mi oldalunkon is.

Reformációnk azért is volt átütőerejű, mert társadalmi igazságot követelt, és ép a társadalmi és politikai igazságra nagy súlyt fektetett, ahogy ezt a táboríták kommunizmusa is mutatja. Ezekből a főelvekből látjuk, hogy reformációnk — a reformáció szórói-szóra javítást jelent — elsősorban erkölcsi irányú folyamat volt.

A magasabb erkölcsért folytatott harc, a más, új, tisztább vallásért folytatott harc: íme ez a mi cseh reformációnk törekvése és lényegesen cseh törekvés is. Mert a reformációban nyilvánul meg a nemzeti szellem és ez ép a vallásban jelentkezik.

Most azonban azt kérdezem és kérdezzük mindnyájan; mi számunkra a reformáció, mit akarunk ma? Meghallgatni csupán a szónokot, csak meghallgatni őt, avagy az a Hus nem ad nekünk békét és miért nyugtalanít akkor? Hiába halt meg Hus, hiába voltak a huszita háborúk, hiába ama hazai harcok, hiába a Fehérhegyig és a Fehérhegy után az ellenreformáció üldözései, hiábavaló mindez valóban? Amikor a Cseh Testvérek egyházának legértékesebb harmincezer családját kiutasították Németországba és azok ott megtermékenyítették a német lankákat, mindez hiábavaló volt? S a cseh tör-

ténelmi fejlődés négyszáz esztendeje, IV. Károlytól egész II. Józsefíg, a cseh történelem ama erkölcsi és szellemi tartalma, mindez semmi? És én tovább kérdezem: ha abban az elmúlt négyszáz esztendőben a cseh szellem, a cseh jellem, a mi nemzeti jellegünk vallásbéli volt, lehetséges-e, hogy mi más szellemben éljünk, mint a mi reformátoraink éltek és miként a nemzet élt, amely őket követte? Lehetséges-e ez egyáltalában? Azt hiszem, ha csak egy kissé elgondolkozunk ezek felett, be kell vallanunk, ha nem akarjuk elhinni, hogy egész nemzeti jellegünk teljesen megváltozott, nem vagyunk csehek, ha nem haladunk előre a reformáció szellemében és az ő útján.

Ember és erkölcs

3. A modern embernek varázslatos, igéző szava van. humanitás, emberiség, emberiség. Ezzel a jelszóval fejezi ki minden vágyát, körülbelül úgy, mint a középkori ember minden vágyát ezzel a szóval fejezte ki; keresztény. Ez az emberiség eszmény, ez a humanitás, az alapja minden újkori vágnak és elsősorban a nemzetiségi vágnak, ahogy már ezt *Kollár* mondásából is tudjuk: „Ha azt kiáltod, hogy szláv, mindig az ember kiáltson vissza.”

Nálunk Kollár volt a tiszta emberiség hirdetője), ép-
úgy *Safarik*, *Palacky*, *Havlicek* és végül Aug. *Smetana*
is. Kollár a régebbi német filozófiából kiindulva, főleg
Herderből, a humanitás eszményét nevezetesen a fel-
világosodás modorában szövegezi meg, de Smetana tár-
sadmélet jelleget ad neki, a vallási emberiségért lel-
kesedvén már. A mi cseh humanitásunk természetes
folytatása a mi Cseh-Testvériségünknek.

Az emberiség programja roppant egyszerű: Ne tedd
másnak azt, amit magadnak se szeretnél.

Az emberiség programja erkölcsi eszmény, annyit
tesz: igazán embernek lenni.

Amit az ember cselekszik, azt az emberi természet
ösztönösségéből csinálja mindenki. Nem lehet e világon

semmi nagyobb annál, mint dolgozni emberi öntudattal a felebarátom javára.

A pszichológusok és az erkölcsan-írók számára még jókora munka marad, hogy az igazi szeretetnek és az igazán modern szeretetnek az elemzését megadják.

Erős szeretetnek kell lennie ennek. Az izom kereszténységének, ahogy azt a yankeek mondják.

Az igazi szeretet állandó, maradandó és nemfelejtő. Nem elégszik meg azzal, hogy érezzem a nyomort, amikor a szegény hozzám jön és kizökölt a kényelmemből. A szeretet ma azt jelenti, hogy nincs számomra nyugalom és béke, amikor látom köröskörül a testi és erkölcsi nyomorúságot; ma a szeretet azt jelenti, hogy dolgozunk kell állandóan és nyitott szemmel e nyomorúság ellen akkor is, amikor nem látjuk, mert enélkül szokás szerint csupán az érzélgős materializmust mozgatjuk meg egyszer egy kurta hónapban. Az unalom elkövette jótékonykodás nem szeretet. Hisz manapság már szociális karrieristák is vannak, a jótékonykodás akrobatái, ahogy őket egyszer *Grigorovics* elnevezte.

A szeretet nem vak. Titokzatosság és fetisizmus nélküli szeretetet akarunk, amely nem követel semmiféle vértanúságot és áldozatot. Mondottam már: amíg kínozta lesznek, addig kízóok is lesznek — ne hagyd magad tehát kínozni és ne áldozd fel magad semmiért e világon! Ma a dekadensek gyönyörűséget keresnek a fájdalomban is. A szeretet azonban kölcsönösséget jelent és a kölcsönösség nem akar áldozatokat. Már *Havlicek* is megmondta: „Valamikor a férfiak a hazáért haltak meg, nemzetük boldogságáért, mi azonban ugyanebből az ok-

ból élni és dolgozni fogunk.” Ez a modern érzés, ez a modern szeretet.

Dosztojevszkij így érzett: Aljosa becsületes fiatalember, keresi az igazságot és meg akarja valósítani az egész lelkével, valami nagy dolgot akar végrehajtani, mégpedig minél előbb, úgy érzi, az életét adná oda érte. Annak ellenére, hogy szerencsétlenségükre ezek a fiatalemberek nem értik meg, hogy az életet feláldozni ilyen és hasonló esetekben minden áldozatok között a legkönnyebb és hogy fiatalságtól pezsgő életünkből öthat évet feláldozni, pld. nehéz verejtékes tanulásra, tudományos munkára, mondjuk csak arra, hogy magunkban megtízszerezzük ugyanannak az igazságnak a szolgálatához szükséges erőt, vagy ugyanannak a cselekedetnek a végrehajtására, amelyet megszerettünk és amelynek végrehajtását elhatároztuk — ilyen nemű áldozat bizony sokak számára erejükön felül valónak mutatkozik.

Ruskin ezt így érezte: A legmagasabb bölcsesség nem az önmegtágadásban van, hanem abban, megtanulni megkeresni a legnagyobb örömet a világ legkisebb dolgaiban.

És így érez az amerikai *Howell* (szándékosan idézek egy inkább gyakorlati, mint filozofikus embert): „Kíséreljük meg, hogy kis áldozatokra használhatókká váljunk, kis áldozatokra, amelyeket egymásért kell megtennünk s meglátják, elég lesz ezekből is. Sok asszony, aki hajlandó lenne férjéért meghalni, szerencsétlenné teszi őt, mert nem fog érte élni. Ne vessétek meg a kis dolgok napját.”

Elég volt az idézetekből. Ugyanezt olvastam ki *Mae-*

terlinck legújabb könyvéből: La sagesse et la destinée — igen, ilyen vagy legalább is ehhez hasonló a modern szeretet.

A szeretet munkát jelent, munkálkodást és erőfeszítést. Azonban a munka nem arisztokrata sport, amely ellenfélnek csak hősöket és birkózóbajnokokat, keres, a munka, az igazi munka, ama tengernyi ellenség ellenállója, a kicsi, legkisebb, a díbdáb ellenfeleké, a szürkéké, a testi és erkölcsi nyavalyák ezernyi ezer mikrobáié.

A szeretet állandóan és következetesen ellenáll a rossznak, mégpedig már a csírájában, véd és védelmez a szeretet, s a legvégsőbb esetekben nem riad vissza a vastól. Ám akkor is csak véd és védelmez, hisz az erőszakot kölcsönösen meg nem engedhetjük. A szeretet, nem izgatja fel magát.

A szeretet egyáltalán nem ismer erőszakot.

A szeretet erkölcstana és vallása nem vasárnapi és ünnepi valami, hanem a hétköznapiok számára is való.

És természetesen, nem kell nekünk az elvont erkölcsi-ség és vallás, mely rendszerekből és könyvekből áll, hanem amelyik az életben, a gazdálkodásban és a politikában gyökerezik. Az erkölcstan nem az íróasztal fiókjáé, a vallás nem a templomé. Minden cselekvésünk és minden gondolkodásunk az erkölcstan törvényei alá tartozik. Valamennyiünk gondolkodása és cselekvése egyaránt.

A demokratizmus nemcsak politikai rendszer, hanem elsősorban erkölcsi is.

Ennek a demokratikus erkölcstannak világos és biztos társadalmi és politikai eszméje van, amelynek

eléréséért nemcsak a parlamentben dolgozik (ez az ünnepi, sportszerűen üzött arisztokratikus politika), hanem mindenütt, mindenben és mindenkivel. Ez az erkölcsstan nem elégszik meg a létező viszonyokkal és intézményekkel, mert jól tudja, hogy a viszonyok és intézmények végtére is csak embereket jelentenek.

Ez az erkölcsstan nem fél a kezdeményezéstől. Ma inkább, mint valaha, szükségünk van emberekre, akik félelem és gáncs nélkül vállalják a felelősséget — mert itt bölcs és nyugodt elhatározások kellenek.

A munka e demokratikus erkölcsstana nem hedonisztikus. Mert nem hiszi, hogy az okos ember feladata ait volna, hogy állandóan és agyafúrta új meg új élvezeteket találjon ki.

A modern erkölcsstan nem materialisztikus. A társadalmi együvértartozásnak kevés munkája akad, ha feltételezzük, hogy minden élet ott van a kész agyban, A modern erkölcsstan hisz a haladásban, hisz azt, hogy a társadalmi együvértartozás révén egyre erősebb és erősebb egyéniségeket lehet felépíteni. Egyéniségeket, de nem önzőket.

*

Azonban nem tudunk dolgozni. Nem szeretjük a munkát. Úton-útfélen látjuk mint rázza le bárki közülünk a munkát: más vállára. Rabszolgatartók vagyunk és magunk is rabszolgák. Sőt többek — vadak vagyunk. Szeretünk dühbe gurulni, de dolgozni nem. Tetszik nekünk a sport, mégpedig az izgató. És azért szeretjük a forradalmat is.

Ám a munka, az igazi munka: apró munka, a kis, szürke, mindennapi munka. Amiként az igazi tudomány a legmindennapibb jelenségekkel foglalkozik, úgy az igazi munkás-ember az, aki kicsi, hétköznapi, szükséges dolgokat tud csinálni. Ami a matematikában! a differenciál-integrál számítás, amik a pszichológiának és a fiziológiának a kicsiny, úgyszólván félj egy ezhetetlen elemek, ami a természettudománynak az atom és a mikroba, az az etikának az apró munka.

Az apró munka valóban, gyakorlati, kézzelfogható, életes munka. Mert ama nagy hősi tettek rendszerint csak képzelődésünkben és elvontan léteznek. Az utópizmust csak apró munkával lehet legyőzni. Sőt munkával győzhetjük le a forradalmárkodást is.

Annak a megfigyelésében, ami senkit se érdekel, annak a cselekvésében, ami mindenkinek unalmas — íme ebben vannak a jövő hősei. Eddig azonban kevesen vannak, Mert az emberek inkább áldozzák fel életüket, mintsem dolgozzanak.

A valóban modern és haladó embert a munkásságáról ismered meg. Az igazán modern ember a dolgozó-alkotó ember. A munkás.

A nagy korszakok nem tartanak néhány pillanatig; a történelemben sincsenek ugrások, miként a természetben. A látszólag váratlan fordulatokat már régen előkészítették, csak az emberek nem vették észre.

Erkölcsei szempontból a háború és a katonáskodás teljesen elítélődik.

Moltke, aki a dolognak szakembere volt, kijelentette, hogy a háború isteni intézmény és hogy az emberi társadalom elveszítené minden bátorságát, nem ismerné az igazi kötelességtudást, az önfeláldozást, ha nem volna háború. Egyszóval a háború az emberi társadalomnak közvetlenül és közvetve a megtartását jelenti. A legszellemesebben e kérdésről *De Maistre* beszélt, aki rámutatott arra, hogy mindenütt, ahol élet van, feltűnik az erőszakos halál törvénye. Röviden tehát, a vérengzés alapvető tulajdonsága mindennek, ami él. Azt, amit a darwinisták „létért való küzdelemnek” neveznek, *De Maistre* úgy magyarázza és nagyon szépen kimutatja, hogy az ember nincs tekintettel semminő: megöli az állatot, hogy élelmet, ruhát és szerszámot nyerjen belőle, megöli őt önvédelemből, megöli azért, hogy tanuljon belőle, megöli hogy miatta kiruccanhasson, megöli, hogy csak megölje és megöli végül önmagát és hozzátartozóit is. Az említett író lélektanilag utánajárt a dolognak, mert érdekelte, miképp lehetséges az, hogy békességben élő embereket hirtelen olyan örület fog el, amilyen csak a háborúban látható és tanulmányai során arra az eredményre jutott, hogy az emberi társadalom igazi hordozói: a hóhér és a katona, főleg azonban a hóhér, aki az egész emberiség tengelye. Minden bizonynyal tehát földünk óriási oltár, amelyen szüntelenül áldozódik fel minden, ami él. A másik oldalon azonban e vérengzés kedvelése mellett ugyanazokban az emberekben a leggyöngédebb szeretet megnyilatkozásai látjuk és innen van, hogy a háború dicsőítői mellett megvannak a békének is a maga dicsőítői. Felhívom a figyelmet arra, amit a Cseh Testvérek tanítottak, pél-

dául *Chelcicky*. Ép most jelentette meg Tolsztoj új könyvét: *Mia religion (Az én vallásom)* címmel, amelyben nagyszerűen elemzi mindazt, amit a Cseh Testvérek mondtak és amit már előbb Krisztus jelentett ki. Krisztus ugyanis egyszer azt mondta: „Ne álljatok ellen a rossznak”, azaz soha senki ellen, aki ártó szándékkal közeledik felénk és rosszat cselekszik velünk, ne fizessünk vissza rosszal, tehát ne harcoljunk! Mit jelent ez: lefegyverezni az embert, mégpedig nem fegyverrel, hatalommal, hanem a ható szeretettel? A gúnyolódó talán azt feleli: ama békeszerető társadalom el fog pusztulni. Nem igaz! Nézzük csak meg a mi életünket és mindenütt megpillanthatjuk a szeretet és gyűlölet küzdelmét, és benne a szeretet győzedelmét.

*

A bölcselő megérti, hogy a hittudomány és a bölcsészet a gyakorlatban nem férnek össze, sőt hogy e viszony a lét és nemlét harcához vezet köztük. A bölcselő ebben azt az eszközt látja, amellyel a Gondviselés az emberiséget magasabb erkölcs felé vezeti és a dolgok mélyebb megértéséhez is, s ezt a folyamatot tanulmányozva, fejlődéséből nemcsak elméleti, hanem gyakorlati tanulságokat is von le a maga számára. Így tudja meg miképpen viselkedjék e zsvajban. Mert az emberiség nagy nevelője, Krisztus, tanította őt arra, hogy szeresse felebarátját mint magát és hogy nem szabad ellenállni a rossznak, ha el akarja érni az evangélium fenkölt erkölcsiségének legmagasabb fokát. A maga tudományos működésére nézve pedig a nagy filozófusnak, Sz.

Ágostonnak, szavaihoz tartja magát: Diligite homines et interficite errores, azaz szeressétek az embereiket és irtsátok a tévedéseket, merthisz elsősorban nem a valásról vagy a bölcsészetről van szó, hanem az igazságról.

*

A humanitás eszménye vagy gyakorlati, vagy semilyen — különben fabatkát se ér. Az erkölcsstan és a politika vagy való a számunkra, az emberek számára, vagy nem; jómagam legalább semmiféle taktikán nem töröm a fejem az angyalok számára, s nem is akarom törni. És ezért állítom, hogy az emberiség taktikája mindenütt, tehát a politikában is, az emberek számára nagyon jó. Így tehát gyakorlatilag is használható és előnyös. Állítom azért egyúttal, hogy az ellenkező eljárás, adott esetben a forradalmi taktika, keresztülvihetetlen és valószínűtlen.

A Cseh kérdés című könyvemben nem bocsátkoztam olyan bölcséleti fejtegetésekbe, hogy a humanitás alapelve az egyedüli jogosult. Csak elfogadom Krisztus tanítását. Ez a tanítás ugyanis nemcsak eszményileg helyes, de a mágia teljességében gyakorlati is. Mert Krisztus nem volt merő képzelődő, mint ahogy nagy embereink sem voltak azok, akik hirdették a humanitást.

Tolsztoj említett könyve őszinte vallomása annak az embernek, aki igazságra törekszik; a pusztába kiáltók egyikének szava ez. A filozófus-költő mondja el itt vallomását arról, hogy harmincöt éven át nihilista volt, azaz olyan ember, aki semmiben sem hitt, s csak öt évvel ezelőtt ismerte meg a maga ürességét. Keresvén pe-

dig lelke békességét, elmerült Krisztus tanításának tanulmányozásában és legott megtalálta azt, amit keresett, hogy ugyanis a hatékony felebaráti szeretet a legfőbb erkölcsi parancsolat.

Fel kell-e még külön is említenünk, hogy Tolsztoj nagyon sokszor oda érkezett, ahova száz évvel ezelőtt az első Cseh Testvérek? És említsük fel talán azt, hogy a Testvérek eredeti szigorúsága mily gyorsan háttérbe vonult a mérsékeltebb mozgalom előtt és ebből jósoljuk meg, milyen hatása lesz Tolsztojnak? Az erkölcsi géniuszok a legmagasabb törvényeket alkotják, a megalkuvás a gyakorlati emberek műve és boldog az a nemzet, ahol a kompromisszumokat a legmagasabb eszmékkel kötögetik meg.

Mikor Tolsztoj-al beszéltem, vitánk előterében a rosznak való nem ellenállás kérdése állott. Különböző fiatalemberekről volt szó, akik megtagadták a katonai szolgálatot. Beszéltünk természetesen a háborúról és annak szörnyűségeiről is. Én azt állítottam, hogy a humanitás nem tiltja meg a védelmet, s végső esetben a vassal sem, azonban mondtam: kötelessége is annak, aki védi magát, hogy a védelem befejeztével tegye le a fegyvert és ne kövessen el további és újabb erőszakot. Mert az emberiség nem ért egyet a bosszúval. Hozzáadtam azt is, hogy eléggé körülményes e szabály szerint viselkedni, de hogy mégis ez a helyesebb, mint Tolsztoj felfogása. Tolsztoj ebben megalkuvást látott és szemembe mondta, meg a hátam mögött is mondogatta volt, hogy én megalkuvó ember vagyok. „Az vagyok, Lev Nikolajevics, de megalkuvás és megalkuvás között különb-

peg van — mondtam. És ön nem alkuszik meg soha?”
 — „De igen, én is szoktam...”

*

Az egyházi vallás szeretetet kíván. Jézus ezt oly világosan megmagyarázta, hogy nem lehet a világon Jézus nevében működő egyház, amelyik ezt ne hirdesse. Jézus tökéletes, hathatós szeretetet akart, azonban a történelem megtanított minket arra, hogy ebből a szeretetből az egyház nagyon szerény mennyiséget halmozott föl és halmoz föl ma is. Jézus tanítása szerint a szeretet ellenségünk szeretetét is jelenti. Egy modern francia gondolkodó azt mondja: „Szeresd felebarátodat és aztán tégy, amit akarsz.” És így értelmezik sokan a keresztény szeretetet és sokan gyakorolják is eszerint. A felebaráti szeretetről sokan beszélnek, de aztán úgy tesznek, ahogy jólesik. Itt pedig nem arról van szó, hogy azt tesszük, ami jólesik, hanem, a hathatós szeretetről van szó. Hogyan magyarázzuk meg azt, hogy az egyház nemcsak a jobbágyságot tűrte, hanem a rabszolgaságot is, melyeket csak a világi politikai forradalom szüntetett meg? Nagyban hirdetik a szeretetet ellenségeink iránt is. Meg vagyok győződve róla, hogy Jézus e tekintetben valóban mintát adott nekünk. Tolsztoj is hirdeti az ellenség szeretetét és azt gondolja, hogy az ember csak akkor szeretheti felebarátját, ha szereti ellenségét is. Én azt mondom: lehet az ellenséget is szeretni. Nem akarék ez ellen beszélni. De én ahhoz a szabályhoz tartom magam, hogy ellenségünkkel szemben igazságosnak kell lennünk! Ha nem tudjuk szeretni ellenségünket, akkor

ne hazudjunk önmagunknak és másnak se, hogy szeretjük őt. Kevesen vannak, akik szeretik ellenségüket. S ha már nem szeretjük őt, legalább igazságosak legyünk hozzá. Ilyennek kell lennünk. Képtelen vagyok jobb gyakorlati szabályt adni.

Mit akarunk tehát: forradalmat? Igen! — „forradalmasítani kell az emberi szellemet.”

Erőszak? Nem, még irodalmi sem (tehát például semmiféle irodalmi lehurrogás, semmi zszurnalisztikus csalás és gyanúsítás), de mégis *Ibsennel* egyetértve „meg kell ölni a beteg, képmutató társadalmat az ő állam-fogalmával”.

És nem olvassátok, nem halljátok, nem látjátok mint remeg az egész világ erőszakoskodó tábora és a maga bélpoklosságában mint küldi hadba a gondolat ellen hazafiaskodó, álszenteskedő és „rendfentartó” kobakjait?

Csak a nyers politikai materializmus tudja felfogni az államot és társadalmat az erőszak elmélete alapján. Az erőszak nem más, mint az anyagba vetett hit. Ám az új ember: a szellemben hisz s nemcsak a test szabadságát kívánja, hanem a szellem szabadságát is* Elsősorban a szellemét — a szabad szellem egészen szabad. Innen van, hogy csak a politikai és filozófiai romantizmus maradisága, mely az abszolutisztikus, forradalmi és reakciós korokban jött létre, nem érti meg kellőképpen s értékelni se tudja a modern forradalmi törekvéseket, nem tudja felfogni ennek a szellemi harcnak a törek-

véseit, nagyságát és áldozatait, nem tudja átérezni a szellemek vértanúságát és a maga öntudatlanságában és műveletlenségében csak a rozsdás pallosok ócskavasát értékeli, csak a buzogányt és a csattogón lengő zászlót tartja nagyra a kézzelfogható és anyagi kitüntetéssel és büntetéssel együtt, szóval mindig csak az anyagot, az anyagot!

Az emberiség és nemzetek sohasem vártak megváltást a hódító hőstől, az emberiség és a nemzetek sohasem merültek el annyira az anyagban, hogy a vérömlést igazságnak jelentették volna ki. Az emberiség és a nemzetek mindig hittek lelkük mélyén a szellem és az, igazság hatalmában és hitték, hogy a szellem és az igazság mindig győzedelmeskedik a vér és arany fölött. Az természetesen igaz, hogy az emberiség és a nemzetek porba hullottak mindig az alázattól e világ hatalmasai előtt. Feldíszítették elnyomóikat és szívesen ontottak vért értük és végezték a feladók szolgálatát. Az emberiség és a nemzetek keresztre feszítették prófétáikat és keresztre feszítették a megváltóikat — de az emberiség és a nemzetek reméltek és remélnek ma is, hogy megtalálják lelkük megnyugvását az igazság és szeretet szellemében, hisznek és reménykednek a megváltókban, kiknek országa nem e világból való...

*

Íme tehát láthatjuk *Casario*, a gyilkos, filozófál, épúgy mint *Razskolnyikov* és *Ivan Karamazov* és pontosan ugyanoda lyukad ki mind a három: Azt mondja Caserio: a rovar, mely ránkfeküdt és kínoz minket és

kínoz engem, agyon kell taposni — *Carnot* e rovarvilág egyik képviselője, tehát roskadjon össze töröm szúrása alatt!

Ferrero szerint társadalmi körülmények okozták Caserio gyilkosságát — de csak a környezet és mily mértékben csak ő? Magának a gyilkosnak nem szabad a tettet bűnéül felróni? Nagy és nehézkes mérlegelés helyett arról, hogy mi a jó és mily mértékben vagyunk felelősek tetteinkért, mindenki megmondhatja magának, hogy az anarchista-elmélet szerint nem lesz vége a gyilkolásnak — hova kerülnénk, ha mindenki ilyen vagy más okból elégtelen lévén, le akarná rázni magáról a kártékony rovat? Ma a társadalom képviselői vannak sorrenden, holnap az ő vezérei és tanítói kerülnek sorra. Ha Caserio társadalmi tudománnyal foglalkozott volna és rájött volna arra, hogy *Carnot* tulajdonképpen nulla és hogy az igazi hatóerő a mi *Adam Smitheink*, *Comteink* és *Milleink* kezében van — akkor vajjon ki ellen fordította volna törét? Ha az egész emberi társadalom egyaránt rossz — csupán a gyilkos úr nem számítja magát hozzá — minek válogatni akkor az áldozatokat? Különböznél a párisi anarchisták már végigpróbálták az ötletszerű merényletek minden fajtáját, itt egy jobban öltözött, amott pedig egy gazdagabb bűnhődött a társadalomért.

Szomorú azonban az igazság, hogy az anarchisták joggal mutathatnak rá a *///. Napóleonokra*, a *Milánokra* és *Bismarckokra*, szóval a fölülről jött anarchistákra. III. *Napoleon* a maga államcsínyjét hihetetlen gazsággal ütötte nyélbe, maga is közönséges gyilkosságot követett el és mégis egész Franciaország és egész Európa földig

hajolt a bitorló előtt; csak amikor 1870-ben nyomorultul végetért pályafutása, bátorodtak fel a liberális napilapok is néhány frázisra a „történelmi tragikumról” — a kezek azonban ott csúszkáltak a férfi előtt, akinek legalább volt annyi mersze, hogy nyíltan vallomást tegyen a jezsuitizmus, a vér és vas mellett. És vajjon Bismarcknak több joga van a vére meg a vasma, mint Caserionak?

Jó ügyet nem lehet hitvány eszközökkel szolgálni. *Brutus Caesar* meggyilkolásával nem mentette meg a köztársasági szabadságot. Hasonlóképpen egyetlen politikai gyilkosság sem volt soha segítségére a szabadságnak és a haladásnak. Az anarchista erőszakoskodók nem értik meg, hogy az egyes embernek, akármilyen tekintélyes állása is van, nincs számottevőbb jelentősége a teljes fejlődés számára, Carnotnak például Franciaország fejlődésére nézve nem volt semmivel sem nagyobb jelentősége, mint Caserionak, kettejük holtteste felett járja majd fejlődési útját a társadalmi eszmény és forma. Ezt a fejlődési folyamatot nem lehet meggyorsítani a gyilkos törével, mint ahogy nem lehet visszatartani sem rendőrségi üldözésekkel.

Az anarchista, aki áldozatát hátulról, vissza-ráugorva támadja meg, férfiatlan báb, nem pedig hős, még akkor sem az, ha tettét vakmerően és mérlegettel hajítja végre, mint Caserio. Mert nem az a hős, aki vakmerő, hanem az, aki bátor, kitartó és gáncstalan. Mert a hős farkasszem nézve szembeáll ellenfelével. Az ellenség azonban itt nem Carnot vagy II. Sándor, az ellenség itt a mi emberi gyöngeségünk és hitványságunk és azt nem győzi le a vas, csak a szorgalmas munka, me-

lyet az igazság és szeretet csillaga vezérel. A gyűlölet vak. A világtalanság- pedig nem válhat vezetővé az úrhatnáság, az önzés, a durvaság és műveletlenség zűrzavaros sötétségében. Az; erőszak mindaddig meg nem szűnik, amíg igazában el nein határozzuk magunkat, hogy erőszak nélkül fogunk dolgozni a politikában, a gazdasági életben, a családban és a szellemi élet terén, mert ma úgyszólván minden társadalmi kérdést erőszakkal oldanak meg.

*

Ez pedig a szerencsétlen *Mr va* meggyilkolása után történt. A Radikálni Listy című lapban (1894 január 13-án) megjelent egy tárcsa, melyben az író a bevezetés után rátér magára a gyilkosságra és így bölcselkedik róla: „A mi erkölcsünk ingatag. Mily különböző álláspontja lehet az erkölcsnek! Ha a hírlapíró nem merészkedik nyitott sisakrostéllyal harcolni az emberek gyárilag üzőtt gyilkolása ellen, amiben nyoma sincs az emberi érzelemnek, miért ül be oly eltökélten a bírói székre és miért ítélkezik a gyöngék felett olyan esetben, melyben az emberi lélek ismerője könnyen találna magyarázatot? Ügy néz ki az egész, mintha erőt jelenteni; holott csak gyöngeséget jelent.”

Én pedig azt mondom, hogy ez az állítás úgy hangzik, mint megingathatatlan erkölccstan, holott a valóságban nem más, mint a fogalmak összezavarása és szintiszta anarchia. Lehetséges-e, hogy a nyugodt és tisztességesen gondolkodó ember meg ne értse a különbséget: előre megfontolt gyilkosság és az ú. n. állandó gyilkos-

lás között, melyet önmagukon és másokon tudatlanságból és erkölcstelenségből követnek el az emberek? „Az emberi lélek ismerője” megtalálván a „magyarázatot” a „gyöngé” egyes gyilkosokra, nem találná meg ugyanezt a „magyarázatot” ama gyárilag üzött és másféle öldöklésre nézve (nem gyilkosságra, kérem!)? Tehát gyerünk a „magyarázattal”! Ilyen módon meg lehet magyarázni mindent, nem csak a Mrva gyilkosainak „gyöngeségét”, hanem a nagy *Napoleon* dicsőségét, *Robespierre* véres örületét, *Rettenetes Iván* vérszomját, mindent, mindent végig e képlet szerint meg lehet „magyarázni” Örök időkre! És ezzel fel vagyunk mentve minden gond és lelki harc alól meg minden gondolkodás alól, arról mi az igazságos, a szép és erkölcsös. Mindent „megmagyaráztunk”, minden világos és áttetsző, s mindazok, akik az élet rejtélyein fejüket törik, tévelygők s elkésették voltak és maradnak, világos, no, csak e magyarázat fájáról egyetek.

És ezalatt ez se nem megismerés, se nem magyarázat, egyszerűen anarchizmus, amelynek végső censeója mindig az erőszak volt.

Antonin *Hajn* szerkesztő úr könyvemről, a Cseh kérdésről, hosszabb fejtegetést írt a *Rozhledy* hasábjain; ehhez szeretnék hozzáfűzni néhány gondolatot.

Kezdjük el az alapvető fogalommal, amelyről szó van, a humanitással.

Hajn úr az én emberiességi alapelvemet így magyarázza: Én állítólag az abszolút humanitás elvén állok, azonban megengedem „az emberiességi eszmény abszolút parancsolatának” megbontását azzal, hogy tudatában vagyok, miszerint a valóságban s magában az élet-

ben a „szemét-szemért” elve uralkodik és hogy még a magunk „gondolkodása ellem” is olykor antihumánusok vagyunk, „provokálva lévén az idegen antihumánus cselekvés és élet révén”. Ebben a tudatban — ezt Hajn úr fejtegeti — hozzájárulok állítólag olyan taktikához, mely szerint, „minden ember számára megérkezhetik az az idő, amikor az erőszak ellen vassal kell védekeznie, nemcsak munkával és ésszel”. Tehát az én saját fejtegetéseimből és abból az engedékenységből állítólag egész más szabály kerül ki; Hajn úr szóru-l-szóra így idézi őt: „A lehető legtöbb emberiességi taktikára állandóan, meg e relativitás mellett is, ha már meg kell ragadni néha a vasat — általában tehát nemcsak a humanitás eszményére, hanem a humanitás taktikájának eszményére is szükségünk van. Teljesen emberiességi taktika nemcsak hogy állandóan lehetetlen, de egyáltalában nem lehetséges (már azért sem, mert tökéletlen emberek vagyunk), de meg kell lennie legalább a törekvésnek a leginkább emberiességi taktika iránt!”

Hajn úrnak úgy tűnik fel, hogy én a viszonylagosságot úgy engedem meg, ahogy ő itt meghatározta.

Hajn úr helytelenül adta vissza az én felfogásomat, főleg azért, mert aláhúzta a vas szót, idézvén cikkem ama mondatát, melyben azt írom, hogy az ember olykor vassal is védheti s kell is védenie magát. És ezen a helytelen kihangsúlyozáson épült fel Hajn úr egész bizonyítása; mindenesetre e szó aláhúzásában egész etikát és politikát lehet látni.

Én azonban természetesen e szót nem húztam alá, mert nem rajta fekszik az én gondolatom súlya. Ha Hajn úr valamit alá akart húzni a cikkemből, hogy taní-

tásom értelme kidomborodjék (és erről volt szó), akkor neki alá kellett volna húzni a védhetni szót — csak így adta volna vissza az én elgondolásomat s nem a magáét és akkor az egész oly fontos kérdést, a legfontosabbat, egészen másképp kellett volna áttanulmányoznia, mint ahogy tette.

Tehát védekezni — igen! A humanitás viszonylagos-sága stb. — nem! A viszonylagos humanitás nem humanitás. Hajn úr azt kérdezi: „Van-e ellentét az eszmény és a valóság közt, vagy nincs?” Magától értetődik, hogy ilyen ellentét mindig volt és lesz, de ebből még nem igazolhatja magát a nem emberies cselekvés. „A nem emberies cselekvés sokszor nem az ember bensejéből jön, hanem az idegen, külső nem emberies cselekvés és élet hívja ki, sokszor az ember gondolkodása ellen is.” Erről mondja Hajn úr, hogy „relatív humanitás”, a valóságban viszont ez az elmélet a szemét-szeméért elmélete és semmi más. Hisz nem arról van szó, hogy cselekvésünk és életünk között van-e ellentét (természetes, hogy van és én azt mondom, hogy lesz is), hanem arról van szó: helyes-e és jogos-e ez az ellentét? Hisz nem az a lényeges, mi van az életben, hanem az, minek kellene lenni; nem arról beszélünk, mit csinálnak mások, nem a mások nem-emberies cselekvéséről van szó, hanem arról: mit kell tennem és mit akarok tenni én, a benső ember — és végül az a fontos, cselekedhetek-e ön és cselekedjek-e a magam gondolkodása ellen vagy sem?

Ha Hajn úr egyszerűen azt mondta volna: Nem ismerem el a parancsoló erkölcsöt, nem fogadom el az emberieségi elv parancsolatát, csak a harc jogosságát ismerem el, ha hozzáteszem is, hogy szívesen volnánk

meg nélküle a lehetőség szerint, akkor ő a maga polémiaja szellemében beszélt volna. Azonban a humanitásra, a viszonylagos humanitásra, a kihívásra stb. hivatkozni, helytelen dolog. Hajn úr megengedi nekem, hogy azt gondoljam róla, neki e dolgokról még nincs világos és határozott felfogása és hogy a kérdést még nem értette meg minden oldaláról és főleg politikai hatásában nem. Azonban ép az a fontos, hogy végre már a haladók eme kérdésekhez elvi álláspontot is foglaljanak el. Ezekben a végső és életosztó kérdésekben ugyanis megszűnik minden játék — itt nem lehetünk kölcsönösön egymásnak *eléggé* határozott és kérlelhetetlen kritikussai.

Az emberieségi program, ahogy én azt elgondolom, a legvégsőbb esetben nem zárja ki a vassal való védekezést sem. Vannak, akik felszólalnak majd ez ellen, de csak a kérdés helytelen ismeretéből, úgy állítva be az egészet, mintha a Tolsztoj-tanítás azonos volna a mi emberieségi tanunkkal. Tolsztoj azt hirdeti, hogy a rossznak nem! szabad ellenállni, vélvén, hogy szenvedéssel és nyugalommal még a tatárt és a törököt is lefegyverezzük. Én nem vagyok híve annak, hogy a rosszat kizárólag kvietista módszerekkel lehet leküzdeni (Dosztojevszkij e tekintetben szintén Tolsztoj ellen volt). Természetesen hasznos és erkölcsös is, hogy abban a pillanatban, amikor megtámadnak minket és torkunkat fogják, ne hagyjuk a torkunkat szorítani.

Az emberieségi politikai taktikája nem tiltja meg nekünk a védelmet, de tiltja az erőszakoskodást. Havlicek és Palacky egyszerű, nemcsak erkölcsi, hanem teljesen gyakorlati követeléssel léptek fel: ha mi, mint gyöngéb-

bek, az erősebb féllel erőszakoskodunk, akkor mi maradunk alul — és azért ép ők ketten óvtak minden erőszak elkövetésétől. De nem jutott az eszükbe, hogy mindenáron védekezzenek. Mert védekezni nem annyi, mint erőszakot elkövetni. Harc közben azonban nehéz megkülönböztetni a védelmet az erőszaktól, de a humanitás erkölcsi szabálya mindig ezt mondja: ne légy erőszakos, csak védj magad! (Az erőszaknál ugyanis jelen van az erőszak elkövetésének akarata).

Az „Akadémiában” olvastam egy cikket, G. *Talud* úrtól, arról, hogy ne ellenkezzünk a rossznak. A cikk rövid volt, de kiérezhette belőle az olvasó, hogy az emberiesség kérdése a cikkíró életkérdése is egyúttal. A szerző Tolsztoj felfogásának a híve (az abszolút humanitásé”), annak, hogy még védelem esetén sem szabad a rossznak ellenállnunk. A realizmus ezen az állásponton áll: Az erőszak nemcsak testi erőszakot jelent, hanem főleg és elsősorban szellemit. És ennek az erőszaknak ellen kell állnunk minden erőnkből és természetesen főleg a csírájában. És azután: nem szabad ellenállnunk neki csak másokkal szemben, hanem elsősorban magunkban. A legvégsőbb esetben, amikor életünket fizikai veszély fenyegeti, használjuk a fegyvert is, azonban csak védelmünkre, nem pedig új erőszakra. Nehéz parancsolat ez, de a nehézség nem lehet oka annak, hogy el ne fogadjuk. Tolsztoj parancsolata is nehéz. Mi a háborúról nem beszélünk oly fontossággal, mint Tolsztoj. Hisz a háború rendszerint befejezését jelenti egy megelőző

hosszabb folyamatnak, melyben az emberek mindkét oldalon szellemi erőszakot követtek el (ma pl. a hírlapok felbújtogatásával), mely ellen senki, vagy csak kevés ember szólal fel. A realizmus szempontjából, részt lehet venni a háborúban és szolgálni is a hadseregben. Magától értetődik, hogy a meggyőződéses realista mindenütt, tehát mint katona is, a meggyőződése szerint fog élni, azaz szóval és tettel lép fel az erőszak ellen. Igaz, a katonai szolgálat megtagadása is hatalmas eszköz, de nem erősebb a következetes erőszakellenes munkánál. A modern militarizmusnak gazdasági szerepe is van, úgyszólván része a modern gazdálkodásnak és talán ép ebből az okból is a háború nem a legnagyobb társadalmi baj.

*

Sokat békéltünk és vitakoztunk Tolsztoj-al a felebaráti szeretetről és az ellenség szeretetéről. Tolsztoj egyszer ivott a bujakóros beteg poharából. Azt mondta azért, hogy ezt az embert meg ne sértse és ne okozzon neki bánatot. Én természetesen bizonyítottam neki, hogy a bujakórost, akinek nincs kellő érzéke és nincs tekintettel a környezetére, hogy abban megfertőzheti a felebarátait, meg kell leckéztetni, meg kell feddni, nem a szeretet hiánya miatt, hanem ép a másokra való tekintettel. Az egoizmusról meg az altruizmusról folytatott beszélgetésünkből legjobban emlékszem arra, hogy Tolsztoj mennyire elképedt azon állításomon, hogy a kettő közt nincs is olyan ellentét, amelyet szokás közéjük tenni.

*

Első ízben 1887-ben jöttem el Oroszországba, hogy meglássam és elbeszélgessek Lev Nikolajevics Tolsztoj-al az ő tanításáról, főleg arról, hogy a rossznak nem szabad ellenállni, no meg Tolsztoj háborús elméletéről. Napokon át vitatkoztunk. Egy esztendő múlva ismét hozzátartam s beszélgetésünk tárgya ismét a régi kérdés volt. S még egyszer, röviddel halála előtt, ott tartózkodtam Jasznája Poljánán és ismét csak ugyanarról folyt a szó. Egész lelkemből védem az erkölcs emberességi elveit, pacifista vagyok, az én munkám odairányul, hogy állandó békét érjünk el és világeletemben nem hirdetem gyűlöletet nemzetiségi vagy bármely más okból. Mélyen meg vagyok győződve arról, hogy Európa és az egész emberiség a béke megszervezése felé tart, mely összeköti a nemzeteket és vallom, hogy kötelessége minden egyes embernek és minden népnek felkarolni és erősíteni ezt a szervezetet minden elérhető eszközzel.

És mégsem tudok egyetérteni Tolsztoj-al. Nem érthetek egyet az ő háborús elméletével és nem fogadhatom el az ő tanítását, hogy ne álljunk ellen a rossznak. Tolsztoj-al szembeálltak Oroszországban is az összes fiatalabb, főleg forradalmi pártok. Gondoljunk csak például Maxim *Gorkij* látogatására Tolsztojnál. Gorkij akkor a rossznak nem ellenállását mint nem orosz elméletet elutasította, hozzá hasonlítván azt a zimankós Finnországhoz. És íme — a tolsztoj-i kvietizmus egykori ellenségei ma cp Tolsztojra hivatkoznak és az ő tanítását hajtják végre a fronton.

Lehetetlen, teljesen lehetetlen, elfogadni Tolsztoj! E tanát.

A forradalom kérdése nemcsak történeti kérdés, mert nemcsak az a tárgya, ami történik és történni fog, hanem az is: mitévő legyek én magam. A forradalmat ennek értelmében erkölcsi szempontból is kell megítélni.

Megmondtam már, mi az én meggyőződésem: el kell vetnünk minden erőszakot, mégpedig következetesen, — különben nem kerülünk tovább. Lehet és muszáj is védeni magunkat. Végső esetben vassal is, de óvakodjunk a tényleges és új erőszaktól.

Nem lehet erkölcsi szempontból elvetni minden forradalmat. A forradalom olykor szükséges.

A forradalom nem lehet cél (tehát reveláció se), eszköz az csupán. De nem minden eszközt használhatunk fel célunk elérésére. Havlicsek *Bakuninnak* szemére vetette a jezsuitizmust és a macohiavellizmust, mert a cél szentésítette nála az eszközt. A radikalizmusnak külön jezsuitizmusa van.

*

A humanitás erkölce számára innen ered a másik szabály, mely szerint minden embernek szabad, sőt kötelessége ellenállást kifejteni a testi és szellemi élet veszélyeztetése alkalmával, akárhonnán és bármily körülmények közt jó is az. Erőszak és erőszakoskodás ellen valamennyiünknek védekezni kell. Tolsztoj tanításából, mint mondtam, annyi helyes, hogy a védekezőnek csak a védelemre van joga, az ellenfél erőszakoskodása nem hatalmazza fel őt is az erőszakra! Azonban a humanitás erkölcstana a gyilkolást nem ítéli meg az Ótestámentom szállóigéje szerint, mely azt mondja: szemet szemért, fogat fogért. Az erkölcsi haladás abból áll, hogy ma

minden tett indítóokát lélektanilag pontosabban egyeniesítsük és ezért minden cselekedetet, tehát a gyilkosságot is, a körülmények szerint értékelünk. Ma már nem minden gyilkosságot büntetnek halállal; a jogászok különbséget tesznek gyilkosság és emberölés közt, és nem minden gyilkosságot büntetnek ugyanazzal a büntetéssel.

Ítéletet a forradalomról, illetve a forradalmi öldöklésről is, a humanitás erkölcsi tanának eme szempontjából kell kimondani. A társadalom-politikai önvédelem, a magunk és mások életének megvédése és emellett az általános, nevezetesen azonban az erkölcsi és szellemi érdekek védelme az uralkodó nép erőszaka ellen nemcsak megengedett dolog, de kötelesség is egyúttal. Mert a theokratikus arisztokrácia, mint abszolutizmus, lényegében mindig erőszakos és erőszakoskodó volt és maradt is, erről a tapasztalat győz meg minket és ezért a demokrácia joggal sújtott le reá. A forradalom a helyes és szükséges eszközök egyike lehet és ekkor erkölcsileg jogosult is, erkölcsi kötelességgé is válhat.

Ismétlem: a forradalom a demokrácia jogos eszköze lehet. Azzá válhat, mert vannak reakciós, demokrácia-ellenes, haladás-ellenes forradalmak is, s lehet hiábavaló is a forradalom. A forradalom indítóokán és célján fordul meg a dolog. Azért fogalmilag elkülönítjük a tiszavirágéletű zendüléseket az átgondolt, öntudatos és tervszerű, javító forradalomtól. Azonban a nyomor, az éhség és a kétségbeesés izgalmaiból kigyulladt felkelést is erkölcsi szempontból enyhébben kell megítélnünk. *Goethe* mondta, aki pedig nagy arisztokrata volt, hogy a forra-

dalmakért a kormányok felelősek, a nép szerinte sohasem vétkes.

Forradalmat, forradalmi részvételt, sohasem diktálhat harag vagy bosszú. Ezt okosan kihangsúlyozta Vera *Zaszulicsova*. A helyes forradalom nem jöhet létre romantizmusból és az ő légváraiból, sem pedig unalomból és az ember cinikus megvetéséből; úgyszintén nem fogjuk összecserélni a foglalkozása szerinti condottieret a haladó forradalmárral. Mindezeket a forradalmi hajtóerőket megállapíthatjuk az egyes forradalmároknál. Minden attól függ, milyen indítékok vezetik a mozgalom szervezőit is, kik veséik át a vezetést tudatos felelősséggel.

A forradalmat bírálva, pontosan látnunk kell az egész mozgalmat, egyes szakaszaival és időszakaival és egyes tetteivel. A forradalmat mint egészet igazolni lehet s felmenteni is és ennek ellenére elítélhetjük egyes szereplőit és azok cselekedeteit. *Krapotkin* a forradalmároknak egész helytálló előírásokat ad, amikor arra kéri őket, hogy a véröntést a legszükségesebb minimumra korlátozzák.

A pszichológus, aki a tömegmozgalmakat elemezi, az etikus számára nagyon sok enyhítő körülményt nyújt, főleg pl. megmagyarázza neki az általános forradalmi izgalmat, mely idővel beteges alakot is ölthet. Az etikus azonban, mint bölcs mérlegelő, mindig kihangsúlyozza azt, hogy az izgalom rossz vezető a reformátorok számára: s a helyes forradalom a meggyőződésből és ama mérlegelésből jön létre, hogy a szükséges haladás és fejlődés már más eszközzel el nem érhető, s hogy a forradalom ezért szükséges.

Az igazi forradalom a javítás forradalma és azért a

forradalom védői és hirdetői újból és újból kihangsúlyozták, hogy a forradalmat lelkileg elő kell készíteni és hogy csupán az átgondolt és tervszerűen vezetett forradalmak hozzák meg a kívánt sikert.

Különösebb tétovázás nélkül is elmondhatjuk, hogy nem minden forradalmárnak van meg a szükséges türelme; ez azonban ma általános jelenség, az emberek máig roppant könnyelműen nyúlnak az erőszak után — ezt látjuk a háborúkban is, melyeket mint védelmet sokszor igazolni lehet, de amelyek gyakran állnak az erőszak szolgálatában. Általános szállóige lett, hogy az emberek mindmáig végefogyhatatlanul elfecsérlik életerőiket és közvetlenül vagy közvetve is kiterjesztik a halál birodalmának határait. Ne ölj! Ez általánosságban érvényes minden esetben s jelenti azt, hogy az öntudatos embernek védenie és óvnia kell a maga és a felebarátja életerőit.

A forradalomban és a forradalom érdekében nincs minden megengedve — a cél nem szentesít minden eszközt. Ez minden tekintetben érvényes és érvényes a forradalmakra nézve is.

Nemzet és erkölcs

4. A nemzet és a nemzetiség leghelyesebb dolga az erkölcsi jellem. Ha értékeljük a jellemet, akkor nevelésre nemzetiségi programmal törekedünk. A nemzetiségi programnak tehát nemzeti jellemeket kell kialakítania. Az ember csak nem-tiszta célból németesedik el, nyilvánvaló, hogy jellemtelen s csak az a különös, hogy a németek őt maguk közé fogadják, Itt láthatjuk az erkölcsi jellem elfogadását és elutasítását. Sajnos, hogy ezekben a harcokban gyakran a cél szentesíti az eszközt és az aljasság győzedelmeskedik az erkölcsiség felett. Ép azért a jellemnevelés nemzeti nevelés lesz egyúttal. Az iskolának nem hazafiakat kell nevelni, hanem jellemeket, edzenie kell a jellem természetét, mely ellenáll a csábításnak. Mert a jellemes ember semmi körülmények között sem németesedik el. Az ő anyanyelve jellemének a kérdése, nemcsak nemzetiségi kérdés. A mi huszita száműzötteink számára ez létkérdés volt: a halálba mentek, de nem hazafiaskodtak. A nemzetiség fogalmánál eddig nem vettük kellő figyelembe annak erkölcsi részét.

*

Dobrovsky egyszerűen elismerte azt, ami volt. Emellett két tulajdonság jellemzi őt.

Dobrovsky nem érez semmiféle gyűlöletet, s mondhatnám semmiféle szellemi irigységet a németekkel szemben, annak ellenére, hogy átkozta az „ördögi” germanizációt. De neki azért nem okoz semmiféle fejtörést, hogy a németek esetleg módszereket találhatnának fel a szláv szellemiség számára. Így csak az az ember tud gondolkodni, akinek nemcsak a szelleme és szíve nagy, hanem aki teljesen pozitív lélek, melynek semmi szüksége arra, hogy a maga törekvéseit idegen javak gyűlöletével és irigységével érje el. Az ilyfajta emberből mindig kevés van, hisz az emberek zöme szeretvén a magáét, azt gondolja, hogy gyűlölnie kell a másét Dobrovsky e tekintetben ragyogó példája volt a kicsinyesség ellentétének, mely a nemzeti nyelv olyan érvényesülési küzdelmeiben, ahogyan mi folytatjuk őket, könnyen fejlődik ki. Dobrovsky valóban humánus szláv volt, annak a megtestesítője, amit dacára annak, hogy elvontan hirdette is azt, *Kollár* sem tudott megvalósítani.

Ezt a nyugalmas, öntudatos tulajdonságot Dobrovsky idegesebb utódjai nem mindnyájan tudták megérteni és értékelni, nem tudták felismerni ebben az emberben az erőt, a valódi szláv erőt. S azért olyan hangok merültek fel, melyek hazaárulással illették Dobrovskyt, — keserű ez, de meg kell vallanom, hogy e hazafiaskodó hadjáratban, Dobrovsky ellen résztvett *Safarik* és *Jungmann* mellett maga *Palacky* is; örülök, hogy *Kral* professzor bebizonyította, miszerint a fővétkes e dologban *Jungmann* volt — *Jungmann* különben is ép a legjobb és legbecsü-

letesebb embereket nem értette meg, ahogy ezt *Zeleny* könyve is tanúsítja.

Dobrovsky pozitívizmásával szoros összefüggésben van az ő irodalmi munkássága és kritikai nyíltsága. Ezt se értették meg máig a mi régebbi és újabb hazafiaink, ahogy ez eléggé szégyenletes mértékben napvilágra jutott a kodex-hamisítványok ellen folytatott legutolsó harcokban, melyeket már annakidején *Dobrovsky* indított meg. És ebben is *Dobrovsky* példaképpen állhat előttünk.

Nem csekély dologról van itt ugyanis szó.

A szellemek harcában, épúgy, mint a testi küzdelemben, csak becsületes eszközöket szabad használni. A férfias és bátor szellemek mindig lovagiasságukkal tűnnek ki — férfiasan harcolnak, nyíltan és becsületesen. Csak a kisebbmértetű szellemek és gyöngébb katonák támadnak oldalról, lesből és becstelen eszközökkel. *Dobrovsky* a szellem igazi lovagja volt — ő gyűlölt minden igazságtalanságot; azért állt a bíráló őrhelyén és nevezetesen küzdött itt minden mesterkélt ség, álszenteskedés ellesa és minden férfiatlanság ellen, mely a haza állítólagos érdekében táborunkban már feltűnedezett és melyet nagy kárunkra máig sem tudunk kiűzni körünkből. Valóságos áldás volt, hogy tüstént újjászületésünk bölcsőjénél oly kritikai és becsületes szellem állt az új nemzedék élére.

Ne gondolja senki rólam, hogy én e helyen *Dobrovsky* ismert kételkedését szeretném elfátyolozni. Nem, az igaz: ő valóban kételkedő ember volt; de hogyan kételkedett? Avagy talán nem beszél eléggé világosan az ő fáradhatatlan, lelkesedés hajtotta munkája? Az átlagos, mindennapi kételkedés munkaképtelenné teszi az embert.

Ám Dobrovski kételkedése hasonlatos az anya kételkedéséhez, aki elmerengve áll gyöngye gyermeke bölcsője fölött és az ilyen szívből fakadó kételkedésből jön létre a mentés és ápolás üdvözítő munkája.

*

Ebben a szomorú reakciós időben *Havlicek* a nemzeti strázsahelyen állt őrt, folytatván áldásos irodalmi és politikai munkásságát.

Nincs ragyogóbb nevünk újabbkori fejlődésünkben, s nem vagyok benne bizonyos, hogy sikerül-e itt nekem e tömörségben kiemelni Havliceknek ránk nézve szinte előrelátó jelentőségét. Mégis megkísérlem.

Ha a reakciós kort nézzük, melyben Havlicek nemzeti vezérré vált, a taktika kérdése érthető szempontból meghatározó dolog volt. Havlicek nagyságát ép abban látom, hogy bárkinél világosabban ismerte fel a célját és e célért a forradalom előtt, a forradalom alatt, sőt a reakció idején is mindig azonos módon küzdött, ama férfias következetességgel, mely ismerve a maga eszközeit, semmivel a világon, még az általános izgatottsággal sem hagyta magát letéríteni túlságosan balra, vagy túlságosan jobbra. E tekintetben Havlicek számunkra még jóskára elérhetetlen mintakép marad. És hogy e kritikai mérséklet ellenére sem tudta elkerülni a politikai vértanúságot és üldözést, csak annak a bizonyítéka, hogy a reakció nemkevésbé fél az ilyen mérsékelt iránytól, mint a pillanatnyi tombolástól, sőt joggal inkább fél amattól, mint ettől, A hazugság legjobban az igazságtól fél, s Havlicek igaz ember volt — csak eme

egyszerű, de jelentős szóval jellemezhetjük az ő fáradhatatlan igyekeését, mely következetesen ment a tények után és soha semmiben sem igazodott a személyek szerint.

Ami munkássága tartalmát illeti, Havlicek egész életét a cseh nyelv és a cseh nemzetiség újjászületésének szentelte. A cseh ügybe vetett hitét nemcsak lángolóan hű szavakkal bizonyította be, hanem azzal a ténnyel is, hogy csehül írt akkor, amikor legjobb fejünk még a német nyelvet használták; annak ellenére, hogy az egész világot és az európai fejlődést figyelemmel kísérte, megelégedett a maga népével.

„Cseh vagyok, nem szláv” — Havlicek e mondásának mély értelme volt. Nem azért mintha ezzel a szláv eszméről és érzelemről lemondott volna, hanem azért, mert tudta és érezte, hogy a cseh, csupán csak önmagában a cseh, a legjobb szláv. És Havlicek minden ízében tösgyökeres cseh volt, íróink és közéleti munkásaink között ő egy típust képvisel.

Havlicek, megértve a cseh történet szellemét, valóban szabadgondolkodó volt és e meggyőződéséből egy tapodtat sem engedett, ezen építette fel egész politikai és nemzeti munkásságát. Ő maga megmondotta azt nekünk, hogy a reakció helyesen érezte ki az ő erejét és lépten-nyomon azért vetettek gáncsot eléje, mert cseh léte az érzés és gondolkodás szabadságát tántoríthatatlanul védte. Havlicek ment volt a racionalisták ama halálos minden-mindegy szellemétől, melynek oly sokan voltak hívei a régibb és ifjabb nemzedék tagjai közül. Havlicek egy sort se írt le anélkül, hogy ne gondolt volna a szellemi szabadság elveire. Innen van az ő ha-

tásos küzdelme a reakció ellen, de itt van az oka az ő üldöztetésének is. Nem a politikai és nemzeti elvei voltak azok, mint mondtam, amelyek ellenségeket szereztek neki Bécsben és odahaza is, hanem filozófiai meggyőződésének őszintesége és a szellemi reakció elleni küzdelme.

*

Nem látok Havlícek halálában és száműzetésében mártíromságot, legalább is nem a legnagyobbat. Ép Havlícek élete és munkássága révén tisztáztam magamnak azt, hogy nem szabad különösebben hatnia reánk a halálnak és a vértanúságnak, hanem a vértanúk életének és munkájának. Úgy tűnik fel, mi kelleténél jobban megsértjük tekintetünket az utolsó szenvedésre és feledjük a szenvedők munkáját, harcos és győzedelmes életét. És így az erős élet férfiai a halál mintáivá válnak előttünk. Hiába, még mindig félünk a haláltól.

És ép Havlívektől vehetünk példát és vennünk kell is arról, hogyan kell élnünk, mit jelent az: feláldozni magunkat másokért minden különösebb külsőség nélkül, egyszerűen csak úgy — csak a teljes, gazdagkászú életünkkel.

*

Már föntebb volt róla szó, hogy a humanitás programja érzelgős és a tespedéshez vezet.

Ami az érzelgősséget illeti, valóban ezt a humanitás néhány képviselőjének szemére lehet vetni. De csak néhánynak. Palacky nem volt szentimentális, Havlícek még kevésbé. Az érzelgősség és az emberiesség nincse-

nek szükségszerű és örök összefüggésben. A hamis és igaz érzés kérdése kérdés volt s az is marad s nem igaz, hogy az emberiség elve kizárná az élő, erőteljes duzzadó érzelmet. Talán Chelècký érzélgős volt? És mégis ő volt a megalapítója a Cseh-Testvériség programjának.

Mondják mások, hogy a humanitás kvietizmushoz vezet? Talán Havlicek is a tespedő nyugalom képviselője volt? „Lehetsz tigris vagy oroszlán, csak kutya ne légy!” — ez talán kvietisztikusan hangzik? Vagy talán *Zerotin*, *Komenský*, *Chelècký* kvietisták voltak?

Jómagam elmondhatom nyugodt lelkiismerettel, világéletemben semmilyen viszonyok közt nem ültem ölhetett kézzel, de viszont világéletemben a szónoklást, politizálást és agitációt nem tartottam az egyetlen érdemes erőnek. Ha nem tévedek, a humanitás programja sok embert készített már gondolkodásra.

*

Akarnunk kell, valóban azt kell akarni, amit Hus és a Cseh-Testvérek újjáélesztői akartak: Emberiséget! Minden emberben a velünk egyenrangút kell tisztelnünk. Ez a mi nemzeti ébrestőink eszménye, az az ő „tisztá emberiségük”, mellyel be kell fejeznünk azt, amit elődeink nem bírtak befejezni, amivel egyúttal helyrehozzuk 1487-et, a cseh jobbágyság törvénybeiktatásának szerencsétlen évét.

Az újjáélesztő munka, tehát nem csak az elmélet, állandó és kitartó reformáló munkát jelent az egész cseh nép számára, az egész emberiség számára. Hus

miértünk halt meg s mindenkiért egyúttal, mert a cseh Testvériség eszméje, a cseh humanitás ideája, az egész emberiség vezérlő eszméje. Húst tiszteli is az egész világ és Komensky a világ tanítómestere lett.

A mi reformációs feladatunk, nemzeti újjászületésünk feladata, a mi cseh eszménk nevezetesen társadalmi eszmie, s ez ép a Cseh Testvériség is.

És kik is a mi testvéreink?

Az urakkal és a gazdagokkal nem nehéz tesvérieskedni — ám ma nem a testvérieskedésről van szó, hanem arról, hogy testvérünknek lássunk mindenkit, főleg pedig azokat, akiket a nemzet szellemi közösségéből kirekesztettünk.

A mi Cseh Testvériségünk, a mi újjászületési embe-riesség-eszménk nem az érzelgősség, hanem a hatványozott munka testvérisége, ez az Isten igéjének ama tiszta és szeplőnélküli felfogása, melynek értelmét az apostol röviden e szavakba ötvözte: „Meglátogatni az árvákat és özvegyeket az ő nyomorúságukban és szeplő nélkül megtartani magát e világtól.”

Ha meg akarjuk valósítani a mi cseh nemzeti eszménket, széjjel kell szórnunk a konstanzi máglyát, az előítélet és szeretetlenség máglyáját, széjjel kell azt verni, ha nem is éleszti többé már a sancta simplicitais, hanem a nemptörődőség és az úrhatnamság.

*

Gondolkodásunk és érzésünk sokkal inkább nemzeti, mintsem gondolnánk. A haza és nemzet szeretete — s a kettő között már Kollár állapította meg a különb-

séget — különféle lehet, mint a szeretet általában. Változékony. Más a romantizmus korában, más a naturalista szemlélet idején. A romantizmusnak századokon át tartó érzelgőssége elillan. Havlicsek már vadonatúj módját ismerte a hazaszeretnek: kritikát, férfiaságot, egyenes-séget. *Neruda*, a költő, ugyancsak azt mondta, hogy a szeretetnek öntudatosnak kell lenni, ha az összekötő övi is erős akar lenni. Az emberek visszariadnak az öntu-datos szeretettől. Ismerhetem pedig egy ember árnyol-dalát is s mégis szerethetem őt. A filozófiai tudatosítás nem zárja ki a szeretetet. A hazafiasság rendszerint negatív formában jelentkezik: a más gyűlöletében. So-kan a csehek közül gyűlölik a németeket, de cseh vol-tukért nem igen tesznek valamit. Az emberek jórésze nagyon hamar végére érne a hazafiasságának, ha nemzet-szeretetét nem tudná gyűlölettel, sovinizmussal kifeje-zésre juttatni. A pozitív szeretet hatékony, meggondolt, programszerű. A haza szeretetének fogalmát rendezni, tisztázni kell. Aki a hazáját szereti, annak tudnia is kell, mitévő legyen. Az igazi hazaszeretet a munka köteles-ségét jelenti.

Hus már élete vége felé közeledett, amikor (1415 jú-nius 27-én) Konstanzból a következő levelet írta a prá-gai egyetem valamennyi mesterének, bakalaureusának és diákjának címére: „Szeressétek egymást, irtsátok ki az egyenetlenségeket, járjatok elől az Úr tiszteletében, en-gemet jó emlékezetben tartván, minit aki mindig az uni-verzitás sikerét Istennek dicsőségére igyekeztem vezetni, mint aki szomorkodom a ti viszályaitok felett és a ti bal-gaságtok felett, a mi dicsőséges nemzetünket egybe akarván gyűjteni.” Fáj néki, hogy ép azok, akiket leg-

inkább szeretett, juttatták a halálra, de megbocsát, nékik, mondván a levél végén: „Különb-, legkegyelmesebb atyámfiai a Jézus Krisztusban, tartsátok meg a megösmert igazságot, mely mindenek fölött győzedelmeskedik és hatalma örökké tart.”

Az egyetértés bizonyára jogos jelszó volt és marad is, de az igazságban való egyetértés; mert lehet egyetértés az igaztalanságban is, a tévedésben is, sőt a hazugságban is. Azért mondta Hus: „Különb tartsátok meg a megösmert igazságot.” Hus igazsághoz szóló imáját már más helyütt idéztem. És Hus minden igyekezete ellenére sem tudta megakadályozni a nemzet kettéválását, mely ép az igazság nevében jött létre.

Ez nyilván nagy megnyugtató számunkra, hogy tudjuk, miként járjunk el mindig.

Hus jelentősége már abból, amit itt elmondtam, szükségszerűen világos és nem más, minthogy haláláig védvén az igazságot, szembeszállt minden külső tekintéllyel. ő, a-z eretnek, a főeretnek, ahogy ezt máglyára menet a fejére tett gyalázó süvegre írták, egyetértésre törekedett az igazságban. Csakhamar elhagyták, de követték is. És azért hagyták el, mert sokan nem értették meg, hogy az ember lelkiismerete mindig a legfőbb ítélőbíró, bárhol és bármikor is az igazságról van szó. Az emberek megszokták a pápa, a császár meg a doktorok hatalmas tekintélyét, de Hus egyéniségében először látjuk megnyilatkozni azt a nagy világalakító összeütközést a tekintély és lelkiismeret között, mely az újkorban egyre meg egyre ismétlődik. Nem is lehet ez más-kép. Húsban látjuk első ízben azt is, hogyan győz a felszabadult lelkiismeret. Mert Hus elesett és mégis győ-

zött. Az egyéni vallási és erkölcsi lelkiismeret eme felszabadulása, ama harc az igazságért, a „Tartsátok meg a megösmert igazságot” jelszava: Húsnak és munkásságának a jelentősége. S ez a reformáció jelentősége is.

Ez a reformáció világ jelentősége. Hus életével védte híven minden nemzet legfőbb javait; és a mi nemzetünk nemzetként Hus mellé állva, egy új kort nyitott meg. Palacky ép ezért nagy életművében a huszita mozgalomnak és reformációnknak jelentőségét azzal emelte ki, hogy benne egész eddigi történetünk tetőpontját mutatta meg.

Hus programot jelent számunkra és a világ számára.

*

Végül kíséreljük meg a cseh eszme megszövegezését? Dobrovsky-óta a humanitás és humanizmus ez, legjobb cseh embereink a történelem értelmét ebben látták. De micsoda humanitás az, amikor a németek, a franciák és egyként minden nép hozzátartozónak vallja magát? Milyen a cseh humanitás? Az emberiség nemcsak erkölcsi eszmény, hanem ép a helyzet nehézségei közt egyszerre taktikája meg eszköze is a politikai harcnak. Erről sokat lehetne beszélni. Röviden így akarom ezt vázolni. Mi a reformáció nagy éveiben három tipikus jellemet alakítottunk ki: az első *Zizka*, a második *Komensky*. Elegendő ma a mi számunkra *Zizka*? Mindenki közülünk *Zizkává* váljék? Amikor tanulmányozom a történelmet, amikor elmerülök a cseh történelem szellemében, akkor *Zizkává* akarok válni? Nem! Talán *Komensky* akarok lenni? Nem! Se kard — se könyv?

Mi más hát akkor? *Chelcicky* akarok lenni. *Chelcicky* nem akar erőszakot, de ahogy ő nem azonos *Zizkával*, úgy nem azonos *Komenskyvel* se. Sem a katonai harciasság, sem a gyöngeségből fakadó szeretet, hanem az az újfajta szilárdság, a *Chelcicky* férfiassága és határozottsága az, amit kívánok. Azt hiszem tehát, hogy a cseh ember ama típusa, mely után vágyódunk, benne van történelmünkben, s hogy a cseh humanitás itt egyiséget jelent (s erről egy kicsit gondolkodni is kell), a *Zizka* és *Komensky* egységét, egybeolvadását egy modern *Chelcickyben*. Ez a cseh eszmény.

*

Megkíséreljük a társadalmi reformokat nemcsak valósi és erkölcsi, hanem jogi alapon is. Az egész államot szocializálni kell. Ez valami új, valami szokatlan és magasabbrendű dolog is. Húsvétkor halljuk: Feltámadott! Igen, mi is ünnepehetjük a cseh ember feltámadását ama társadalmi munkához, melynek a cseh nemzetből őszinte testvéreket kell csinálnia. Feltámadott! — feltámadt az igazi Jézus, akire a teljes megismerés világosságában tekintünk — feltámadt a cseh, ember, felkelőben van a cseh lelkiismeret. Ha ez a cseh lelkiismeret bennünk teljesen feltámad, akkor nemcsak szeretni fogjuk felebarátunkat, hanem ez a felebaráti szeretet a szociális törvények révén meg is valósul. Azon leszünk, hogy ne legyenek nyomorgóink és szegényeink. A táboriták voltak a mi első szocialistáink és kommunistáink, igyekezzünk azon lenni, hogy ne legyenek koldus sorainkban. Ez az a mi cseh eszményünk!

A cseh humanitás eszményei a háborúban

5. A történelem azt tanítja, hogy a harcias szellem a világon egyre kisebbedik, hogy az egykor támadó militarizmus egyre inkább védelembe megy át; a história arra tanít minket, hogy a nemzetek egyre inkább hajlandók dolgozni magukért, függetlenül másoktól is. A lustaság, az arisztokrácia eme kegyetlen formája, akár az egyes embert nézzük, akár az osztályt, a nemzetet, vagy a fajt, egyre kisebbedik. A história végül azt mutatja, hogy a nyers erő és a számbeli nagyság értéke egyre fogy. Minden nemzet legértékesebb emberei egyöntetűen dicsérik a szellemi és erkölcsi erőt s a humanitás hatásos jelszavává vált minden nép harcosainak.

Igaz ugyan, a történelem is bizonyítja, hogy az emberiség egységre törekszik, de nem akarja az egyformaságot: világszövetséget akar, de nem világuralmat, a consensus gentium-ot, nem pedig nemzetek és fajok rabszolgaságát. Európa megszervezéséről, nem pedig meghódításáról van szó.

Ha nem tévedek, ez a háború nem más, mint megjelenítése eme történeti igazságnak. Nemzetek és egyes emberek számára egyaránt nem a Herrenvolk gondolata kell, hanem a nemzetek egyenlőségéé: a liberté, égalité, fraternité. Ezek a politikai alapelvek, melyeket először

Franciaországban hirdettek ki a humanitás nevében, az egyes nemzetek demokráciáinak alapját alkotják és alapját képezik az államok és németek demokratikus érintkezésének, a demokratikus nemzetköziségnek.

Hiába hivatkoznak a pangermánok a történelem tanuságára: a tények ellenük szólnak. A történelem kétségkívül *magistra vitae*, az élet tanítómestere, de történelem és történelem közt nagy különbség van. A történelem tényleg semmit sem üzen, mert minden tény egyként történelmi. A történelem számtalan példáját sorolja fel az állatiasságnak és emberiségnek, az igazságnak és hazugságnak egyaránt. A hunok is történelmieket. Az igazi kérdés az volt és az marad mindig: meg kell-e hajolnunk feltétlenül a történelmi tények előtt, vagy pedig elhárítjuk magunkat, hogy leszorítsuk őket. Én a realizmus híve vagyok, ám a társadalom szellemi és erkölcsi erői és az ő növekedésük nem kevésbé reálisak, mint a porosz tábornokok. Elfogadhatjuk és el kell fogadnunk a politikai realizmust, de sosem fogunk egyetérteni a *Treitschke*, *Mommsen*, *hagarde*, *Bernhardi-féle* reálpolitikával, akik az antropológiát zoológiává változtatták át. Kijelentem ezt annak ellenére, hogy a *Darwin* földjén beszélek, azon a földön, ahol a legértékesebb egyedek túlélésének elmélete honos.

*

A nemzetek önrendelkezési jogának alapján demokratikusan megszervezett Európa megköveteli a Szövetségek határozott győzelmét.

Az állandó béke érdekében szükséges a háborút vég-

sőkig is vezetni. Ez nem jelenti azt, hogy el kell fogadnunk a porosz álláspontot és militaristává válnunk; mi csak védelmet követelünk, erős és határozott védelmet. A védelem lélektanilag és erkölcsileg teljesen különbözik a támadástól. A fizikai működés itt is, ott is teljesen azonos, azonban az indítékok, a körülmények és az egész szellem teljesen ellentétes. Minden tettet erkölcsileg a körülményei szerint ítélünk meg, ezért tehát a védelmi háború erkölcsileg megengedett és szükséges. A támadó-hódító háború ellenben meg nem engedett, mert erkölcstelen. Tolsztoj felfogása a háborúról helytelen, mert általában helytelen az ő tana arról, hogy a rossznak nem szabad ellenállni. Természetellenes ez, az emberiség leple alatt emberietlent takar, mert anyagot készít elő az erőszakoskodók számára. A valóban emberies erkölcsstan azt követeli, hogy ellenálljunk a rossznak mindig, mindenütt. A humanizmus csak a támadó háborút ítéli el, nem a védelmit.

Ez az álláspont, azt hiszem, elegendő lesz arra, hogy széttörje a militaristák szemrehányását, mely szerint a támadó háborút elutasító demokrácia passzivitáshoz és az erők elgyöngítéséhez vezet. Különbség van védelem és támadás között, mint ahogy az egész világon és joggal, különbséget tesznek emberölés és gyilkosság közt.

A militaristák szemünkre vetik, hogy állítólag lehetetlen pontosan megítélni, ki vezet védelmi háborút és ki a támadó, a történettudósok szerintük ezt még a régmúlt korok háborúiról se tudták megállapítani, annál kevésbé a mostaniról. Minden háború erkölcstelen, mondogatják jezsuita módra a porosz militaristák és ezért szükségtelen erkölcsöt gyömöszölni beléje. Teljesen

tarthatatlan állítás ez. Hogy e vitát a porosz történet-tudósok és általában azon országok történettudósai, ahol nincs politikai szabadság, nem tudják megoldani, igaz, viszont igaz az is, hogy vannak történettudósok, akik ezt meg tudják oldani. A szabad és ítélőszemű emberek, akik megszokták a tudományos pontosságot, eléggé tárgyilagosan tudják megállapítani a különbséget védelem és támadás közt. És ez vonatkozik a mostani háborúra is.

Sokan a pacifisták közül helytelenül értékelik a háborút. A háború valóban baj, mégpedig nagy baj, azonban ha a végső jelentőségét, az egészség és emberélet veszteségét bíráljuk — nem a legnagyobb baj. Az alkoholizmus pl. nem kevesebb áldozatot követel, mint a háború; a szifilisz hatása, a gyárakban előforduló balesetek stb. épúgy hoznak bajt az egyes emberre, mint a társadalomra. Az öngyilkosságok száma minden államban (Európában évenként 100.000 eset!) világosan mutatja, hogy a háború nem a legrosszabb és kétségkívül nem az egyetlen baj. A becstelen élet, a rabszolga élet rosszabb ennél.

És természetesen különbség van háborúskodás és háborúskodás között. A basirozuk is harcol, de lehet harcolni a genfi egyezmény szerint is. A németek és osztrákok nem tartották be ezt az egyezményt és embertelen támadásokat vezettek be; nem mondhatjuk, hogy bárbar támadásokat, mert ezek átgondolt támadások voltak, a megijesztés elméletének eredményei, melyet a német katonatiszt úgy szövegezett meg, hogy ő inkább megöl tízezer gyermeket az ellenség földjén, hogy csak egy katona életét megmenthesse.

A porosz háborús filozófiának kútforrása a militarizmus. A militarizmus a tulajdonképpeni rossz, amelyre a háborúról beszélvén gondolunk. A militarizmus a támadás matematikája, a bürokratikus rendszerbe épített harckedv. Itt minden állami működést katonai szempontok vezérelnek, a katonatiszt lesz a polgárság és a világ mértéke. A porosz militarizmust általában e társadalmi baj forrásának és példájának tartják. A porosz militaristák maguk kitűnően mutatják nekünk, hogy Németországban az egész életet militarizálták. A német teológusok (a modernek!) Jézusból káplárt csináltak és az Istenből manipulációs őrmestert.

Ez a militarizmus nem szükséges, ahogy ezt ép a lefolyt háború bebizonyította. A porosz militarizmusnak nemcsak Franciaország, de Anglia is ellenállt, dacára annak, hogy az utóbbinak nem is volt militarizmusa. A Szövetségesek katonasága nem kevésbé bátran harcolt, mint a németek. Ha meggondoljuk, hogy a háborúra tulajdonképpen csak Németország volt elkészülve, hogy a német katonák a militarizmus szakemberei, be kell látnunk, hogy az entente-hatalmak katonaságának háborús eredményei viszonylagosan nagyobbak, mint a német katonaságéi. Bizonyára ez a háború megölte a porosz militarizmust — a militarizmus már nem határoz az ember és nemzet értékéről.

*

Én magam megvallom itt előttetek, soká hittem abban, hogy Ausztriát demokratikus alapra épített állammá lehet átalakítani. De beláttam, hogy e becsületességét

Ausztriától el nem várhatom. Már 1907-ben tudtam ezt, amikor másodszor választottak meg képviselővé a birodalmi gyűlésbe. Attól az időtől fogva már éles ellenzéke voltam a kormánynak. Éles ellenzékben álltam külügyi politikája ellen, amelyet Ausztria folytatott, erőszakosan, hamisítványokkal és hazugságokkal is. És amikor 1914-ben Ausztria megüzente a háborút, nem voltunk erre elkészülve. És amikor jöttek az első hírek, hogy a cseh katonák a harcmezőn megtagadják a katonai kötelességet, hogy megadják magukat és fogságba esnek anélkül, hogy valaki is előzetesen ilyen irányban agítált volna köztük, és amikor hallottam, hogy az én választóim mit beszélnek egymásközt, akkor *így* szóltam magamhoz: „Neked is meg kell tenned kötelességedet!” És ma, ha fiatalabb volnék, itt állnék köztetek, mint katona. De én is harcolok. Mindazt, amit ti itt csináltok, minden sikereket mi diplomatikusan feldolgozzuk és a világ elé tárjuk kéréseinket és követeléseinket. Higyjétek el, testvérek, meghalni nem oly szörnyű! A halál itt a csatamezőn becsületes halál, jobb, mint az éhezés és bebörtönzés a Habsburgoknál.

Ausztriában a világháború idején 30—60.000 embert végeztek ki. Ez szörnyű, ezek szörnyű áldozatok, ez a beismerés nagy durvaságot jelent, amelyet nekünk nem szabad elfelednünk. Ez mind bosszúért kiált. A háborúskodó felek mai jelszava ez: „Békét a jövő számára.” De a német nemzettel nem lehet békét kötni, vele szemben végig kell folytatni késhegyig a harcot. Igen, kés-

hegyig és végig s ez nem embertelenség. Testvérek! előttek áll az ellenség, mely nem érzelgős. A mi kötelességünk azt vezényli nekünk, hogy harcoljunk mindhalálig.

De az új ember, a homo Europaeus, nem a külső politika révén jön a világra, hanem a belsőből. Minden nemzet a háború után kénytelen lesz egész gondolkodását összpontosítani a maga anyagi és szellemi újjászületésére. A kölcsönös öldöklés nem nagy cselekedet — a történelmi pillanat nagyságát a nemzetek a háború borzalmainak átérzésével építik ki, a háborús izgalom elemzésével és a hozzávetőleges tájékozódással arról, hová és miként vezetne a további fejlődés, ha az állandó béke és humanitás védőjévé szegődünk. A demokráciának általános meggyőződéssé, világszemléletté kell válnia.

Európa demokratikus átalakításának politikai feladatát betetőzhetjük, illetve lehetővé tehetjük a nemzetek erkölcsi nevelésével. Választania kell Európának a demokrácia és a dinasztikus militarizmus közt, a Bismarckizmus, vagy a bölcs és becsületes politika közt, az erőszak és az emberiség közt, az anyag és a szellem között. A porosz és osztrák politikusok, a leghangosabban Vilmos császár, hangsúlyozzák államaik és politikájuk vallási alapját. Azonban ez a vallás politikai vallás: Poroszország és Ausztria a középkori teokratikus uralom maradványai, a demokrácia pedig ellentéte és túlhaladása a teokráciának.

A vallás nem veszít súlyából és tekintélyéből, ellenkezőleg nyer vele, ha az államok és az abszolutista uralkodók kénye-kedvétől felszabadul. Ami a teokráciában helyes volt — a katolicitás eszménye, a világember-

ség és az emberiségnek mint szervezett egésznek eszméje, az a demokráciában sem vész el. A demokrácia is reméli és dolgozik érte, hogy a világon egy nyáj és egy pásztor legyen.

Jézus, nem pedig Caesar! — Ez a demokratikus Európa jelszava, nevezetesen, ha Caesart, úgy fogjuk fed, ahogy *Mommsen* mesélt róla, a pangermán imperializmus eszményét rajzolva ki belőle.

A csehszlovák állam eszméje

6. „Hiszem én is az Istennek, hogy a harag viharainak elmúltával, mely bűneink révén tornyosult fejünk fölé, a te dolgaidnak vezetése megint visszatér Hozzád, óh cseh nép, és ennek reményében örökösévé teszek mindannak, amit én elődeimtől örököltem és súlyos, nehéz időkben megtartottam, továbbá annak is, ami jót fiaim munkájából és Isten áldásából megsokszorozva kaptam, mindezt reád hagyományozom!”

Komensky jóslata — imádsága szórul-szóra beteljesedett: nemzetünk szabad s függetlenül lép be, tisztelve és szeretettel felkarolva, az európai nemzetek támaságába.

Mesében élünk? Ezt kérdezik egymástól minden ország politikusai és jómagam is felteszem e kérdést; és mégis valóságok valósága mindez, az egész világ népeinek négyéves csatájából származó eredmény. A világ¹ két táborra oszlott és a rettenetes harcból győztesként azok kerültek ki, akik az igazság eszményeit védték — győztek az idealisták, győzött a szellem az anyag fölött. a jog az erőszak fölött, az igazság a ravaszság fölött.

A teokratikus autokráciát legyőzte a demokrácia, a humanitás erkölcsi elvein felépült népuralom. Berlin, Bécs, Sztambul azt tanították, hogy az ő államaik, való-

ságban a dinasztiaiák, Isten kegyelméből valók, sőt egyesesen Isten megnyilatkozásai és eszközei. A militarista hadseregre támaszkodó államot eszményként állítottak a nemzetiséggel szemben, a világ meghódítása, és uralma a berlini, bécsi és sztambuli cárizmus hódító, hatalmi céljává vált. A poroszság, az osztrákság és a dzsingizkánkság nemcsak földrajzilag szövetkeztek egymással; benső egyetértés és hasonlóság van a középkori teokrácia e három maradványában.

És ellene szövetkeztek a modern demokráciák, az antimilitarista népuralom, mely az emberiség eszményeit védi. A porosz militarizmust, a katonai szakemberek ármádiáját, néphadsereg győzte le, melyet csak a háború folyamán lehetett megszervezni és fegyverforgatásra kioktatni Németország gondos előkészületei és kiszámított támadásai elégtelenek voltak. A Szövetségesek, híven a demokráciához, kijelentették, hogy minden államnak és nemzetnek, kicsinynek és nagyoknak egyaránt, joga van az önállóságra: *Wilson* elnök megszövegezte a demokrácia vezéreszméit, melyeket már az amerikai függetlenség 1776-iki deklarációja is tartalmazott és amelyeket magába foglal az 1789-iki emberi és polgári jogok francia, kiáltványa.

A forradalom győzött a legitimista merevség fölött. Minden politikai hatalom a népből származik, vagy ahogy *Lincoln* mondotta: a népből, a népnek és a népért; *Wilson* elnök a háború céljául az egész emberiség felszabadulását tűzte ki. Az egész emberiségét — a négy központi hatalommal szemben; most az egész emberiség egyesült és ahogy valaha a nemzetek hozzájárulását az Isten létezésének bizonyítékául fogták fel, az összes

világrészek nemzeteinek egyetértése e háborúban a demokratikus igazság bizonyítéka. A porosz militarizmus és az ő szövetségesei erkölcsileg el voltak és el vannak szigetelve.

Mi, csehek és szlovákok, ebben a világharcban nem állhattunk félre, el kellett magunkat határoznunk Ausztria-Magyarország és Németország ellen és fel kellett lépünk ellenük, mert a mi egész történetünk., annak tartalma és értelme, minket a demokratikus hatalmakhoz vezet. A mi államunk megalkotása és megtartása a németek keletre induló támadásaival szemben, a mi reformációnk és az ő eszményei, az ellenreformációs erőszak elszenvedése, mellyel csak a maguk alacsony anyagi céljait szem előtt tartó s a vallással visszaélő Habsburgok váltak ki, továbbá a mi újjáéledésünk, melyet a humanitás eszméje s a belőle jövő demokrácia vezettek — szóval nemzetünk egész sorsa szinte logikusan össze van forrva az európai nyugattal és az ő modern demokráciájával.

Minden gondolkodásom állandóan erre az egy kérdésre tér vissza: mit jelent tulajdonképpen a négyéves világháború és milyen lesz a béke és annak politikai elrendeződése Európában? És mi a feladatunk, milyen a helyzetünk és az államunk helyzete a mostani világban? A háború és béke jelentősége — ez az én meggyőződésem — egy új kor kezdetét jelenti, az emberiség és emberiség korának kezdetét. Az, amit száz évvel ezelőtt Kollár hitt, amit utána Safarik, Palacky és mások hirdettek, ma valósággá válik. Amikor Kollár azt ajánlotta nekünk, hogy a szláv szó elhangzása után az ember jelentkezék, nem is gondolta volna, hogy a tiszta em-

berinesség, amelyet testamentumként ránk hagyott, csak aiaa öldöklő, milliókat meg milliókat tönkretévő háború után válik valósággá.

Igaza van önnek, Tomásek elnök úr, ha azt mondja, hogy én a mi nemzeti újjáélesztőink emberiségi programját már rég elfogadtam volt és pedig teljes meggyőződéssel. E programhoz a világháború minden szörnyűségei után ma is jelentkezem. A humanitás programja erkölcsi eszmény, azt jeleníti: igazán embernek lenni. A humanitás programja hitet jelent továbbá, hitet abban, hogy az emberiség már nem elvontság, hanem valóság. És tényleg: úgy tűnik fel, mintha a háború révén az emberiség feleledt volna és most egyetlen egészként akarna szövetkezni. E háború világszerűsége ép abban van, hogy minden nemzet, az egész emberiség, tudatosította magában a hatását és hogy öntudatosan határozta el magát a világnak és a politikának átszervezésére. A Palacky-féle világ-centralizáció kezd megvalósulni. És igaza volt Dosztojevszkijnek, amikor bizonygatta., hogy a nemzetekben és az egyes emberben él a vágy a világemberség után, hogy minden nemzet törekvése: kiszélesíteni magát nemzeti határain túl és csatlakozni az egész emberiséghez.

Elfogadom az Ön szép szavát, Tomásek elnök úr, amellyel teljesen megértette azt, amit én mondtam és mondani akartam. Az Ön szavai: a „lélek felszabadítása”, legjobban kihangsúlyozza ama erkölcsi alap szükségét minden politikai működésünkre nézve. Az én első elnöki híradásomban kihangsúlyoztam, hogy állam-érzékre vám szükségünk és az államiság érzékére is és erre, ismétlem, mindnyájunknak szüksége van.

De mint államfő nem vonakodom tudatosítani azt is, hogy az állam nem végső célja a mi nemzeti vágyainknak és törekvéseinknek, mert az állam is csak közvetítő ama magasabb cél felé, amelyet Ön a lélek felszabadulásának jelzett.

*

A mi országunkban nem szabad lennie semmiféle erőszaknak.

Alkotmányunk demokratikus elvei kizárják a nemzetiségi és vallási kérdések erőszakos megoldását és szilárd meggyőződésem, hogy ezek az elvek e köztársaság egész lakosságát az igazi emberiség felé fogják vinni.

Nemzetünk így felújította államát; eszményünk szerint ennek az államnak igazságosnak kell lenni minden polgára iránt egyformán, társadalmi, gazdasági, nemzeti és szellemi különbség nélkül.

*

A demokrácia alapja a közigazgatásban és az önkormányzásban van. Demokrácia nem uralmat jelent, hanem az igazság biztosításának munkáját. Mert &z igazság a humanitás matematikája.

*

A szorgalmas munka szükségét az Önök programjánál jobban nem lehet kifejezni. És nem csak a munkáról van szó természetesen, hanem a tudatos munka-

ról, arról, mely a nemzet erkölcsi átalakulásának nagy célját szolgálja. Hogy úgymondjam: a sátán is dolgozik, sokat dolgozik és okosan — a mi nemzeti munkánk nemes vágyakat valósítson meg, fenkölt eszmék igazgassák őt. Nem elég kényszerből dolgozni vagy ép éhségből — a munka, s mi több: a munkálkodás a cseh-szlovák köztársaság minden öntudatos polgára számára erkölcsi kötelesség. A felebaráti szeretet, a nemzet szeretete, az emberiség szeretete: hathatós legyen — aki nem dolgozik, aki mások kizsákmányolásából él, nem cseh és nem szlovák, nem is ember.

*

Óriási dolog az, amit önök és a mi államunk keresztül akar vinni. Én tudom, önök büszkék is arra, hogy forradalmi pártot alkotunk. Én magam is forradalmat csináltam, tudom mi az. Erősen meg vagyok győződve arról, hogy a műveltség fokai szerint megtehetjük ezt nemzetünkkel békében és kölcsönös megegyezéssel.

A társadalmi forradalom már megvan. Az emberek zöme nem veszi észre, hogy már megvan; ezt a forradalmat befejezni és bizonyos utolsó kialakítását elvégezni, ehhez ismétlem, észre nem pedig ökölre van szükség. A társadalmi átalakulások akkor lesznek sikeresek, ha világos és határozott tervünk lesz. Én nem félek. Amikor 1914—1915-ben el kellett határozni magam külföldi forradalmi munkánk megszervezésére, amikor azt mondtam magamnak: „Embereket fogsz felszállítani arra, hogy életüket áldozzák fel”, ez számomra súlyos kérdés volt. Nem túlzok, ha azt mon-

dom, hogy éjszakákon át nem tudtam aludni; és amikor kiadtam a jelszót: „Mindenáron harcba Ausztria ellen!” tudtam, mit csinállok. Én elvesztettem a fiamat, lányomat bebörtönözték, feleségem azóta is beteg — mindez meg nem tántorított engem. Pétervárt és Moszkvában akkor járkáltam az uccákon, amikor golyók szeltek keresztül. Kiebben ablakomba golyók és srappellek röpködtek. Én nem féltém, én semmiféle forradalmároktól nem félek. Ott voltam a pergőtűzben, s ép azért jogom van azt mondani, hogy a forradalommal való játék ma, a sikeres forradalom után, időszerűtlen dolog. Amikor alkalmuk van, hogy a kormányban többségük legyen, a forradalmi mozgalom értelmetlen. Amikor önök szervezkedésükkel annyit tudtak maguknak kivívni — önök, idősebb munkások, nem emlékeznek vissza, mit értek el a szervezkedéssel? Gondolkoznak csak rajta, mit jelent az, hogy önök, szocialisták, kiknek nincs többségük a nemzetben, többségük van a kormányban. Ki akarom hangsúlyozni, hogy önök szervezkedési és parlamentáris taktikájuk révén olyan sikerre tettek szert, mint Európa egyetlen szocialista pártja sem.

*

Az én politikám és kormányunk politikája: a béke! Nézzék csak! Mi ezt a békét megtartottuk. Ha hirtelenkedők lettünk volna, ma már rég háborúskodnánk. Mi azonban akarjuk a békét, kell is, hogy békénk legyen. Legyenek meggyőződve, hogy én is ugyanazzal a gondossággal figyelem a világot, akárcsak önök. Nagy az én felelősségem, mert meg akarom tartani önöknek és

utódaiknak is azt, amit oly véresen küzdöttünk ki. Én ráam mindenkor számíthatnak, fentartás nélkül és természetes az is, hogy megengedik nekem, hogy kissé a magam feje szerint is haladjak.

Demokrácia és erkölcs

7. Hogy Havlicsek e szempontból miként tekintett a politikára és a politikai taktikára, ez az ő következtetését és gondos munkafelosztását nézve, magától értetődő. *Bakunin* ellen, aki nem szégyelte hirdetni, hogy cél szentesíti az eszközt, s a hazai szélsőségesek, főleg *Sabina* ellen, ezeket írta: „Az ilyen működés sohasem egyeztethető össze az okos és becsületes politika jellemével s sajnálnunk kell nagyon, hogy a demokrácia olyan eszközökhöz nyúl, amelyeket csak a népelnyomó kormányok használtak és utáltattak meg a világgal.”

A becsületesség követelménye nemcsak a politikai pártokra vonatkozik, hanem épúgy a kormányra is. „A legbecsületesebb kormány a legjobb kormány” — írja a Prazské *Noviny*-ben: „Minden becsületes kormány alatt jól lehet élni, akár monarchiában, akár köztársaságban, akár arisztokratikus, akár demokratikus, akár alkotmányos, akár abszolutista is az. De minden becsületlen kormány nemcsak az országot és a népet, hanem önmagát is szerencsétlenségbe sodorja.” Hasonlóképpen tehát az a legdiciséretreméltóbb párt, amelyik őszintén akarja, hogy az ő országában a becsületesség törvényei szerint kormányozzanak”.

Havlicek ugyanazt állapítja meg, mint *Washington*: „A becsületesség a legjobb és az egyetlen igazi politika.” Amit mi bizonyos hangsúllyal „politikának” nevezünk, attól Havlicek úgyis mint politikus, úgyis mint hírlapíró mentes volt. Nem ismerte ő azt a kicsinyes, alacsonyhomlokú és nyomorult macchiavellizmust, amelyet a politikai augurok már akkor és mainapiglan is űznek. Havlicek ellene volt minden földalatti mozgalomnak, a titkos egyesületeknek, mindenütt és következetesen hivatkozván a nyilvánosságra. Innen van, hogy oly lángolóan védte a sajtószabadságot és vele együtt az esküdtbíróság- nyilvánosságát és függetlenségét.

Havlicek megértette, hogy a politikai ravaszság az erőszak mellett az abszolutizmus fegyvere és azért volt ellene nemcsak a kormányzás dolgában, hanem saját pártjában és nevezetesen az újságírás terén. Említettem már, hogy Havlicek mily leplezetlenül beszélt olvasóihoz. Mikor az 1848-iki pütkösdí események után kihírdették az ostromállapotot, eleinte nem akarta, kiadni lapját, de mégis elhatározta a további kiadást, és akkor ezt írta le: „Nem akarok és nem is fogok hazudni, de hogy a teljes igazságot és az én őszinte véleményemet már most kimondjam, azt talán senki sem fogja tőlem követelni.”

És hasonlóképpen viselkedett a nyilvánosság elé vivén dolgát, egy évvel később, amikor, hogy a *Národni Novinyt* megmentse, köteleznie kellett magát, hogy az oktrojált márciusi alkotmány ellen nem fog írni: „A világi hatalom kényszeríthet minket arra, hogy óvatosságból néha hallgassunk, de nincs az a hatalom, mely

arra kényszeríthetne minket, hogy meggyőződésünk ellenére hazudjunk.”

Az erkölctan és a politika viszonyáról, a politikai cselekvés és az erkölcs viszonyáról már sokat beszéltek és még mindig beszélnek az emberek — és a dolog mégis roppant egyszerű.

Mirabeau nemszép cselekvését nem igen tudta megvédeni az ismert és gyakran idézett mondással: „A kis erkölcs megöli a nagyot”; nincs kis és nagy erkölcs, s a politika nem nagy erkölcs. Az erkölctan és a politika, mint tudomány vagy gyakorlati tudás, magátólértetődik, különbözők. Hasonlóképpen különbség van a politikai és nempolitikai tettek közt, azonban arról van szó, hogy nincs kétféle erkölcs. Minden tett, minden cselekvés, így a politikai is, amennyiben erkölcsileg nem közömbös: vagy erkölcsös, vagy erkölcstelen! A pártért, vagy a hazáért hazudni ugyanolyan hazugság, mint amikor a zsebünk számára hazudunk. Ahol ennek ellentétjét állítják, a jó vizsgálatnál mindig kitűnik, hogy a hazugság a hazudó érdeke volt! Igaz az, hogy a politikában mostanáig, mint minden kölcsönös cselekvésben, az emberek szívesen ragaszkodtak az erőszakhoz és a hazugsághoz (a hazugság nem más, mint az erőszak egy válfaja); ámde arról van szó. Haladnunk kell-e ezen a téren? Papíron eltörölni az erőszakoskodó abszolutizmust s a valóságban az alkotmányosság és parlamentarizmus köpönyege alatt továbbra is ragaszkodni az abszolutizmus hazugságaihoz és erőszakához: ez nem haladás!

Havlicsek ezt jól értette meg. Azért van ő a titkos egyesületek és a forradalom ellen, azért nem ismeri el

az oktan és becstelen politika helyességét, azért híve a nyilvánosságnak. A politikai augurok ezt még soká nem fogják akarni megérteni, de mégis ez az igazság.

*

Itt az ideje, hogy valamennyien a mostaninál jobban törődjünk a legfőbb kérdésekkel, tehát a nemzeti nevelés kérdésével is. A politikai önkormányzás jelszavát ki kell egészíteni ezzel a jelszóval: erkölcsi autonómia. Amíg ez az önkormányzat nein lesz meg, addig a politikainak sem fog menni jól a dolga. A nemzet erkölcsi nevelése fölött mindenkinek ébren kell örködni, aki érdeklődik a közélet iránt és benne némiképpen részt akar venni. A mi viszonyainkat ismerve, ebben az ügyben sokat tehetnének a nemzet politikai képviselői, megértvén nemzetünk s általában az új idők eme követelményét. A legjobb szolgálatot azonban a cseh sajtó tehetné, főleg a napi sajtó, ha hasábjait tágabban nyitná meg az időszerű bölcséleti és erkölcsi kérdések előtt, mint eddig tette.

*

A francia forradalom nemcsak szabadságot és egyenlőséget hirdetett, hanem testvériséget is, ha ezt a testvériséget, akár felebaráti szeretetnek nevezzük el, aminek a modern korban egyházi szaga van, avagy humanitásnak, bár ez a szó se tetszik már sokaknak. De végeredményben minden politikai igyekvés: erkölcsi ítéletből származik, a demokrácia, a jogtalanság, az erőszakoskodás elleni törekvés. Mi más az arisztokrácia,

mint erőszak? A demokrácia viszont harc ezen erőszak ellen!

Ha nincs erkölcsi különbség, akkor — s eat nagyon szívesen tudni — mi kifogása van a demokratáinak az arisztokrata ellen? Ne tartsanak attól, kérem, hogy ezzel összekötjük a politikát az etikával, nem, ez két külön tudomány; de meg kell értenünk, hogy az etikában határozott érvünk van a demokratizmus álláspontjára helyezkedni.

A népszerű demokratikus szónok, aki *Marx* amorális álláspontján áll, szintén panaszkodik a körülötte történő jogtalanságra. Végeredményben minden politikai törekvés nem más, mint hivatkozás az emberiségre és az együttérzésre. És ha a régi értéket át kell értékelnünk, akkor ez az átértékelés föltétlenül létezik. *Nietzsche* új értékeket ad, természetesen erkölcsieket és az a fő dolog. Tehát a (demokratikus) politikában nemcsak a tárgyilagos bírálatot követeljük, hanem az erkölcsit is. Lehetségest, már most felhívom a figyelmet erre, hogy vitába fognak bocsátkozni e felfogás ellen, mondván róla, hogy ez moralizálás, erkölcselhajzás — hiába, mindhiába, másképp mint erkölcsi alapon, nem lehet egy politikai törekvést megokolni. Ha a hatalom elégséges, azaz a gyakorlatilag nagyobb, erősebb hatalom, ha ez a hatalom igazságot és jogot jelent, akkor természetesen a politika. — a zoológia részévé válik és kész!

Szocializmus és erkölcs

8. A szocialista mozgalom céljait nézve, nem más, mint a humanitás számos mozgalmainak egyike. A szocializmus szó körülbelül annyit jelent: egyesülés, emberek szövetkezése, közvetlenebb testvériség. Ez a társadalmi és emberiességi követelmény tehát a szocializmus alapja. Az emberiesség elvének alapján kértek és kérnek az emberek politikai jogokat. Pl. az általános szavati jogot azzal indokolják, hogy ez végeredményben az emberiességből, az emberek egyenlőségéből származik. De nemcsak politikai jogokat, hanem gazdasági jogokat követelnek e szerint és ez az utóbbi idők társadalmi mozgalmainak különös jelentősége. A testvériség és egyenlőség eszméjéből nem az általános egyenlőséget követelik, hanem a gazdasági egyenlőséget. És így a humanitás eszméje alapján, ha ez az eszme nem akar elvont lenni és gazdaságilag testet ölthet, gazdasági egyenlőséget követelnek — testvériséget, ami kommunizmust jelent. Így értelmezik a humanitást az összes szocialista felfogások. Ezen az alapon inkább gazdasági és politikai mozgalom jön létre, amelynek minden civilizált és gazdaságilag haladó országban tipikus képviselője ma a marxizmus, vagyis a szociáldemokrácia. Ezt a szocializmust főleg *Marx* és *Engels* alapították

meg. Filozófiai forrása *Hegel* rendszerében van. A múlt század harmincas és negyvenes éveiben Hegel filozófiájának óriási hatása volt a fiatalabb lelkekre. E filozófiából fejlődött ki *Feuerbach*, aki az emberiség eszméjét vallási alapon szövegezte meg, de ez a vallás már a humanitás vallása volt. Feuerbach e humanizmusából, melyet nem akarok materialisztikusnak nevezni, de nagyon közeli a materializmushoz, indultak ki Marx és Engels. A „Szent családról” írt könyvükben mindketten a „reális” humanizmus híveiként jelentkeznek. A „reális” szóval a nem-utopisztikus humanizmust értik. Hegel bölcséletének alapja a panteizmus volt, mely szerint az isten és istenség maga az egyén, esetleg a nemzetek, maga az emberiség és a természet, mindez egy teljes egészben! Ebből a panteista metafizikából jött létre Feuerbachnál és a radikális hegelianusoknál a humanisztikus panteizmus, melyben az ember istenné vált. Az eszményt melyet a keresztények istenben keresnek, ők az emberben látták meg. Az ember istenné lesz; de a gyakorlati szocialistáknak, Marxnak és Engelsnek, ez az isten sem volt kielégítő. Így haladva a panteizmustól az emberen át, a proletár, főleg a proletárok tömege, ő előttük, röviden szólva, azzá vált, ami a hívő keresztény számára az Isten.

Marx alapvető filozófiai tanítása az úgynevezett történelmi materializmus. Vannak, akik ezt gazdasági materializmusnak is nevezik. Materializmus ez elsősorban a szó filozófiai értelmében, tehát ateizmus és az úgynevezett lélektani materializmus, vagyis az a felfogás, hogy az embernek nincs (halhatatlan) lelke . . .

A gazdasági materializmus másik elemét Feuerbach

eme mondásával jellemezhetjük: „Der Mensch ist nur, was er isst.” A szellem és minden lelki munka: a test htatasa, a test gyümölcse; a test étkezéssel tartja fenn magát, a szellem tehát nem más, mint az étel eredménye, és mivel az ételre az ember csak munkával tehet szert, tehát végeredményben a szellem nem ma is, mint a munkának, általában a gazdasági termelésnek eredménye. Az ember az, amit termel.

így tehát a filozófiai materializmustól Engels és Marx eljutottak a gazdasági materializmusig, mely szerint a termelési viszonyok képezik igazi alapját minden társadalmi életnek és főleg valódi alapját mindannak, amit a marxisták ideológiának neveznek. A művészet, a bölcsészet, a vallás s az állam is, minden, amit a szó legszélesebb értelmében életnek nevezünk, szerintük ideológia, tehát nem valóság, csupán a létező gazdasági viszonyok egyszerű visszaverődése, visszatükröződése. Az ő felfogásuk szerint az egyetlen való élet: a gazdasági élet. Az egész történelem, az emberiség egész fejlődése abból áll, hogy az ember miképpen termelt élelmiszert és miképpen tett szert mindazon anyagokra, melyekre szüksége volt, hogy kielégítse magát. Szerintük az erkölcs is ideológia, ennek sincs reális jelentősége.

Az igazi ember: a proletárok tömege, nem pedig az egyén, még a proletár-egyén sem, egyedül csak a proletariátus nagy tömegei azok, nem is egy nemzet körében, hanem az egész emberiségben. Innen a nemzetközi jelző: „Világ proletárai egyesüljete!”

Korunk kétségkívül anyagi és élvhajászó lett. Az eszményi gondolkodás, önzetlenség, józan tartózkodás ritka jelenség. Az a kor, melyben oly fontos szerepet játszik az anyag, nem érezheti magát boldognak, annak előbb vagy utóbb el kell pusztulnia, el kell iszaposodnia. Így fejlődik ki a mai gazdasági viszonyok következtében akadály nélkül az általános elégedetlenség, mely számos esetben életundorra fokozódik. Egészében véve azonban a jelent nem a nyomorúság vagy a gazdagság teszi szerencsétlenné, hanem a kielégítés tárgyainak erkölcstelen értékelése. Az egész társadalmi kérdés annak a kérdése: akarunk-e valóban erkölcsösek és okosak lenni? Sem a gazdag, sem a szegény, sem a munkaadó, sem a munkás önmagában nem vétkes a mai helyzetért, valamennyien vétkesek vagyunk és a közös bűnért közösen kell bűnhődnünk és tűrnünk.

Aki gondosan figyelemmel kíséri a szociáldemokrácia fejlődését, lehetetlen, észre ne vegye azokat a változásokat, melyek a párt felfogásában csendesen, de annál mélyrehatóbban megvalósulnak. Abban a mértékben ugyanis, ahogy a párt növekszik, teljes világnézetet dolgoz ki magának, teljes bölceleti rendszert, és elsősorban a szocialista elmélet képviselői törekszenek arra, hogy külön erkölcstant dolgozzanak ki a mozgalomnak. Értethető ez, mert hisz minden következetes filozófiának alapkövét az etika képezi és végeredményben a szociáldemokrácia törekvése sem más, mint egy erkölcsi cél elérése: a nyolcórás napi munkaidő, a választójog stb. Mind-

ezen konkrét követelményeknek egyetlen és főértelme az, hogy megváltoztassák az uralkodó erkölcsi, illetve erkölcstelen társadalmi rendet. És az utolsó érvelése e törekvésnek Krisztus parancsolata: Szeresd felebarátodat, mint magadat. Mondom, ez az utolsó érvelés, mert az embert és a társadalmat legfeljebb kétféle eszközzel lehet megváltoztatni — erőszakkal vagy érvekkel. A szociáldemokrácia nem kevésbé, mint más párt, érvekkel harcol a maga eszményeiért; ez természetes is — hisz apái nagyrészt filozófusok és filantrópusok voltak.

*

Az összes filozófiai irányzatok etikusai, *Kant* épúgy, mint *Hume*, *Herbart* és *Schopenhauer*, *Beneke* és *Feuerbach* — valamennyien elismerik, hogy a lelkiismeret ép oly adott tény, mint a világ más tényei és jelenségei. Egy ércdarab nem kevésbé biztos és kézzelfogható tény, mint az, hogy az embertelenség gyötör minket, az emberiesség pedig örömmel tölt el. Bizonyos különbségek vannak abban, hogy ezt az utóbbi tényt ismeretelméletileg hogyan magyarázzuk, de lényegében minden etikus bölcselelő, a materialisták is, mint pld. *Feuerbach*, elismerik és megengedik az erkölcsi törvények érvényességét.

Miért fordult *Marx* és *Engels* a tőkés kizsákmányoló módszerei ellen? Csak azért, mert a tőkés rendszer helytelen? Nem azért is, hogy ez a rendszer jogtalan, hogy az emberiesség érzelmeit felháborítja? Ha a kapitalizmus csak (technikailag) helytelen lett volna, *Marx* aligha írta volna meg az ő *Kapitalját*. *Marx* maga is

elismeri, hogy a tőkés rendszer jobb az előző rendszereknél — miért kell tehát ezt átváltani a kommunista rendszerrel? Miért kell harcolni az egyenlőségért?

Miért és mi jogon fogadjuk el a kommunizmust? Talán csak azért, mert a Kommunista kiáltványban megfenyegetik a „lázadókat”? És honnan vannak a „lázadók”? Ha az egyenlőségért (akár abszolút az, akár csak nagyobb a mostaninál) nincs bensőbb, saját lelkünk tisztelte érvünk — akkor Marxnak a kapitalista erőszak ellen nem marad hátra más fegyvere, mint a kommunista erőszak. Nem marad más hátra, mint az állandóan hirdetett forradalom, hisz honnan jönne létre a szabadság ama birodalma, melyet Engels oly megragadón fest lo előttünk? Az erőszakból és erőszakkal?

Marx amoralizmusával szemben gyakrabban fejeztem ki ama meggyőződésemet, s azt hiszem megokolt ez a meggyőződés, hogy a társadalom nemcsak gépiesen és gazdaságilag megszervezett valami, hanem erkölcsileg is. Különösen államot és törvényt nemcsak a sikere jogosít fel a létezésre, hanem az erkölcsé is. Nem igaz, hogy a társadalom a civilizáció és az állam keletkezése óta erkölcs nélkül szerveződött volna.

A szocializálás kérdése rendkívül őszinte és egyenes gondolkodást követel, azonkívül a munkásság meg a tőkésék alapos műveltségét is; azonban a szocializálás feladatában nemcsak gazdasági, hanem erkölcsi követelményt is látok. Nem hiszem, hogy itt csak magáról a materializmusról van szó; különben is könnyebben

viselem el az éhes materializmust, mint a túlságosan jóllakottat.

*

A szocialisták azt állítják, hogy nincs az az erkölcs és erkölcsstan, amely minden ember és minden nép számára érvényes volna minden időben, mert csak osztály-erkölcs és osztályerkölcs van, mivel az egész társadalom az osztályharc alapján áll. Minden (gazdasági) osztálynak saját erkölce, saját erkölcsi vágya van, külön a tőkésnek, külön a proletárnak, külön az iparosnak, mindegyiknek a magáé. De nincs állítólag olyan általános erkölcs, amely a gazdagot és a szegényt kibékíthetné. Véleményem szerint ez túlzás. Igaz, hogy léteznek osztályok a maguk külön osztályérdekeivel, ezt senki le nem tagadhatja), s még kevésbé állíthatná, hogy ezek az osztályok túlságosan szeretik egymást. De annyit szabad állítani, hogy mindezen különbségek mellett bizonyos általános erkölcsi elveket el kell ismerni, mert ilyenek nem lévén, az egyes osztályok sohasem értenék meg egymást, holott mégis e megértésről van szó. Tény, hogy az egyik oldalon a nagyon gazdag, ai gazdag és a közepesen gazdag embernek, a másik oldalon viszont a munkásnak megvan a maga külön erkölce, a maga sajátos életformáját, amely nemzedékről nemzedékre öröklődik és amely révén az egyik osztályt a másiktól megkülönböztetjük. Igaz az is, hogy a nemzetek szintén erkölceik révén különbözödnék egymástól. Ám, hogy az erkölcsstan alapvető felfogásaiban különböznenek, legalább is az árja fajú népek, ez nem állítható. Ép az emberiességi eszme története mutatja, hogy

ebben az eszmében minden nemzet egyetért. Mindenki másképpen szövegezi meg ezt az eszményt, de elég az is, hogy az emberiségnek van ilyen összekötő eszménye. Határozottan ki kell ezt emelnünk mindazok ellen, akik azt hiszik, hogy az emberiség, otthagyván a régebbi, főleg a keresztény és egyházi erkölcsant, teljesen porrá őrlődött s egyes személyekre esett széjjel. Ez az állítás helytelen és azért helytelen az is, amit a szocialisták állítanak, amikor azt mondják, hogy az erkölcs csak osztályerkölcs, esetleg nemzeti erkölcs.

Ifjúság és erkölcs

9. Kollár latin exhortációja jut az eszembe, amelyben az ifjúságnak melegen ajánlja a tiszta erkölcsöt és a tiszta életet. Talán az ő tekintélye itt hasznos lesz és ifjúságunk elgondolkodik rajta, talán megismeri, hogy erkölcsi program nélkül nem lehet felállítani sem nemzeti, sem politikai, sem társadalmi programot. Az erkölcs itt humanitást jelent és a humanitás számunkra hathatós munka a felebarátaink rabszolgaságban sínylődő zömének felszabadítására. Ennek a rabszolgaságnak főforrása, sőt talán az egyetlen, a nő rabszolgasága, ami egyúttal a férfi rabszolgaságát is jelenti, a férfiet, aki érzei vágyainak és bujaságának jármába van fogva. És azért, ismétlem, minket, és ifjúságunkat csak a tisztaság menthet meg, a testi és szellemi erő, a tiszta fej és a tiszta szív. Tisztaság nélkül nincs emberiség, csak a tisztaság az, mely minden ember testének és lelkének egyenlőségét és szabadságát örökre biztosítja, a tisztaság a szabadság, egyenlőség és testvériség biztosítója, a tisztaság alapvető követelménye a valóban társadalmi és népi programnak, a tisztaság szükségszerűen főkövetelménye az erkölcsi demokratizmusnak, mely nélkül lehetetlen volna a politikai és társadalmi demokrácia.

Felhívom a figyelmüket a diákélet legfőbb bajaira.

Az első a kocsmá. Magától értetődik, hogy amikor az ember a kocsmába étkezni jár, abban semmi kifogásolni való sincs, de a kocsmá nemcsak ételmet nyújt, hanem pusztítja a fiatalember testét-lelkét. A kocsmái üldögélés, a sörívás — rontja meg az embereket. Ez már azonban kint történik. Az okos diák tehát, hogy egyszerűen fejezzem ki magam, önmegtartóztatóvá válik. Nem iszik, nem fog inni. Ez az egyetlen szabály ma az okos ember számára. Maguknak már megvan az alkalmuk arra, hogy meggyőződjenek róla, mi az alkoholizmus. Hagyják el azokat a ködképeket az élet úgynevezett örömeiről. Közönséges hazugságok azok, mert ott nincs öröm, ahol az ember egészségét és erejét teszi tönkre. A fiatalemberrel néhány év múlva végez ez az életmód, pont akkor, amikor örülnie kellene az életnek. Természetesen nemcsak testileg, mert az alkohol alacsonyabb erkölcsi és társadalmi színvonalat is jelent.

A másik dolog pedig a kávéház. Nem azt gondolom, mintha kávéházba nem szabadna járni. Elmegyek én is oda, elolvasom az újságokat. Más valami azonban az a végefogyhatatlan kávéházi üldögélés! A kávéház ama gyülekezőhellyé válik, ahol az emberek közös erővel ütik agyon az időt. És aztán, az a kávéházi jegyezgetés. Tüstént megismered az embert, honnan merítette általános műveltségét; ez az a bizonyos felületes kávéházi olvasás! Ő tudja, mi történik itt meg amott a világon s meg van győződve róla, hogy ez az általános műveltség. A valóságban pedig ez csak közönséges élvhajhászás, anyagiasság. A levegőtlen kávéházi helyiségben

éjjel-nappal rengeteg órát és rengeteg egészséget ütnek agyon az emberek.

A következő baj a prostitúció. Ha az ember megnézi az egyetemi klinikán a nemibetegek osztályát és kérdést intéz: honnan van a beteg diákok ily nagy százaléka — ez a mi cseh diákságunk szomorú fejezete! Mit mondjak maguknak erről? Azt fogják mondani, hogy unalmas vagyok. Azt fogják hajtogatni, hogy a fiatalembernek ki kell élnie magát és így tovább. Csak természetes, hogy az ember, ha valamiben gyönyörűségét leli, okot is talál a számára. Az ilyen emberrel azonban nem lehet komolyan szót érteni. Tanulmányozzák a prostitúció következményeit. Figyeljék meg, mint hal ki a családok egész sora, figyeljék meg, mily gyöngé és erőtlén gyermekek vannak egyes családokban azért, mert az atyjuk nem ért semmit, fiatal éveiben elvesztetve minden erejét. Mit mondjak még maguknak, mi más? Csak azt mondom, nézzék az életet. Eldorbézojják férfierejüket és azután egy tisztességes asszony férjévé és egészséges gyermekek atyjává akarnak válni? És így, koldus lép a házukba és gond a fejükbe, nehogy a maguk fia elveszítsen egy egyetemi szemesztert, ha már maguk elveszítették életüket — a maguk életét s talán az övét is!

Aki csak egy kissé ismeri a bujakór öröklődését, mily különböző alakban lép fel és nemzedékről nemzedékre jár, annak nem kell magyaráznom, hogy tisztán éljen — ez nem nyárspolgáriság. A nyárspolgár az, aki azt csinálja, amit ezer év óta csinálnak, gondolat nélkül. Aki kocsmába, kávéházba jár — az a nyárspolgár. Akar-

nak valami újat, valami modernet: nosza, itt kezdjék el. Ez azonban természetesen nehezebb.

Ha majd olvasni fogják, bogy a nemzetek mily mértékben zülленek, s mily fontos egy nemzetre nézve az erős, egészséges fiatalság, és ha majd! mint csehek gondolkodni fognak a saját nemzetük jövőjéről — átkozottul nagy kötelességük támad, hogy erősek legyenek, tisztafejük és tisztatestűek! Erre van ősénekként szükségük!

És most még egy szót a diákleányokhoz. Azt hiszem, hogy ami a fiúkra nézve érvényes, az érvényes a lányokra is. Nem teszek köztük különbséget. Érvényes ez mindenkire. Bizonyos természetes különbség amúgy is adva van a művelt ember számára. De egyet szeretnék mondani: az utóbbi időben azt veszem észre, hogy az első mozgalmasság után, ahogy a nő a főiskolai tanulmányokhoz látott, a dolog valahogy elszürkült és ilyenkor nagyon könnyen jó elő bizonyos könnyű erkölcsi felfogás a leány kötelességeit illetőleg. Az első úttörők e téren érezték, hogy néznek reájuk az emberek és hogy az ő kötelességük, megállni a helyet. Amikor a dolog már nem új, beáll az elernyedtség. Különösen sajnálnám, ha a lány azt gondolná, hogy önálló és akadémikus jellegű akkor lesz, ha utánozni fogja a fiúkat. A dohányzás, egy kis mulatozás és az ilyen-olyan dolgok, amelyek nem valók a fiúk számára; ezt ne utánozzák a leányok. Az utóbbi időben, engedelmet kérek, bizonyos jelekből észrevettem, hogy nagy visszaesés van abban, amit valamikor emancipációnak neveztek.

Mindenkinek kötelessége, hogy azt a minimumot, amit hivatalosan a vizsgáknál megkövetelnek, tisztességesen tudja és ezzel minél előbb végezzen. De emellett azt mondom, nemcsak a vizsgákról van szó. És nem gondolom, hogy a vizsgáknak csak kenyér-jelentősége volna. Nem! Az embernek csak az a megelégedése marad, hogy az az átlag, amit követeltek tőle, megvan. A fődolog azonban, hogy bizonyos cél lebegjen előttünk, hogy akarjunk valamit, hogy a diák ne csak a kenyérlesős diákja legyen. A kenyeret ráadásul kapja majd. Azok a kenyérlesők sokszor kenyér nélkül maradnak. Tudományos célunk legyen. Igyekezzünk gondolkodni és gondolkodni tudni a dolgokról. Az én szememben ez az egyetemi hallgató, ez a főiskola! Ne éljen magukban az a szörnyű s nálunk Csehországban oly jól bevett felfogás, hogy a legfontosabb a hivatal meg a nyugdíj megszerzése. Úgy tűnik föl, az emberek ma lassan a legszívesebben nyugdíjával jönnének a világra. Az a passzivitás, az a sültgalamb-várás, ami ebben van, ez mindenkiket egyformán fenyeget maguk közül.

A nőkérdés

10. A nő a családban a legfontosabb helyet foglalja, el, szokás mondani, hogy az egész család rajta nyugszik. A férjen, az atyán kevésbé.

Ha az ember különböző tudományos, akár bölcséleti, elmefuttatásokat olvas, sokat talál ott a nőről és a gyermekekről. Azonban nagyon kevés olvasható ott a férjről, a férfiről, az apáról. Azért beszélnek manapság a nőkérdésről.

Én nem szívesen használom ezt a kifejezést, mert véleményem szerint nincs nőkérdés. Van műveltségi kérdés, van emberi kérdés, s ha van nőkérdés, akkor férfi- és gyermekkérdésről is kell beszélünk.

Ezzel csak azt akarom jelezni, hogy mindezen kérdésekben, amikről ma oly sok szó esik, bizonyos tisztázatlanság vagy nemőszinteség van. Nemőszinteség nemcsak a férfiak, de a nők részéről is. Ahogy ez szokásban van, az emberek a régebbi felfogások hatása alatt nem mernek úgy beszélni, ahogy azt érzik, s különben is nehéz e tárgyról valami újat mondani.

Ahogy előttem rémlik s ahogy én a dolgokat vizsgálom, a családról lévén szó. azt hiszem, ma nem az anya-

ról, hanem az apáról van szó. Ami a mi családainkból hiányzik, különösen a hazai cseh családból: ez az atya. Nekünk, férfiaknak, különféle okunk van és ezeket bölcseleti okosságokba burkoljuk, hogy a valódi családi élettől távol tartsuk magunkat. A férfi lelkesedik a családi életért, de az esetek zömében nemigen cselekszik eszerint. Ha a művelt osztályokat vizsgálom — nem beszélek a munkásosztályról, amelyben nem élek —, azt látom, hogy a férfi rendszerint menekül a családból. Alighogy evett, máris el kell mennie a (barátai társaságába, azt mondja, hogy pihennie kell, hogy szüksége van egy kis változatra, egy kis felüdülésre, és ennek ellenére állandóan a családi életről beszél. Megint hazajön, de alighogy otthon volt, távozik s tüstént megmondom — a kocsmába megy. És így a férfiélet jórészt kocsmái élet. Ez így van és azért mondom, hogy a családinak férfiúra van szüksége, a gyermekeknek pedig apára.

Mondják azt is, hogy az asszony természettől fogva arra van teremtve, hogy anya legyen és ezt az anyaságot szentnek hirdetik. Nem mondom, hogy nem az, de akkor az atyaság is szent. És nem tudom, miért alkotta volna a természet az asszonyt inkább anyává, mint a férfit apává — hisz mindkettőnek egyenlő része van a családalapításban.

A férfi azonban kitér a feladat alól és igen előkelő okokat keres arra, hogy a családban ne váljon ép azzá, amivé válnia kellene.

Igaz, nálunk Csehországban — de nemcsak Csehországban hanem Németországban és másutt is — arról, hogy mi az igazi otthon, nagyon elavult felfogások

élnék, és főleg a középosztályban dívik az a nézet, hogy az otthon csak arra való hogy a férjnek ne kelljen a kocsmában étkeznie s hogy a felesége a szakácsnője és cselédje legyen egy személyben. És ha ezt szépités nélkül megmondjuk, sok esetben úgy történik, hogy a férfi magát keresi e házi tulajdonságokat. Ez merő gazdasági számítás, szó sincs itt valami fenkölt gondolkodásról. A megokolás nem abban van, mintha az asszony szívesen főzne. Vannak asszonyok, akik szívesen főznek. Ismerek tanult asszonyokat, akik szívesen főznek, varrnak és egyáltalában ellátják a háztartás gazdasági részét. Ha ezt az asszony kedvvel csinálja, ez természetes. De nem hiszem, hogy az otthon szenvedné meg, ha az asszonymak házonkízüli foglalkozása volna, aminthogy azt sem hiszem, hogy a férj és az asszony nem tarthatnák fenn a jó viszonyt, ha nem főznének otthon. Ez pénzkérdés, s ezek ósdi előítéletek. Ha az asszony házonkízüli munkával foglalkozna, az azt jelentené, hogy ez a nő szellemileg önálló, a férjnek másnak kell lennie iránta, mert így egyenlőbb hozzá, tekintettel kell lennie reája, mert féló, hogy ez a nő kitünne és mi férfiak még nem vagyunk berendezve arra, hogy ezt az egyenlőséget elismerjük, vagy pláne hozzájáruljunk ahhoz, hogy a feleség ebben vagy abbam kitünjön.

És azért a férfi nem szívesen ad az idejéből az asszony számára, nem beszélget vele; nem mintha az asszony nem tudna vele beszélgetni, de ő nem tud. Ennek az állapotnak meg kell szünni. Az önálló asszonyok már levetik magukról e gazdasági rabszolgaságot, S ilyenkor előfordul, hogy az asszony meg-

szokván a járást a régi úton, amikor az újra lép, túl is lép rajta, oda lép, ahova, már nem is kellene. Beszélnek az emancipált nőről, de a felszabadult nő sem a férfiaknak, sem a nőknek nem tetszik. Én megértem ezt, van bizonyos emancipáció, amely helytelen, viszont igaz, hogy ahol új út van, ahol az új életmódot keresik, ott hibákat is követnek el. És így nem egy ú. n. emancipált nő hibákat csinált és csinál, ez azonban a legkevésbé jelenti azt, hogy a nőnek ezért nem volna szabad új utakon járnia. Es nem szabad azért elítélni azokat a mozgalmakat, amelyek nemcsak a nőnek, hanem a férjnek és a családnak a felszabadítására is vezetnek.

Gondolom jó lesz, ha elismerjük, hogy a férfi és nő minden tekintetben egyenlő. Csak egy különbség van talán, a nemiség, és annak természetes és helyes működése révén, az izmok különbsége. A férfi ma erősebb izmú és érthető is, hogy bizonyos munka nemvaló a nő számára, pld. a nők sosem voltak: katonák. De én azt mondom, ha eltekintünk e nemi különbségtől, a nő és férfi érzelmileg és értelmileg teljesen egyenlő.

Az élet gondos megfigyelése mellett nem látok semmi különbséget a nő és férfi észbeli tehetsége közt és azt hiszem, hogy a nő is be tudja tölteni az öszszes értelmiségi pályákat, lehet belőle tanár, orvos stb.

Szokás mondani, hogy a nő észbelileg gyöngébb, de sehol se látom ezt. Csak azt látom, hogy minden állást a férfi, mint erősebb fél, egyszerűen lefoglalt magának. És nem hiszem, hogy ép emiatt volna a férfi az értelmileg erősebb.

Nem szabad figyelmen kívül hagyni, mi az észbeli

erő mértéke. Azt hiszem, hogy az egyszerű munkásasszonynak, akinek néhány gyermeke van, kiket nevelni kell, gondoskodni róluk, vigyázni minden krajcárra, többet kell gondolkodnia, mint annak a férfiúnak, aki reggel a hivatalba megy. Ennek a feladata észbelileg nem oly nehéz, ha az ember 10—12 éven át csépelte magát arra, hogy ezt csinálni tudja; nem nagy csoda, ha tényleg tudja.

És most látjuk, az egyetemen és másutt is, hogy a nők megállják a helyüket. Épúgy mint a férfiak, sőt némelyike jobban is. Nem mintha tehetségesebbek volnának, hanem a gazdasági körülmények miatt. Az európai diák kényszerítve van az ivásra, kocsmákat, kávéházakat látogat — míg a diákleány ezt nem teheti s nem is teszi, azért van több ideje, ezt jobban használja is és azért egyenlővé válik a férfivel. Föltétlenül állítom, hogy a nő gondosabb és rendezettebb.

Sok kereskedésben ép arra a helyre keresnek női alkalmazottat, ahol bizonyos rendet akarnak tartani

Ezek azok a társadalmi és gazdasági körülmények, melyek a férfi és nő viszonyát és foglalkozását szabályozzák. Azt hiszem tehát, hogy helytelen azt állítani, hogy a nő szellemileg gyengébb volna. Könyveket írnak össze erről a különbségről, de az eredmény mindig az, hogy ilyen különbség tulajdonképpen nem létezik.

A nő érzelmi dolgokban sem különbözik a férfiútól. Mondják, hogy a nő inkább érzelmi életet él, a férfi pedig értelmet. Én ezt se hiszem, ez mesebeszéd, ha tudományos könyvekben is ismétlik ezt. Inkább azt mondhatnók, hogy az asszonynak nincs érzéke, ha

nem tudja, miképpen bánnak vele. Ha az asszonynak több érzelme volna, a férjnek jobban kellene vele bántania, óvnia őt a megerőltető munkától, ez azonban nem fordul elő.

Az a társadalom, amely azt állítja, hogy a nő érzelmi lény, megengedi a nő kizsákmányolását és megerőltetését. Tekintsenek be az üzletekbe, ahol a nőt úgy kizsákmányolják, ahogy csak lehet.

Miben jelentkezne a nő nagyobb érzelmessége? Vannak mélyebben érző nők, de vannak érzelem-nélküliek is, épúgy mint a férfiak. Hogy a nőnek valami sajátos érzelmi élete volna, ez nem igaz.

Szokás olyasmit is hallani, hogy a nő főleg vallásosán érző lény, hogy vallásosabb a férfiúnál, a férfi inkább értelmi lény lévén. Csupán annyi itt az igazság, hogy a templomban több a nő és a gyermek, mint a férfi, de ez nem azt jelenti, hogy a női istenfélőbb, hanem általában társadalmibb, mint a férfi. Amikor a társadalmi élettől el van szigetelve, férje a vendéglőben üldögél, mi más marad hátra az ő számára, mint a templom? Tehát a nő vallásosságát természetes módon lehetne megmagyarázni, ha az emberek őszinték volnának. De ők csak azt hajtogatják, hogy a nő jámborságra van teremtve. Akkor miért nem az istenfélő nőkből választják ki a papokat, miért az istentelen férfiak közül? Lehetséges ez?

És micsoda harcba kerül áttörni az egyház ellen a falat, mely a családi életet, a férfi és nő viszonyát körülveszi. Az egyház egyenesen a nő fölé állítja a férfit, amikor a házasséleletet alacsonyabbnak tartja a házasságnélkülínél. Ez a felfogás a cölibátusról megtartója an-

nak a véleménynek, hogy a nő valami alacsonyabb lény. Ez azért van, mert e vallás a barbár időkből származik, amikor a nő még rabszolga volt. Ezek a vélemények ugyanis úgy változnak, ahogy az emberek vallási felfogása fokozódik, nemesedik.

Aki méltóságosabb vallásra akar szert tenni, az azon is lesz, hogy a férj és asszony viszonyáról a felfogás is méltóságosabb, erkölcsösebb legyen, hogy végül megértsék az emberek: a házasság vagy nem-házasság teljesen mindegy. Ezek a létező viszonyok. Az egyik ember házasságban élhet, a másik nem. Ez már a férfi és a nő életmódja szerint van így.

Ami a nyilvános életet illeti, azt hiszem, hogy a nő jogosult arra, hogy a nyilvános élet minden részében, a gazdaságiban és politikaiában is, egyaránt részt vegyen. A gazdasági élet terén ez az egyenlőség megvan. A munkás-osztályban az asszony és férfi egyaránt dolgozik.

És mennyit beszélnek a tudós fejek, hittudósok és bölcsészek, arról hogy a családot nem szabad kettétörni. De az asszonyok milliói kényszerülnek arra, hogy a családot széjjeltörjék és akkor azt mondják nekik, hogy az asszony csak a háztartás élére való. Miért engedik akkor a gyárakba? Ez a bizonyítéka annak, hogy épúgy tud dolgozni, mint a férfi. A férfiaknál is megvan a munkafelosztás, azért minden asszonynak nem kell ugyanazt a nehéz fizikai munkát végezni. Ha elnézem a telefonos kisasszonyokat, mindig azt gondolom, mily szörnyű foglalkozás ez, mily rettenetesen hat az idegekre, mily súlyos munka ez. Mi magától értetődőnek vesszük a nők nehéz munkáját.

Hasonlóképpen a parasztok. A csehországi és morvaországi parasztasszony épúgy dolgozik, mint a férje és fordítva.

Együtt dolgoznak a földeken és az asszonynak még főzni is kell, ez époly nehéz munka. Tehát a paraszt és a munkás egyaránt ezt a kérdést maguk számára megoldották.

Mindig a gazdaságilag magasabb osztályokról van szó. A középosztályban, ahol a fényűzés kifejlődőben van, mindig is nagy fejtörést okoz az, mit csináljon a nő. Azért fejlődnek ki ép ebben az osztályban helytelen felfogások e kérdésről.

A politikát illetőleg az a véleményem, hogy asszony abban épúgy részt vehet, mint férje. Tények bizonyítják, hogy az asszonyok politikailag működni tudnak. Hogy máig ez nem így történt, ez is onnan van, hogy a politika a régi katonáskodás maradványa, s valami erőszakosságé is, és ahogy a nőket kizárták a katonáskodásból, úgy kizárták őket a politikából is. A császárok, királyok és a hasonló híres emberek mind katonák voltak. A politikának a katonasággal való egybefűzése hozta magával, hogy a nőket innen kizárták.

Ott azonban, ahol a politikának tudománynak kell lenni, a társadalmi élet irányítójának, ahol a politika erkölcsös is, ott a nők is kezdenek részt venni a politikában és mondjuk, hogyha valami hiba történne, az csak azért volna, mert a dolog új. Ép azért, ha a nőket a politikában eleinte balesetek is érnék, ez megint nem zárja ki azt, hogy ennek ellenére a nők ne vegyenek részt a politikai életben.

És egyáltalában e kérdésben a nőnek, aki a kor fej-

lődésével és az idővel haladni akar, nehezebb a helyzete, mint a miénk, mert mindenki őt nézi. Ha beszélgetek egy közéletben szereplő nővel, mindegyik megvallja, hogy sikeresebben keli működni a férfiaknál, mert mindenki szemmel kíséri őt. Amit a férfiaknak elnéznek, azt a nőnek nem nézik el. És ez a helyzet — állandóan őrhelyen állni — rendkívül hat az idegekre, felmorzsolja őket.

Jobb társadalmi viszonyok között a nő a politikai közéletben is részt fog venni. Ha a nő megkapja a politikai jogok szabad gyakorlatát, ez nem jelenti azt, hogy minden nőből közéleti szereplő lesz.

Azt is mondják, hogy nemzeti életünk veszendőbe megy, ha a nők résztvesznek a politikában; ez sem igaz.

És hasonlóképpen helytelen a gazdasági megokolás, hogy a nőt nem szabad versenyre szorítani a férfival. A férfi megszokta a verseny harcát, a nő állítólag képtelen arra, hogy vele versenyezzék, mint gyöngébb fél bizonyára elbukik és a férfiak sajnálni fogják. Ez teljesen helytelen nézet.

Azt mondják, így romlik a kereskedelem, és a férfi már maga is rosszul kereskedik. A orvos azt mondja: nekünk magunknak már nincs mit ennünk és most jönnek a nők és versenyeznek. Teljesen helytelen felfogás. Ha a férfi olyan asszonyt tart el, aki maga nem tud semmit keresni, akkor a férjnek versenyezni kell; ha az asszony is keresővé válik, nem kell már a férjnek, annyit versenyeznie.

A férjnek tehát akkor, ha a nő is keres, kevesebb a gondja és így könnyebb a helyzete is. A nő mindenütt

tevékenykedhetik, növelheti ezzel a család gazdagságát, ő maga önállóbbá válik és ezzel könnyít a férje dolgán. Itt, Amerikában, állandóan nagy a bevándorlók, letelepedők száma, miért kell tartani a nő versenyképességétől, amikor itt egész Európából nőket és férfiakat fogadnak be.

De itt az a régi felfogás rejtőződik, hogy a nő csupán a férfi számára teremtdött. Azonban a nőnek épúgy élnie kell a maga számára, mint a férfúnak, és ha a férfi és nő az élet számára egyesülnek, s ha ez az egyesülés igazi, akkor az egyik a másik számára is való és tudják, hogyan kell szabályozni, nemcsak a családi életüket, hanem közéleti szereplésüket is.

És így meg akarnám mondani általánosságban azt, hogy a mai civilizáció és fejlődésünk foka, amelyen élünk, valamennyiünk érdekében követeli, hogy az asszony a férfivel egyenlő legyen, minden foglalkozási ágban, kivéve azokat, amelyek a nemi különbség révén valók.

Azt hiszem, ezzel az egyenlőséggel a családi élet és a közélet is csak nyerni fog.

Mi férfiak azzal, hogy közéleti szereplők vagyunk, nagyon sok olyan örömrre és kielégülésre találunk, amelyek az asszonyok előtt ismeretlenek.

A férfi kielégítheti hiúságát, neki tiszteletbeli állása van, de a nő, akinek nincs közéleti szerepe, nélkülözi e serkentéseket. Ezzel a nő szellemi képességeinek bizonyos része elcsenevészesedik. A nőt a közélettől való visszatartása nagyon sok és szép érzelemtől fosztja meg és mi mégis arról beszélünk, hogy a nő érzelmi lény.

A közéletnek megvan az a tulajdonsága, hogy erősíti az ember akaratát és rugalmasabbá teszi őt. A közélet e tulajdonságainak most a nők is részesévé válnak.

Vannak azonban a közéletnek árnyoldalai is. De akkor ne mondjuk, hogy a nők ezek miatt ne vegyenek részt a közéletben. Meg kell mondanunk azt: mindennek jobbnak kell lenni, mindent meg kell javítanunk, de nem kell a nőket a közéleti szerepléstől eltuszkolni.

Azzal a meggyőződéssel fejezem be szavaimat, hogy a férfi és nő értelmileg, érzelmileg, erkölcsileg, a vallás, a politika, a gazdasági élet dolgaiban, a közélet minden részében, kivéve a nemi különbségből eredő foglalkozást, egyenlő legyen.

Nemi élet és erkölcs

11. Kétségtelen, a modern társadalomban a családi és nemi viszonyok is forradalmon mennek keresztül. Nemcsak a kapitalizmus miatt, ahogy azt *Marx* és *Engels* bizonyítják, hanem a modern gondolkodás, a modern politika és erkölcs egész fejlődése révén. A modern ember legjobb képviselőivel magasabb erkölcsiség felé tart, s egyúttal a szerelem és házasság magasabb és tisztább eszményei felé is. Olyan férfiak, mint *Björnson*, *Tolsztoj*, *Maupassant* mutatják, hogy a fejlődés merre tart. Nem érték egyet a Tolsztoj túlzásával, de biztos vagyok benne, hogy a modern embernek tisztaságra van szüksége. Ilyen irányt mutat a fejlődés is-, melyet a reformáció indított meg, megszüntetvén a materialista aszkézist, ilyen úton halad az úgynevezett emancipáció is, szó, ami szó, az erkölcsiség egész eddigi fejlődése ilyen irányba vezet.

Dosztojevszkij szemében a nő mein valami politikai mérlegelésből válik egyenlőjogúvá, hanem azért, mert *Dosztojevszkij* a nemi viszonyt teljesen természetesen és tisztán fogja fel. Ebben *Dosztojevszkij* csak visszatükrözteti az orosz nemzet tulajdonságát; egy cikkében ő maga mutatott rá, hogy az orosz nép szemérmes. Nincs kétség a felől, hogy miként *Dosztojevszkij*, úgy a orosz

írók közül pld. *Tolsztoj* és *Goncsárov* is e tekintetben különböznek a francia és német íróktól. Az oroszok inkább az angolokhoz hasonlítanak e téren,

A tisztaság és szemérem nem jelent álszemérmert, nem is érzélgős, romantikus szenteskedést. Dosztojevszkij az uccai nőket és a félvilágot festi, de az ő Szónyája, Grusenkája nem azonos Nanával. Aki elolvassa a Karamazov testvérek Láz című fejezetének merész jelenetét és összehasonlítja azzal, amit a Bűn és bűnhődésben Raszkomyikov mond a hűgáról, meghallván, hogy szerelem nélkül megy férjhez Luzsinhoz — megérti, hogy Dosztojevszkij a valódi életről gondolkodván nem tudta kikerülni a romlott erkölcsi élet elemzését. Úgy cselekszik itt, mint egy férfi. Az ő műveiben nem találod meg az időelőtti nemi elgyöngülés érzéki gyöngeségét, azt az ernyedtt nyúltságot, amely még akkor is, amikor bűnhődést mutat, a *Tizian* Madonnáival díszített oltárokat keresi fel. Szónya sokkal tisztább, mint az a sok „ideál”, melyet a mai hölgyek budoárjainak modern költői megénekeltek. Dosztojevszkijből megismered, hogy a tisztaság nemcsak a test becsülete, hanem elsősorban a léleké.

*

Björnson néhány évvel ezelőtt hadat üzent Ibsennek és ifjú követőinek. Faluról-falura járva hirdette, hogy félreértik Ibsent és hogy óriási tévedés az ő nevében szabadszerelmet hirdetni, ahogy a nagyvárosi bohémek tették. Björnson előadásai „Monogámia és poligámia” címen jelentek meg. Ez a cím nagyon jól kifejezi azt, amit magam is mondani akarok e tárgyról.

Minden férfinak csak egy neje, minden nőnek csak egy férje legyen, ez a nemi erkölcs alfája és ómegája. A mai társadalom, a miénk is, többnejűségben és többférjűségben él. Ezt nemcsak a prostitúció idézi elő, hanem a nemi érintkezés különböző formái. A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy ez az élet nem felel meg a természet követelményeinek, ahogy azt Cókán állítják, hanem tökéletlen erkölcsi viszonyaink terméke csupán. Hisz többnejűségben élnek az egészen fiatal, éretlen emberek, úgyszólván már a gyermekek is. Minden különösebb erkölcsiség és mélyen szántó bölcsélet nélkül is nyilvánvaló, hogy ez társadalmi szempontból igen nagy baj.

A házasság nem szünteti meg a többnejűséget. Az egynejűség inkább csak papiroson létezik, mint a valóságban; a házasság gyakran csak folytatása a házasság előtti többnejűségnek.

Ezzel szemben korunk legkiválóbb férfiai és asszonyai az egynejűség mellett törtek lándzsát. Az egész történelmi fejlődés, a mi műveltségünk is, az egyneműséget és egyférjűséget állítják eszményként elének. A nemek természetes számarányából (a férfiak és nők születési száma nagyjában egyenlő) ugyanaz következik. A fejlődés célja tehát: szigorú egynejűség és egyférjűség. Ennek az eszménynek a második házasság sem felelne meg teljesen, mert a tökéletes szigorú egynejűség a többnejűséget úgy egyidőben, mint egymásután is kizárja.

Ezt a célt, ezt az eszmét, akarja megközelíteni minden idők gondolkodóinak rangos társasága és egész műveltségünk útvonala. Legjobban akkor győződhünk

meg erről, ha figyelemmel kísérjük vallásaink erkölcsi törvényeinek fejlődését. Feltétlenül észre kell venni itt a haladást.

Az Ótestámentom még megengedi a többnejűséget (Dávid zsoltárai) és elismert intézménynek tünteti fel a háremet. Az uralkodó felfogás szerint a nő alattvalója a férfinak; ezért alig van helye a templomban. A válás megengedett dolog, csupán a papság számára vannak bizonyos megszorítások. Pap nem köthet házasságot becstelen nővel vagy özvegyel. Az Ótestámentom felfogása röviden abban foglalható össze, hogy Ádám és Éva, a férfi és nő, „egy test legyen”.

Az Újtestamentum magasabb fokon áll már. Krisztus átveszi az Ótestámentom több intézkedését, megengedi a válást is, nem tiltja meg az egymásután következő házasságokat, ő maga elméletben és gyakorlatban egyaránt önmegtartóztató. A cölibátust a házasság fölé helyezi. Mindamellett és ép ezért annál figyelemremélőbb, hogy néhány nőt is felsorol barátai között.

Az apostolok Krisztusnak és az Ótestámentomnak a követői; úgy tűnik fel néha, inkább az Ótestámentoméi. A nőt a férfi alattvalójának tekinti, mert nem a férfi van a nő kedvéért teremtvé, hanem a nő a férfi kedvéért. A nőnek nem szabad a gyülekezetekben és a templomban beszélnie. A cölibátust a házasságnál magasabbrendűnek tekintik.

Ezek az előírásokon épült fel a középkori, római és görög egyház. A férfi, mivel csak ő lehet pap, a nőnél magasabbrendű. Ám az apácák intézménye, ha egyelőre csak részben is, már kikezdi ezt a vallásos nemi arisztokratikus felfogást. A papság cölibátusát

elméletben és gyakorlatban sokkal magasztosabbnak tartják a házasságnál, kifejlődik a középkori aszkéta-eszmény, mely szerint a test semmi, a lélek minden.

A keleti egyházban a lelkészeknek felszentelésük előtt szabad, sőt kell házasodniuk, felszentelés után azonban már tilos a házasság. Másodszor házasodniuk vagy özvegyasszonyt elvenniök azonban nem szabad. A püspökök nem házasodhatnak. Épúgy mint az Ótestamentomban, a nyugati és keleti egyházban is csak az elenyésző kisebbségre vonatkoznak a legeszményibb előírások, a papokra«, a nagy tömeg alsóbbrendű erkölcs szerint élhet.

Elkezdődik a reformáció. Jórészt az aszkéta-eszmény és ennek megtagadása idézi elő, nem elméleti, hanem elsősorban gyakorlati okokból. Az emberek megbotránkoznak, a lelkiismeret felébred s nem csupán a dogma, főleg a gyakorlati élet miatt. Az áldozópapságot eltörlik, nem ugyan egyszerre, hanem lassan és vele együtt eltörlik az aszkéta papi eszményt is. Több más vallás-újító mellett, főleg *Luther* kel ki ezen eszmény ellen, a házasságot ajánlva. A családot a reformáció magasabb polcra emeli és megszünteti a kiválasztott kisebbség és a ki nem választott tömeg közötti erkölcsi ketőieéget.

A reformációval egyidőben fejlődik ki a humanizmus, ez a klasszikus, főleg művészeti-esztétikai mozgalom. A régi, római és görög, kultúrához való visszatéréssel együttjár a régi világ, főleg a római császárság erkölcsi (többnejűségi) eszményeinek átvétele. Innen van, hogy a humanizmusban már megtaláljuk a szekszuális roman-tikának és a modern dekadenciának valamennyi irányza-

tát, illetve ezek elemeit. A vallásújítók erkölcsi szigorúsága mellett ugyanebben az időben látható, hogy a híres humanisták homlokegyenest ellenkező nézeteket vallanak.

A klasszikus irányzat a magasabb társadalmi osztályokban tetszésre talál és fokozódik. Hangsúlyozom, a magasabb társadalmi osztályokban. A „Nép” azidőtájt még rabszolgasorban élt és ki volt zárva a szellemi életből. Ez a fejlődés tetőpontját a 18-ik század francia királyi udvarában, a szalonokban, a francia irodalomban és bölcsészetben érte el. Mindenütt a többnejűség! eszményt prédikálják és ép ez mutatja az abszolutizmus társadalmának teljes züllöttségét. Éppenséggel nem meglepő, hogy teljesen komoly javaslatok merülnek fel abban az időben, melyek a többnejűséghez való visszatérést ajánlják az egész társadalomnak. A harmincéves háború ugyanis megtizedelte a népességet, az uralkodóknak katonákra és munkásokra volt szükségük s ez érlelte meg az ilyen javaslatokat. Ha pedig összehasonlítjuk ezt azzal, amit ma Franciaországban az elnéptelenedés félelméből ajánlanak, világosan látjuk, hogyan pusztulnak ki lassan a régi nézetek, a régi erkölcsök.

A francia forradalom a maga nagy jelszavait, a szabadságot és egyenlőséget, a nemzetre és a családra egyaránt vonatkoztatja, főleg az alsó, még mindig elnyomott társadalmi osztályokban. A politikai szabadsággal együtt azonban hirdeti a szabadszerelmet. Ha az irodalmat tekintjük a mindenkori életfelfogás fokmérőjének, ezt az új bölcsészetet a *Rousseau* Heloise-jében találjuk meg. *Prévost* a *Manon Lescaut*-ban először eszményesíti a kurtizánt.

Ebben az irányban halad tovább a 19-ik század is. Sorra jönnek: érzelgős „regényes” szerelmével a romantizmus, utána a naturalizmus, végül a dekadencia, avagy a szoros értelemben vett „modernség”. A bölcsészetben Rousseau után a „szerelmi metafizikusok” sora következik. *Stendhal*, *Balzac* és még sokan, egészen *Bourget-ig*, a németeknél *Baader*, *Schleiermacher*, de főleg *Schopenhauer*, *Hartmann*, *Nietzsche*, a legújabbak közül pedig *Bleibtreu* és még mások. Az irodalomban a modern titanizmus elsősorban nemi jellegű. Képviselői: *Musset*, *Goethe*, *Byron*, *Shelley*, újabban *Zola* és a leghatározottabb dekadencia jeleivel *Oscar Wilde*.

Elérkeztünk a mai, úgynevezett modern szerelmi eszményhez. Ezt a követelményt néha úgyis szokás megszövegezni, hogy szabad-háziasságot kívánnak, vagy pedig válási szabadságot, hogy javíthassanak a boldogtalan házasságokon. Az új eszmény bajnokai gyakran azzal érvelnek, hogy az egynejűségi házasság kerékkötője a férfi és a nő teljes kifejlődésének. Ha az egyéniséget teljesen ki akarjuk fejleszteni, szerintük az egynejűséget el kell törölni és helyére egy nemesebb formába öltözött többnejűséget kell állítani.

Ha az egész fejlődést áttekintjük, a következő eredményekhez jutunk. Ezidőszerint többféle tipikus felfogás uralkodik a család és a szerelem erkölcsi és társadalmi jelentőségéről. Elsősorban a keresztény felfogás. Ha a keresztény felfogásról beszélünk, el kell természetesen tekintenünk a keretén belül létező különböző irányoktól és árnyalatoktól. Az általánosan uralkodó felfogás szerint a feleség és gyermekek a férj-apa alattvalói.

Tehát férfiautokrácia és abszolútizmus. Erkölcsi tekintetben még uralkodik a többé-kevésbé szigorú aszkéta-eszmény, mely szerint a test anyag lévén: tisztátlan, tisztátlan tehát a szerelem is.

Ezzel szemben áll a keresztény aszkézis nemi eszményével homlokegyenest ellenkező modern, főleg irodalmi és művészeti irányzat, melynek magva a humanizmusban van. Ez a szabadszerelmet kívánja. Az idő és a népek sokfélesége szerint különböző árnyalatokra oszlik. Általánosságban megkülönböztethető: a francia (román, katolikus), a német (germán, protestáns), az orosz (szláv, ortodox) típus.

A harmadik irányt a szocializmus képviseli, ez a nemek gazdasági egyenlőségét hangsúlyozva, a szabadszerelmet követeli.

Ez a három irány és felfogás szemben áll egymással, de van bennünk egy közös vonás is, a két nem egymáshoz való viszonyának anyagiasság felfogása. Ez az anyagiasság kitűnik ott is, ahol eszménységét prédikálnak. Anyagiasság mindenekelőtt maga az aszkézis, nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy a legélesebb ellentétek érintik egymást: az egyik oldalon a hivatalos katolicizmus, a maga aszkéta-eszményével, a másikon az úgynevezett újkatolicizmus, a francia dekadencia, szintén aszkéta-eszményével. A szocialifiztikus felfogás, mely; a családot csak a gazdasági viszonyok alapján akarja szabályozni, szintén anyagiasság és szintén hasonló eredményekre jut.

Világos, hogy a nemi ösztön erős, de hiszen vannak egyéb erős ösztöneink is. Ezeket azonban mindig az

ész ellenőrző hatalma alá helyezzük. Minél erősebb az ösztön, annál inkább kell rajta uralkodnunk.

Azt mondják, annak az embernek, aki lelkileg szeret, nem ily erős a nemi ösztöne. Nem igaz, hogy mindenkinek lehetőleg korán kell házasodnia, vagy többnejűségben élnie. Ma az a helyzet, hogy éretlen emberek, akik maguk is neveletlenek még — gyermekeket nevelnek. Képzeljük el, ha nem kötnének annyi korai házasságot, be sok súlyos gondjától szabadulna meg a társadalom.

Talán nem mindenkinek egyformán felel meg a házasság. Miért ne volnának az emberek képesek arra, hogy szabad elhatározásból házasságon kívül, de természetesen ne többnejűségben éljenek? Hiszen vannak, akik ezt máris megvalósítják. Ha majd nem teszünk materialisztikus különbséget a szüzességi és házasságbéli tisztaság között, egészen másképp fogja majd a társadalom is a házasságon kívül élőket megítélni. Az emberek erkölcsiségét és műveltségi fokát mi sem jellemzi jobban, mint az a mód, ahogy főleg az idősebb lányokat megítélik; mily ocsmány, mily durva e téren az uralkodó felfogás.

Ez az ocsmányság azonban érthető, ha meggondoljuk, hogy a házáséletben oly sokan tisztán testi kapcsolatot látnak, szellemi közösség nélkül.

Sokat beszélnek és zengedeznek manapság az új női eszményről. Ám mit értenek ezalatt? Azt, hogy a nő szerelemnek úgyszólván öre, papnője legyen. Az érzelgősség és romantika követelménye ez, mely csak a mesterkélten és természetellenesen fokozott érzékiségre gondol. „A nő anya legyen” — mondják mások —, „ez

a természetes rendeltetése.” De mondjuk csak ugyanilyen nagyképűen azt is, a férfi apa legyen, mert ez a természetes rendeltetése. De rögtön látni is fogjuk, milyen gyöngé ez az érv. Tény, hogy az anyaság gyönyörű fogalom, az anya-szóval sokat, sőt mindent ki lehet fejezni, ami az ember előtt kedves, de ilyen eszményi-e minden anya? És miért tartjuk csak az anyaságot szentnek, miért nem együtt az apaságot is?

Sokat beszélnek az otthonról. Igazi Otthonunk azonban csak akkor lesz, ha a férj el tudja viselni, hogy a felesége — főleg vele szemben — ép oly önálló legyen, mint ő maga.

És ahogy a női eszményről beszélnek, úgy emlegetik a férfi-eszményt is, s ezt rendszeren külső, testi tulajdonságokban találják fel, amilyenek pl: az állási, vagy, szépség, esetleg az egyenruha . . .

Ilyen eszményekkel és nézetekkel szemben a társadalom, illetve az emberek legjobbjai, magasabb célok felé törekszenek, tisztább nemiség, teljesebb családi élet és vele együtt a társadalmi erkölcs felé.

Hogyan fogjuk mindezt elérni? Erkölcsi önsegély révén, önsegély révén azért, mert a társadalom mai hivatalos vezetői eme kérdésekkel nagyon keveset vagy pedig egyáltalán semmit se törődnek. A családnak, az iskolának, az egyeseknek kell hozzálátniuk és ha majd valamennyien tisztában leszünk azzal, miről van szó, akkor megszabadulhatunk a régi többnejűség! eszményitől is.

Minden öserejű, kemény népnél céltudatos, és a nép minden rétegére kiterjedő mozgalmat látunk, melynek célja az erkölcsi újjászületés. Svájcban Zürich kanton

lakossága 1897-ben állást foglalt a prostitúció ellen. 1885-ben pedig Angliában indult meg hasonló erős mozgalom. Itt nem sokáig haboztak; a legnagyobb nyilvánosság előtt rámutattak pl. a walesi hercegre, arra a fejedelmi kéjencre, akinek nem kevesebb, mint négyezer leány esett áldozatul. Nagy gyűléseket tartottak ország-szerte, melyeken felháborodásukat fejezték ki. Egy asszony, *Josephine Butler*, kezdeményezésére megalapították a prostitúció-elleni egyletetek, amelyek azután az országon kívül is elterjedtek.

Franciaországban a diákság körében alakult ki ez a mozgalom, épúgy mint Németországban. Szóval ahol az emberek gondolkodni és igazán élni szeretnek, mindenütt rájönnek arra, hogy állást kell foglalni a többnejűség ellen.

Erre mifelénk még alig van élet, még nem ébredtünk fel. Ezért urakodik még ma is az a felfogás, hogy e dologról nem szabad beszólni. Igyekezzenek csak valaki szavá tenni ezeket köztisztiséget viselő emberek előtt, akiknek elsősorban van ehhez közük, tüstént meggyőződik a dolog meddőségéről. Bár vaknak kell lennie annak, aki nem látja, hogyan él a társadalmunk. Legfeljebb egy helyhez tudjuk kötni a bajt és ha a nyilvános házakat egy vidékre telepítettük, azt hisszük: ezzel az egész baj és az egész erkölcsi járvány kiirtódott. Szó sincs róla. Hisz nem a bukott nők a többnejűség egyedüli áldozatai: építsünk nyilvános házakat a bukott férfiak számára is és meg fogjuk látni, milyen a mi társadalmunk és mi marad belőle. Az uccai nők nagy tábora nemcsak nőkből áll, hanem ugyanolyan mértékben férfiakból is.

Hangsúlyozom, hogy elsősorban önségélyre van szükségünk, mert a jó erkölcsök hivatalos őrei nem látják a dolgokat úgy, ahogy vannak, vagy nem akarják őket látni. Az egyházakban, legalább is némelyikben, még itt-ott találni némi érdeklődést, de nem sokat. A mi egyházaink túlságosan sokat törődnek a dogmákkal, esetleg szertartásokkal, de ehhez a fontos kérdéshez nem mernek hozzányúlani.

És az állam? Vagy nem törődik a dologgal, vagy szabályozza a többnejűséget. Ily módon hivatalos állami poligámiánk van; ahogy vannak állami vasutaink és állami iskoláink, úgy van állami prostitúciónk is. És a parlament meg a politikusai? Ők törődjenek talán a nép erkölcsével?

A tudomány, nevezetesen az orvostudomány — és ez most a vezető e téren — vaskalaposságában a közvélemény szekerét tolja. Az orvosok sok bajt okoznak itt, főleg azért, mert ez a kérdés egyáltalában nem tartozik rájuk. Amikor orvosi kérdéssé válik, akkor már baj van, akkor helyénvaló az orvosi tanács és segítség. A kérdés azonban a maga teljességében nem orvosi, hanem erkölcsi, társadalmi, szellemi és bölcséleti kérdés. Ezzel kellene az orvosoknak tisztába jönniök és véget vetniök a sok reklámizű „orvosi” szakvéleménynek és az úgynevezett nemi felvilágosításnak.

Utolsónak hagytam az irodalom, művészet és bölcsészet szerepét. Jeleztem, hogy az megoszlik. Az egyik irány a többnejűség régi ösvényén halad, a/ másik egy új felfogás kialakulását idézi elő. Ezt az új felfogást már *Shakespeare* drámáiban is megtaláljuk, főleg a női jellemelekben, ezek között is elsősorban Porcia alakjá-

ban. Már itt látjuk az új világot. Shakespeare márt megérti a nemek egyenlőségét és megérzi, hogy úgy mondjam, a nőiség férfiaságát.

A mi századunkból Charlotte *Bronte* angol írónőt említeném meg, aki szerint a szépség nemcsak testi, hanem egyúttal lelki tulajdonság is.

Elisabeth *Browning* (Auróra Leigh) irányzatossága nem más, mint a nő szellemi önállóságának kihangsúlyozása.

Megemlítem még *Puskin* Tatjánáját, melyben a férfias természetesség és jóhiszeműség jut kifejezésre. Hogy világosan fejezzem ki magam, már a vadak megkívánják a nőtől a tisztaságot. Meg kell kívánnunk ugyanezt a férfítől is, mert csakis az eddigi erkölcsi kettősség lerombolása után, a külön férfi és külön női erkölcs megsemmisítésével, jutunk el egyáltalán az erkölcshez.

Egyesek mindenekefelett a válást ajánlják, ez maga azonban nem igen javíthatja meg a viszonyokat. Ha már válni kell, akkor kátyúban van a szekér. Arra kell törekedni, hogy a válás szükségtelessé váljon. A válás csak szimptomatikus gyógyítás; egyes esetekben használhat, azonban nem távolítja el a bajt gyökerestül.

Hirdetik a szabadszerelmet. Nem! Semmi érzelgős, semmi romantikus szerelem nem kell, hanem a teljesen egyenrangú férfi és nő szerelmét kívánjuk.

Gazdasági egyenlőséget kívánnak. Nem! Nem csupán gazdasági, hanem általános egyenlőséget akarunk, erkölcsi egyenlőséget, etikai demokráciát.

Az életnek és a világfejlődésnek, magának az embernek magasabb felfogását egyoldalú recepttel nem ér-

hetjük el. Ez a kérdés, ha csak egy kissé belehatolunk, összefügg mindazokkal a kérdésekkel, amelyek ma bennünket foglalkoztatnak. Mindaz, amit bölcséleti, vallási, társadalmi, politikai, gazdasági és minden egyéb téren kívánunk, elsősorban a családot érinti. A család az igazi társadalmi egység. Vallásosak legyünk? Hol kezdhetnők ezt el jobban, mint a családban. Szociálisan érezzünk? Hol tanulhatnánk ezt meg inkább, mint a családban? Szóval a többnejűség és egynejeűség kérdése a jelenkor összes kérdéseivel összefügg, mi több, a legfontosabb és a legnehezebb közöttük.

Valami új dolog mozgatja az emberiséget, forrongást, mozgolódást látunk minden téren, valami új van kialakulóban. Alig tudjuk még, hogy voltaképpen mi. De aki a történelmet és annak fejlődését gondosabban figyeli, jelszavakkal és szóbeszéddel magát nem hagyja félrevezetni, aki önmagával és másokkal szemben őszinte, az megérti, hogy mindenekfelett a nemi élet — az élet — magasabb felfogására törekszünk.

Az eddigi fejlődésből azt a reményt meríthetjük, és ezt a reményt ápoljuk is, hogy ez az új világ, ez az új élet közelebb van, mint képzeljük.

*

Mindenütt elsősorban a nemi erkölcsöt, illetve erkölcstelenséget, tekintik erkölcsnek; ha erkölcstről beszélünk, ez alatt rendszerint azt értjük, hogy valaki nemi viszonylatban hogyan viselkedik. Ez legjobban mutatja, hogy az emberek mily fontosnak érzik ezt. De a történelem is azt mutatja, hogy a nemzetek ép ez által hulla-

nak el. Ez pedig elsősorban Rómára vonatkozik. A reformáció is lényegében erkölcsjavítás volt és csak később, mégpedig közvetve, lett egy elmélet megjavítása. A modern statisztika valóságos meine tekel, mely arra int minket, hogy ne lelkiismeretlenül, hanem okosan és erkölcsösen cselekedjünk.

Mindenesetre a társadalomra nézve a törvénytelen gyermekek nagyobb száma rossz hatással van. A szülők helyett a községnek és a társadalomnak kell gondoskodni az ilyen gyermekekről; a kérdés gazdasági részét nézve, a baj ép abban van, hogy ezen gyermekekről sokkal rosszabbul gondoskodik a társadalom mindenféle tekintetben, mint a törvényes gyermekekről. Nagy a halandóság és nagy a bűnözés; az ifjúság körében a törvénytelen gyermekek tűnnek ki rosszaságukkal és általában ezek a gyermekek hatnak erkölcstelenül a társadalomra.

Már e rossz hatás révén a priori mondhatjuk, hogy a törvénytelen gyermekek számát a társadalom erkölcsi színvonalának mértékéül fogadhatjuk el, mégpedig azért, mert a törvénytelen gyermekek erkölcstelen hatással vannak, azonkívül a gyermek szülei is lényegében erkölcstelenek — azonban bizonyos elővigyázatossággal kell e tárgyról ítélnünk.

A nemi erkölcstelenség mellett vannak még más erkölcstelen cselekedetek is, úgyhogy a törvénytelen gyermekek száma nem tekinthető a társadalom erkölcsének egyetlen érvényes mértékéül. Azonban jellegzetes marad mindig nemcsak a nemi, hanem a másféle valódi viszonyok vizsgálatára nézve.

Azonkívül inkább kellene beszélnünk a törvénytelen

szülőkről, mint gyermekeikről. A műveltség magasabb fokán az erkölcsi szemrehányás nagyobb részét az atya kapja meg, nem pedig az anya, ahogy ez ma az anyának al gyermekkel való testi összefüggése miatt van (mater semper certa).

Ha az erkölcsi rossz nagyságát akarjuk megállapítani, mely a törvénytelen gyermekek nagy számában rejlik — gondolatainkat ki kell egészíteni a rokonvonású másik társadalmi jelenség rövid elemzésével — a gyermekek kitevésével. Amikor halljuk, hogy az ókorban a filozófusok is, pl. Plató, ajánlották az abortusz mellett a nyomorék gyermekek kitevését, a kegyetlenséget felháborodva bő szavakkal szoktuk elítélni s mégis a mi társadalmunkban a gyermekek kitevése napirenden van így tudja eltompítani idegeinket a szokás!

A modern közművelődés a házasságon kívül született gyermekek számára úgynevezett lencházakat állított fel. A lenec elnevezésből arra lehetne talán következtetni, hogy társadalmunk együttérez e szerencsétlen kidobott gyermekekkel — tény mégis, hogy a mi formánk finomabb az ókorinál.

A lencházak úgyszólván felszólítást adnak, hogy több törvénytelen gyermek jöjjön a világra, különösen ha az igen tisztelt nagyközönség számára a dolgot olyan kényelmesen rendezik be, hogy a leányanya a gyermeket ráarkhatja a forgóládára, becsönget és a csecsemő már az intézeté. Megfigyelték, hogy ahol azelőtt alig volt törvénytelen gyermek, a lencházak bevezetésével ezek száma hirtelen nagyra nőtt, különösen az említett forgóláda bevezetésével.

Megértjük azt is, hogy a törvénytelen gyermekek halandósága sokkal nagyobb, mint a törvényeseké, különösen a lelenházakban; hisz természetes, hogy az idegem emberekben nincs meg az az érzés, amilyennek kellene lennie a szülői szívekben — no de mikor a szülők szívében sincs meg, honnan vegyék az idegenek?

*

A nyolcvanas évek vége felé előadást tartottam az egyetemen a gyakorlati bölcsészetről és ennek keretén belül a *prostituációról*. Az előadásokat sokszorosították és így terjesztették. Egy ismert cseh mecénás megszerezte magának ezeket az előadásokat és bejárta velük a minisztériumokat, elment a képviselőkhöz, a prágai és bécsi főiskolákra is, bizonygatván, hogy rontom az ifjúságot, mert — a prostitúció ellen beszélek. Remélem, hogy ez az osztrák és hazafias szépségű feljelentgetés ma már lehetetlen volna.

Számunkra, csehek számára, különösen fontos e kérdésről beszélni; ezt talán nem kell külön bizonyítgatnom.

Ez a cseh kérdés a diákokat és a fiatalabb embereket érinti elsősorban. Itt az ideje, hogy az értelmiség közös akciót indítson e tisztatlanság ellen. Senki se szégyenkezzék miatta. Természetesen mai napig az a szokás a mi „társaságunkban”, hogy aki nem korhelykedik és nem mesél trágár élceket, azt kinézik; és sokan a fiatalemberek közül nehezen viselik el, amikor kinevetik őket. Ebből a kinevetésből sok rossz származik — nem szabad megijedni tőle, ha azt fogják mondani, hogy ez puritanizmus, Cseh-Testvériség stb. Nemrég történt,

bogy az ifjúságot különböző jelszók alatt „az élet örömeinek élvezésére” kocsmákba és lebujaokba húzták.

Ha az ifjúság radikális, akkor radikalizmusa ne rejtőzzön a fétis alá, ne ténferegjen a lakatlan báz előtt. Miért írnak ma könyveket arról, hogy kinek a tulajdona az üresen álló prágai vár? Számomra ez a vár kövek és téglák tömkelegét jelenti és szívesen odaadnám azt a munkásoknak, akiknek még vackuk sincs. Azt hiszem, hogy a radikálisok legszívesebben már-már egy-egy téglát, a nyakukba akasztanának belőle, mint cseh állampolgari érmet. A demokratikus radikalizmus azonban nem így néz ki — de mindegy, ha valaki tisztességesen, jóhiszeműen így gondolta, tegye is meg. Azonban ha már radikálisok vagyunk, legyünk azok erkölcsileg is, tiszták a magunk érdekében, a jövő nemzedékének érdekében s a nemzet érdekében. Ez nem erkölshajhászás. A demokrácia okos és haladó szempontjából legyünk tiszták!

A tisztátlan nemzet és egyén gyengülni kezd. A durvaság, a maradiság, a reakció tisztátlanságot jelent; avagy arat hiszik, hogy modern jelenség az, ha a cseh ember úgyszólván rohanni fog a kocsmába? — Talán a cseh főipar, a sörgyártás, felkarolása érdekében?

Modernnek lenni, annyit jelent, mint radikálisnak lenni, de nemcsak politikailag, hanem erkölcsileg is; amíg erkölcsi értelemben is nem leszünk radikálisok, addig a mi politikai radikalizmusunk egy fabatkát se ér, s tényleg annyit se ér. A haladó párt joggal iktatta programjába nemcsak a társadalmi, hanem a nemzeti és faji higiéniaát is — politizáljunk tehát végre valóban radikális haladó szellemben!

Állandóan beszéd tárgyát' képezik a prostituáltak; én épúgy beszélnék a prostituálókról, mertha nem volnának prostituálok, nem volnának prostituáltak sem.

A durvaság ép abban nyilvánul meg, hogy a vétket és büntetést a nő-rabszolgára toljuk, míg a férfi büntetlen marad.

Minden beszéd a prostitúció ellen azt jelenti, hogy végül fogjuk meg a prostituálókat is. Egyik olyan, mint a másik, közös betegség ez, mindkettő ellen egyenlően kell fellépni.

A prostitúció igazi oka az egész régi erkölcsi felfogás a nőről. Az egyetlen, gyógyszer az, ha elismerjük a nő egyenlőségét!

Nem elég, ha a kettős erkölcsöt intézzük el, szükséges az is, hogy a nőre tisztábban és nemesebben tekintsünk!

Halljuk, hogy valamikor a prostitúció úgyszólván vallásosán megszentelt intézmény volt, Nyilván haladás van abban, hogy ilyenképpen már nem létezik; azonban a katolikus egyház bevezetvén a papi nemnősülést, továbbá az anyagi aszkézist, még mindig lealacsonyítja a nőt. A családról, a házasságról való aszkétikus felfogás alacsonyabb, tehát el vele. A protestáns egyházak jobbak, de csak jobbak. *Luther* ugyan a lelkész számára követeli a házasságot, de ő is aszkétikusan fogja fel. Az ő szemében a házasság nem a lelkek egyesülése, csupán a testé; ez pedig a régi felfogás, amely a Bibliában főleg Pál apostol írásaiban található meg.

Luther megengedi a házasságot, hogy megelőzze a kísértést, azonban magasabb szellemi egyesülést ő sem keres benne.

Mi pedig ép ezt a magasabb rangot keressük. Tanulmányaim alapján a család és a nemiség kérdéséről én zisicítófeletti, katolikusfeletti és protestantizmusfeletti felfogást hirdetek.

Az erkölcsi aszkétikus arisztokratizmus összefügg minden alakjával a politikai és plutokrátikus arisztokratizmussal.

A társadalmi és politikai arisztokratizmus egyszerre fejlődött ki a papi arisztokratizmussal; azonban az arisztokratizmus az arisztokraták számára pusztulást jelent. Mert az arisztokratizmus annyi, mint előjog és kevés olyan ember van a világon, aki előjogaival vissza ne élne. Az aszkéta-eszmény az arisztokratizmus mellett a másik fő baj, mely társadalmunkat a maga züllöttségével fenyegeti.

Azért szólunk a fiatalsághoz, hogy ne iszégelyje magát és bátran álljon az erkölcsi demokratizmus és radikalizmus mellé. A demokratizmus íme elsősorban egyenlőséget jelent, a nő és férfi, az anya és apa, a testvér és fivér egyenlőségét.

Csak később, ha majd tapasztalatokra tesznek szert, megértik a fiatalok is, hogy a házaselet előtti tisztaság boldogabbá teszi őket a házasságban, mint eddigi életmódjuk, amelyet a hivatalos tanítók és társadalmi tekintélyek ojtottak beléjük.

Azt mondják, hogy ez nem mehet egyszerre, ez azonban mindenre vonatkozik. A lassú fejlődés és haladás az egyén számára nem azt jelenti, hogy csak adagonként kezdjük meg a haladást; az egyes embernek gyökerestül lehet és muszáj tüstént véget vetnie régi életének.

Arról van szó, és ez az egyetlen lehetősége ennek a nem elhamarkodott fejlődésnek: csak mindenki határozza el magát a nemzet és a maga érdekében. A kisebb népek erősnek kell lennie a tisztasága révén.

Az alkoholizmus

12. Az alkoholizmus több mint egyszerű jelenség, a több mint egyszerű, következmény, mely ismét okká válik. Az alkoholizmus úgyszólván ható oka ama bajoknak, melyeket a tudományos antialkoholista mozgalom róla megállapított. Igaz, hogy az emberek lelki és társadalmi életében nem létezik csupán egyetlen ok; az alkoholizmusnak is vannak okai és velejárói, azonban ennek ellenére ő maga a legerősebb velejárója minden nyomorúságnak, amelyért felelősségre vonják. Az alkoholizmus az elszegényedés, elnyomorodás, a testi-lelki megbetegedés meghatározó és legfontosabb oka.

Ez pedig annyit jelent, hogy az alkoholizmust úgyszólván erkölcsileg el lehet és el kell ítélnünk. Résziben elítélhetjük mint sok baj alapvető okát, de ugyanekkor ítéljük és elítéljük az iszákosság körülményeit is. Aki ma ivásra határozza el magát, egyúttal számtalan nyavalya keletkezését is elhatározza és ezzel egyszerre minden tekintetben téves, úgyszólván kóros általános társadalmi állapotra nézve is. A modern erkölcstannak az alkoholizmust el kell ítélnie, mert gyöngíti és rontja a szellemi felfogóképességet, gyöngíti a gondolkodás lehetőségét, megrontója a képzeletvilágnak, melynek helyébe a homályos és szokatlan képzelődés jár. A kor-

hely elveszíti önuralmát, gyöngíti akaratát, munkakedvét, a maga benső szabad elhatározását, felelősségét és tehetségét, hogy mások számára tudjon gondolkodni, érték érezni és dolgozni...

A haladással rokonszenvező erkölcsstan a modern embertől magasabb szellemiséget kíván, az alkoholizmus gyengíti és lealacsonyítja az egész embert, aki így maradvá, haladásellenessé, reakcióssá válik. Az iszákos ember gyűlöli a haladást, mert erkölcsileg közömbös. Az ilyen emberekből kerülnek ki a legrosszabb nyárspolgárok és a reakció hívei. A képzelődő korhely még leginkább az utópizmus híve, azonban az utópizmus végeredményben reakciós valami. A korhely az a házárdjátékos, aki egy kártyalapra egész jövőjét, egész életét teszi fel. A korhely elzárkózik a maga és mások életének törvényszerűsége előtt, mert nem tud és nem is akar világosan gondolkodni. A korhely képzelődővé válik és ezért belenyugszik sorsába is korlátlanul. A korhely babonássá válik, mert nem veszi észre a jövő természetes összefüggését a jelennel, széttépett képzeleti világa vadregényes képeket vetít eléje a jövőről, mialatt elgyöngült akarata és ereje tönkreteszi a munkakedvét is. Ép a munkanélküli haladás: az utópizmus.

A korhely ép azért nagyon sokszor játékos, házárdjátékos. Az alkoholikus utópia valótlan hamis világában él, s oly mértékben hisz és kívánkozik a csoda után, ahogy gyöngül és romlik az ő ereje. A korhely szokásból hazudtolja meg önmagát, úgyszólván anyagi módon alkot magának hamis világot és hamis jövőt. Az ivás és a munka, a két legélesebb ellentét. Az alkoholizmus haladás-ellenes, mert gyöngíti az egyéniséget.

A modern etikus a felebaráti szeretetet minden erkölcsi kötelességek alapjává fogja tekinteni. A felebaráti szeretet azonban munkát jelent a felebarátunk érdekében. Nem kérünk a modern embertől érzélgős filantrópiát, hanem a kötelesség tudását, hogy állandóan gondoljon a testi és szellemi nyomor megkönnyítésére és megszüntetésére. E nyomor ellen harcolnia kell és megszüntetéséért tervszerűen kell dolgoznia. Az alkoholizmus gyöngíti az érzelmet felebarátunk iránt, gyöngíti a munkakedvet, gyöngíti a hitet és bizalmat az emberiségben. A felebaráti tettekre szeretőnek és a felebarátunkért való munkának tiszta észre és fűrgő gondolkodásra van szüksége.

A felebaráti szeretet és az érte történő munka azt követeli, hogy ebben az esetben az absztinencia példáival éljünk. Példát kell felhozni a példa ellen. Az ivás példája a legnagyobb sodró erő, a korhelyek legtöbbször ez a példa húzta le. Nincs az az ember, akinek az alkohol mérgére természetes szüksége volna. A nem-ivás példájával főleg az értelmiség tagjai járhatnának elől, mert ők ismerhetik csak ma az alkoholizmus mérhetetlen rontó hatását.

De e tekintetben nem állíthatunk ki magunknak jó bizonyítványt. Nézzünk csak körül az értelmiségben, orvosok, ügyvédek, bírák, tanítók, lelkészek körében, hogyan néz ki a dolog, a nem-ivás dolga náluk. Ha az alkoholról szóló tudomány mai állása mellett az orvos, a tanító vagy nevelő megtűri az ivást, vagy pedig tanácsolja azt, hazudik és büntettet követ el. És figyeljék meg az életben, hogy az alkoholizmus mint tartóztatja vissza az embert kötelességeinek teljesítésénél. S mily

szörnyű például, amikor az orvost a vendéglőből kell kirángatni a beteghez, mily figyelmetlenül vizsgálja az páciensét akkor. És hasonlóképpen van ez a bíró, a tanár meg a tanító esetében is. Az ilyen tanító a gyermekeknek beszélhet, amiről akar, kenyérre kenheti nekik az evangéliumot, vége mindennek, amikor a gyermekek őt ittas állapotban megpillantják. A tapasztalat azt tanítja, hogy a jó nevelést nem beszéddel, hanem élő példával lehet elérni és ezért kötelessége a tanult és vezető köröknek, hogy elméletileg tanítással, gyakorlatilag pedig az absztinenciával pusztítsák ki az alkohol babonáját.

Lehetséges az, hogy olyan ember, aki naponként órákat ül át a kocsmában, levegő, világosság, tisztaság nélkül, hogy ez az ember gondolkodni és érezni tudjon? Nem, ez lehetetlen. Az egyéniség és a jellem nem nyilvánulhat meg az iszákosság esetében a munka pontosságában, merthisz az iszákosság az ember érzékeit gyöngíti és így minden tudományos gondolkodást lehetetlenné tesz. Az alkoholizmus ahogy a bűnügyi statisztika mondja, állandó oka főleg a személyek ellen elkövetett bűntetteknek. Az alkoholizmus aláássa a felebaráti szeretetet és felkarolja a kölcsönös háborúskodást, az alkoholizmus természetellenessé teszi követeléseinket, ideges tülekedésre és éhes versengésre késztet minket, embert ember ellen izgat, osztályt osztály ellen, államokat és nemzeteket egymás ellen.

Ha az embernek emberhez való benső kötelékeihez közeledünk, legelőbb is a barátságot fedezzük fel. Barátság nélkül senki se élhet, azt már nagyon sokszor és nagyon szépen megmagyarázták. Azonban helytelen az

ívó-cimborát igazi barátnek magasztalni. Ez a cimboraság bizony silány barátság. Barátságnak nevezzük a léleknek lélekhez való fátyoltalan viszonyát, a szesz ködfalai nélkül. Azonban az emberek nem mernek egymás szemébe nyíltan belenézni, nem merik a lelket a lélek előtt megszólaltatni, nincs mondanivalójuk és azért az ivócimboraság pótlékával vizsgáztatódnak.

És a társaság, főleg az osztrákok, azt szokták mondani, hogy ez nagyon „gemütlich” dolog. Nekünk nincs erre sajátos cseh kifejezésünk.

Ha a családi életre tekintünk, be kell vallanunk, hogy a család az alkoholizmus miatt nagyon szenved. Hogy is volna lehetséges ilyen körülmények közt különösen értelmiségünk családi élete, akár hivatalnokról, akár tanítóról, vagy bárki másról van szó. Hajnal óta a hivatalban van a férj, akkor hazajön és ahelyett, hogy otthon maradna családja körében, pihenni megy, fellélegzeni — a kocsmába.

Az iszákosság ártalmára van a férfi és a nő viszonyának is. Ez a viszony az alkohol révén lealacsonyodik, eldurvul és az emberiség helyett fellép benne az állatiasság.

A szerelem csak tiszta szerelem lehet, az alkoholikus szerelem, nem szerelem. Az írásban ugyan az áll, hogy a férfi és nő egy testté válik, de ők már egyszer egy lélek is szeretnének lenni. A házasság is a lelkek egyesülése és az alkoholizmusban ez lehetetlen. Az igazi és erős szerelem tiszta és szemérmes.

Nem az aszkézis érdekében szólok, mert nem ismerem el az alkoholikus materializmust, s a materializmust általában nem. Az aszkézis pedig durva materia-

lizmus ép kettős erkölcsisége miatt; a nőtől testi érintetlenséget követel, míg a férfi számára minden kicsapongást megenged. A testi szüzesség nem mindig tisztaság, ha túl akarunk tenni az anyagiasságon, akkor a tisztaságnak és az erős szemérmességnek ép a házasiéletben kell megnyilvánulnia.

Nem beszélek itt semmiféle nőkérdésről, mert ilyen kérdés nincs, létezik azonban egy nagy erkölcsi kérdés; vajjon a férfinak és nőnek a tisztaságra egyenlő joga van, vajjon a nőt végtére védeni kell-e férje durvaságával szemben? Hisz végeredményben a férfi tisztaságáról van szó. Ez a jelenkor törekvése. Csak Richard *Wagnerre* gondolok (Parsifal „a tiszta bolond”) vagy *Nietzscherre*, *Björnsonra*, *Tolsztojra*, *Dosztojevszkijre* (a Félkegyelmű: „tiszta bolond”). Ezen férfiak törekvése, valamint a nemeslelkű asszonyoké is, az újkor nagy erKOicsi Követelesére hívták fel a figyelmet.

Az erkölcsi újjászületés után a szülők és gyermekek viszonya is újjá, magasabbá válik. Az új eriiölcsan haladó törekvése, hogy az anya mellett apát is adjon a gyermekeknek. „Engedjétek hozzámjönni a gyermekeket!” De hogy néz ki ez sok családnál? Az anyák a férjek rabszolgái, az apákat az uralkodó erkölcsök révén nagyon gyakran — és ezt állandóan megfigyelhetjük ép az úgynevezett művelt embereknél — kocsma választja el az asszonytól és a gyermekektől. És ilyen általános viszonyok mellett a férj még szavalni szokott a házasság és család szentségéről!

Szerényen fejezzük ki magunkat, ha azt mondjuk csupán, hogy az alkoholizmus érinti legérzékenyebben a családi életet — csak az önmegtartóztatás teheti a csa-

ládi életet azzá, amivé lennie kell. Az alkoholizmus legyőzése után a férfi és a nő közti viszony, valamint a szülők és a gyermek viszonya is más lesz: jobb, tisztább és lelkibb.

A zord öreg osztrák prédikátor azt mondta: „Ahol Bacchus fűt, ott a kályha mögött Vénusz ül.” Az alkoholizmus új kutatásai kétségtelenül tanúsítják, hogy az iszákosság rontja korunk nemi életét. Az alkoholizmus, nyíltan kimondom, a prostitúcióval együtt a nemzetek elzüllésének legfőbb oka. Az emberiség újjászületését előkészítő legkiválóbb gondolkodók törekvéseit *Rousseau-tól* kezdve egészen *Wagner-ig*, *Nietzsche-ig*, *Dosztojevszkij-ig* az alkoholelles mozgalom a legjobb gyakorlati útra vezet. Ez a mozgalom kitűnő irodalmat hozott a degenerációs jelenségekről, melyekre erkölcsi szempontból a legalaposabban felhívjuk a figyelmet. A korhely testileg és lelkileg árt magának és utódainak, az alkoholizmus a testi és lelki elzüllés oka az egyeseknél, a családoknál és egész nemzetedékeknél és így egész nemzeteknél is. Halljuk mostanában, hogy a szülők iszákossága árt a gyermekeknek és hogy maga a mertékletes ivás is megbosszulja magát a gyermekeken. A teljes alkoholizmus öröksége természetesen annál veszedelmesebb, „tiszteld atyádat és anyádat” — minden esetre, de ma még hozzá kell tennünk: Vigyázd es véud a gyermeked lelkét!

Az ivás védelmezői azt állítják, hogy az ivás az élet örömét jelenti és az aszkézis kiutasítását. Valóságban az ilyen védelmezők a halál vágyát védik, amelyen ép beteg képzelődésükkel szállnak át. Az alkonolizmus szemmelláthatólag káprázatból, öncsalásból és eltéve-

lyedésből jön létre. Rejtély marad azonban, mi viszi rá az embereket az ilyen eltévelyedésre, ámbár ez nem az egyetlen eltévelyedés, amit az emberek elfogadtak; csalódás, meddő elvek és babona voltak eddig a világgosszág felé törő emberiség örömtelen részesei. Úgy szólván érthetetlen, hogy az emberek a szeszes italok kedvéért egész életüket elgörbült vakvágányra irányítják.

Ezzel szemben az antialkoholizmus erkölcstana az élet és az életörömök etikája. Közismert dolog, hogy az absztinensek egészségesebbek és erősebbek; a nemivás meghosszabbítja az ember életét, az érzékeket s a tehetséget élénkíti s az ember egész életét tartalmasabbá teszi.

Az alkoholizmus durva materializmus. Mechanikus úton-módon akar az ember számára megnyugvást és békét hozni, amit meggyőződésem szerint az ember csak vallás-szellemi és etikai alapon tud elérni. Azért az alkoholelles küzdelem a materializmus elleni küzdelemmel azonos. Egy új életért folytatott harc ez, harc a lelkesítésért. Egyet jelent azzal, hogy a haladás mellé állunk-e vagy ellene, a magasabb lelki felfogást és életmódot választjuk-e, vagy pedig ellene fordulunk.

Ha az önmegtartóztatásról azt mondják, hogy kevés benne a lelkesedés, ez merő materializmus, merő és régi. Lelkesedés! — igen, lelkesedésre, lélekkel-telítettségre van szükségünk, nem korhelylázra, őrzöngésre, rejtélyességre, ahogy ezt a dekadencia legfrissebb képviselői hirdetik. Jómagam legalább kimondottan ellenfele vagyok minden sötétségnek; az emberek csak akkor fognak igazain! előrehaladni, ha mernek majd

látni és gondolkodni. Nem hiszem, hogy az embernek szüksége volna rükkáprázatra, ahhoz, hogy éljen, mert ha ezt elfogadjuk, akkor végül rájövünk arra, hogy múlhatatlanul szükségünk van az ópiumra is. Az ember valóban máig káprázat okban élt, kereste is őket, de mi fel akarunk szabadulni és fel is kell szabadulnunk mindenfajta, káprázat alól, melyet egyszer ilyennek megismertünk. Az alkoholizmus, s ez ma már kétségen kívül áll, ilyen átlátszó káprázat.

Az emberiség nagy tanítója, *Shakespeare*, már megérezte és átlátta a helyzet valóságát. A va4 és időtlen sehonnai Caliban alakjában oldotta meg a dolgot (a Viharban), amikor ugyanis Trinculo, a bolondos alak, odanyújtja neki a pálinkásbutykoszt, Caliban örömben így kiált fel: „Te légy az Istenem!” Az alkoholizmus számunkra babonát és eltévelyvedést jelent: ha igaz, hogy az ember az, amit eszik, akkor igaz az is, hogy csak abban hisz, amit iszik.

De valamit ki akarok emelni: nem hiszem ugyanis, hogy csupán az önmegtartás révén érünk el magasabb fokot. Nem mert lehet valaki önmegtartó és mindamellett kitűnő ellensége lehet a haladásnak, híve a reakciónak.

Az önmegtartás maga még nem teszi ezt, hisz épúgy lehet mechanikus és materialisztikus, mint az alkoholizmus maga. Lényeges, hogy a magasabb világnézet, amelyért harcolunk, megköveteli az önmegtartást és jóváhagyja azt. Az új és magasabb világnézet végeredményben jellemképzés, az önmegtartás ennek egyik eszköze. Ha volt valaha kor, mely komolyan és becsületesen gondolkozott az élet legfontosabb kérdéseiről,

akkor a mi korunk ez, a sok kérdés közül pedig, melyek nem engednek aludni, az önmegtartás kérdése a legfontosabbak egyike. A jövő a józan embereké, azoké, akik az új, erkölcsösebb világnézet és életmód hívei és megvalósítói.

Az öngyilkosság

13. Minden független cselekvés az ember természetéből ered s annál jellemzőbb, minél fontosabb az egyes emberre nézve. Nyilvánvaló, alig lehet fontosabb elhatározás, mint a létről és nemlétről, s világos azért, hogy az öngyilkosság nevezetesen az ember egész természetéből ered. Ép itt nagyon sok függ az ember egész életfelfogásától s világnézetétől, az ítélettől, amit az egyes ember az emberi élet értékéről alkothat a mindenség és elsősorban az emberiség számára. Ez az elhatározás emberi ítélet a világról: mily szörnyen hangzik ez a döntés, ha korunk tömeges öngyilkosságaira gondolunk! Mit jelent ezzel szemben a pesszimizták minden gúnyos kacaja à la Schopenhauer!

Az öngyilkosság legközelebbi oka mindig az a szerencsétlenség, mely a sújtott embernek oly nagynak tűnik fel, hogy nem akarja tovább viselni az életet. Azért az öngyilkosságok számának statisztikai kimutatása az emberi szerencsétlenség mértéke; ez a mérték természetesen nem tökéletes, mivel vagy semmit, vagy csak nagyon keveset beszél nekünk a szerencsétlenség erejéről, gyakori jelentkezéséről, tartamáról és elterjedéséről; és mégis ennek ellenére eleget beszél.

A szerencsétlenség, mely az embert kínozza, valódi

és kigondolt lehet, ez az ember erkölcsi és értelmi természetétől függ. Természetesen az embernek, akit elért, mindig döntő és mindig eléggé nagy ahhoz, hogy életéről lemondjon. Azonban a tárgyilagos szemlélő az esetek zömében megállapítja, hogy az ok roppant jelentéktelen volt a veszteséghez viszonyítva és megrökönyödik azon, mily apró s jelentéktelen érvek szoktak itt gyakran dönteni. És meglátja azt is, hogy majdnem mindig valami értelmi vagy erkölcsi hiány volt az, mely az ítélőképességet megzavarta. Nem ok nélkül tűnik fel az egészséges emberi észnek, hogy az öngyilkosság érthetetlen és szörnyű; mert valóban a csak némileg is ép és okos ember el nem követheti. Minden egészséges világnézet és életfelfogás magasra értékeli az életet és azon van, hogy megtartsa azt, eleget téve az ember természetes önfentartó törekvésének. Tökéletesen megértjük, miért tudja elviselni a rab oly kitaróan a legrentőbb kínzásokat az akasztófára gondolván, melyet el nem kerülhet, ha bűnösségét bevallja, de visszariadunk attól, amikor aiz ember önkényesen véget vet életének.

*

Hátramarad még: az öngyilkosok erkölcsi műveltségét összehasonlítani értelmi műveltségükkel és mindkettőt egységnek felfogni. Tudjuk, hogy az öngyilkolást a félműveltség okozza; ha azonkívül vizsgálat alá vesszük, hogy az értelmi félműveltség mellett az ok még az erkölcsi gyöngeségben is van — így akarjuk ezt elnevezni —, akkor az öngyilkosság társadalmi tömeg jelensége egészen különös világosságban tárja

elénk a modern társadalmat. A művelt társadalom életunt; ez az unalom azonban az ő észbeli és erkölcsi műveltségének elégtelenségében keresendő: az értelem és erkölcs nincsenek arányban, nincsenek jól kialakítva és egybevetve; túlságosan okosak vagyunk ahhoz, hogy jók lehessünk és túlságosan rosszak ahhoz, hogy teljesen bölcsekké váljunk. Világnézetünk és életfelfogásunk nem harmonikus, nem eléggé jó és szép ahhoz, hogy nekünk örömet fakasszon az életből és számunkra meg is tartsa. Röviden és nyíltan megmondjuk: az értelmi és erkölcsi csonkaságban keresendő az életuntság nagy oka. Ez a csonkaságunk hibás mértéket ad a földi boldogságról és megelégedésről, ez a félelmeségünk érleli keserűvé számunkra a gyakorlati élet minden terén növekvő haladásunk gyümölcsét, ez szaporítja évről-évre az öngyilkosság tengernyi áldozatait.

*

A modern öngyilkosság valódi és igazi társadalmi kérdés, azért a modern irodalmi gondolkodás fő- és legnagyobb kérdése. Minden erősebb szellemi harcok elmélyedtek a lélek ama állapotába, melyben az ember elhátározza magát, hogy a sötét bizonytalanságba ugrik. A modern ember csak élni akar és ép ezért oly gyakran kínálja meg magát a halállal. Aki ezt eddig nem ismerte meg és nem értette meg, az nem ismeri a modern embert. A gyönyör és élvezet utáni örült hajszában már a halál is gyönyörre vált számára.

Az öngyilkolás lélektani és társadalomtudományi elemzése megtanított engem arra, hogy az öngyilkossá-

gok száma úgyszólván számtani mértéke a társadalom igazi hangulatának. Ez a társadalom a lelke mélyén izgatott, háborgó, beteg.

Jól jegyezzük meg, mégegyszer aláhúzom ezt a szót: öngyilkolás. Tehát nemcsak és elsősorban az öngyilkosság egyes esetéről van szó, hanem arról a szellemi és erkölcsi életről, mely az öngyilkosság felé vezet. Nem a végső testi cselekedet a fontos, hanem az összes körülmények, minden érv, az okok láncolata, melynek utolsó láncszeme maga a gyilkos tett. Ahogy létezik szellemi gyilkosság és öldöklés, úgy van szellemi öngyilkosság és önöldöklés. A gyilkosság és ölés hasonlósága szerint megkülönböztethetünk gyors öngyilkosságot és tartós önpusztítást — a gyors öngyilkosság gyakran végső cselekedete a tartós önpusztításnak. A statisztikusok azt állítják, hogy valamennyien életünk egyharmadával többet élhetnénk, ha erkölcsösen és okosan élnénk a tudásunk szerint. Mi azonban, fiatalok és öregek, állandóan kitomboljuk magunkat és pusztítjuk a mások életét is . . . (Modern Nekropolis lehetne a címe a halandóságról, illetve az életbenmaradásról szóló élettani és társadalomtudományi tanulmánynak).

Miként Krisztus azt mondta, ha valaki az asszonyra tekint és megkívánja őt, „immár paráználkodott azzal az ő szívében”, úgy mondhatjuk mi is, hogy öngyilkosság már a gondolatban is lehet. Ez a gondolatbéli öngyilkosság — nincs statisztikánk azokról, akik már valóban kétségbeestek és életüket megátkozták, de találják el a számukat tapasztalataik szerint! Általában arról van szó, meg kell értenünk azt a lelki állapotot, melyben az ember kétségbe tud esni és meg kell értenünk,

hogy ez az állapot a modern társadalom állapota és az újkorban fokozatosain fejlődött ki. A modern öngyilkolás és beteg lelkiség rábizonyították a modern civilizációra, hogy csalóka varázslatos képek után fut — az önkényes halálok nagy száma civilizációnk nagy áldozatát jelenti.

Mint ismeretes, a statisztikusok dolga, hogy megfeleljenek arra a kérdésre: növekszik-e vagy fogyóban van a bűnözés a növekvő értelmi műveltséggel? Sokan szólalnak fel mellette, sokan pedig ellene. Rögtön az elején nyilvánvaló e kérdésnél, hogy az értelmi műveltségnek magának kell hatnia a bűnözésre és az erkölcsökre; az indukció statisztikája pedig valóban azt mutatja, hogy bizonyos bűntettek növekszenek. A gyilkosságok, a közerkölcsbe ütköző bűncselekmények, a nemi erőszak, a gyermekgyilkosság és a bűnözési visszaesés általában a művelt, sőt a legműveltebb országokban is növekszenek. Hasonlóképpen gyakoriakká válnak azok a bűntettek, melyeknek kísérője a nemőszinteség, a csalás, ravaszság és körmönfonság, tehát az úgynevezett „finomabb bűntettek”, míg a durva bűnözések ritkulnak. Eszerint látjuk, hogy a műveltség magasabb foka csak bizonyos bűntetteket nyom el s ezzel szemben megengedi a másfélének, hogy könnyebben s gyorsabban jöjjön létre. Hosszú elmélkedésre volna szükség, ha el akarnók határozni, melyik a kedvesebb nekünk; megállapítjuk csak azt, hogy az értelmi műveltség mindig magával hoz e téren bizonyos elfinomodást, azonban a javítás és nemesítés hiányzik belőle; az értelmes ember jó is, meg rossz is lehet.

Hasonlóképpen van ez a mi esetünkben. A magasabb

értelmi műveltség nem viszi az embert könnyebben az öngyilkosságra, mint olyanra; azonban finomabbá teszi az embert, gazdagabban és többféleképpen alakítja ki életét, új és nehéz helyzetbe sodorja és így a lét és nemlét kérdése elé gyakrabban állítja őt, mint a kevésbé művelt embert, aki korlátolt szellemi látóköre révén a maga egyszerűsége és szerénysége miatt szereti az életet és akinek eszébe se jut, a lét vagy nemlét kérdése. A magasabb értelmi műveltség azonban nem jelent még helyes és valódi észbeli műveltséget; ellenkezőleg megállapíthatjuk, hogy a műveletlenség szélsőségei mellett, ahogy azt a mi államunkban a legegyszerűbb falusi ember képviseli és pl. egy¹ egyetemi tanár magas műveltsége mellett, ott van a közepes műveltség, jobbanmondva a félműveltség, a maga legkülönbözőbb fokaival és árnyalataival. És ez valóban így van, azonban ép ez a félműveltség a veszélye®, ha — ahogy ez a leggyakrabban előfordul — azonos as ész összhangtalan, egységtelen és szervezetlen műveltségével. Tekintsünk egyszer közről eme „műveltekre” és megállapíthatjuk, mit kaptak az elemi iskolától, mit a középiskolától, sőt az egyetemtől és arra a meggyőződésre jutunk, hogy ez a lelki csonkaság egyenes arányban van az iskolai műveltség nagyságával.

Az emberek sokat tudnak, nagyon sokat, de tudásuk korántéincs olyan hatással életükre, amilyennel kellene lenni és ebben nagy hiba van: nagyon sokat tanulunk az iskola számára, de nem eleget az élet számára. Ebből következik, hogy a félműveltség vezet az öngyilkossághoz, ha különben figyelmen kívül hagyjuk, hogy ma

általában értelmi műveltséget szereznek az emberek az erkölcsi művelődés kárára.

Azt mondhatjuk tehát, hogy hasonló körülmények között az öngyilkolás a legnagyobb azokban az országokban és azoknál a nemzeteknél, ahol a legnagyobb a módszertelen és gyakorlatiatlan félműveltség. Az a tudás, amit nem lehet felhasználni, az embert képzelődővé teszi, bolondos rágódásra ösztönzi, kielégíthetetlen szükségeket idéz elő nála, elvonja kedvét a hasznos munkától és végül az élet megutálásához vezet.

*

És ha mégis igaz volna ama állítás, hogy az öngyilkosság oka a nyomor, — mit mondtunk ezzel társadalmi és erkölcsi tekintetben? Azt, hogy a mi gyakran dicsért civilizációnk nyugodtan elviseli, hogy az emberek a nyomor és éhség révén nemcsak állandóan, hanem gyorsan is halnak meg, hisz az öngyilkos, aki visszavonult a nyomor elől, mégis csak éhenhalt. Milyenek tehát társadalmunk erkölcsi és társadalmi tulajdonságai — e kérdés elől végeredményben a történelmi materialista sem tud menekülni. És ki itt a felelős? Elegendő-e rámutatni a természet törvényeire?

*

Gyakran arról folyik a vita: férfias vagy gyáva cselekedet-e az öngyilkosság? Hogy a vitát eldöntsük, elsősorban teljesen beszámítható egyénre kell gondolnunk és a férfiaság fogalmát teljesen lélektani, nem pedig erkölcstani értelemben kell felfognunk, körülbelül az

ókor alapvető erénye, a becsületesség értelmében. Ha elgondoljuk aztán, hogy férfiasaknak azokat a személyeket tartjuk, akik bizonyos testi erővel és született energiával rendelkeznek, akik ismerik azokat a viszonyokat, melyekben ép tanújelét kell adni férfiasságuknak, nem mondhatjuk, hogy nem volnának férfias öngyilkosok és hogy különben férfias emberek nem tudnának férfiasan halálba menni. A nagy lelki szorongatás ellenére a szorongatott is férfiasan és derekasan tud meghalni, hisz a legderekabbat is olykor félelem foghatja el.

Más kérdés, vajjon férfiasabb-e lemondani az életről, avagy türelmesen viselni a sors csapásait. Az elsőhöz egyetlen elhatározás kell, a másodikhoz férfias kitartás. Az öngyilkosok feljegyzéseinek vizsgálata bizonyítja, hogy a szerencsétlenek utolsó érzései, az esetek legnagyobb részében, roppant szomorú és vigasztalan hangulatból erednek; a legtöbb esetben nagy lelki szorongásról beszélnek a halál előtt.

*

Számomra minden lélek megnyilvánulása, ha nem is írt szép könyveket és nem alkotott nagy műveket, van olyan érdekes, mint *Goethe* és *Nietzsche* lelke. Mégis Goethevel és Nietzschével többet foglalkozom, azért mert ők megszólalnak előttem, míg a modern civilizáció ama számtalan áldozatának lelkébe nem látok, felkiáltásait sem hallom, az újság és a statisztika csak számokat jegyeznek fel, mondván: „ezen a héten tíz ember megfulladt, tizenhatan felakasztották magukat stb.” — de mi ment végbe az ő lelkükben, amíg idáig jutottak?

A gyermek

14. A pszichológust, aki a felnőttet a gyermekkel hasonlítja össze, mindenekelőtt az ragadja meg, hogy a gyermek teljesen tárgyias, ami annyit jelent, hogy a gyermek még nem tud magáról, teljesen elvész a természetben, a környezetében; nem beszél és nem gondolkodik magáról. A lelkiismeret vizsgálata, ha külön, rá nem verzetik, elképzelhetetlen nála. Láthatjuk, hogy csak az évek során és ez eléggé soká tart, növekszik az öntudat alanyiséga. A gyermek ép ezért nem lehet pesszista, s ha mégis az, akkor ez a jelenség rendellenes. Ez a tárgyilagosság — magunkon kívül élni, abban, ami az embert körülveszi — és ennek helyes megértése, adja a kulcsot a tökéletes neveléshez és tanításhoz.

Mivel a gyermek objektivista, azért mitológus is a szónak abban az értelmében, hogy még nincs fogalma a pontos, tudományos, kritikai gondolkodásról. Az ép-lelkű gyermek nem bírálgat, mindent elfogad. Az alacsonyabb fokon lévő gyermek nem tesz különbséget az ébrenlét és álomlás jelenségei között. A gyermek nem gondolkodik a felnőttekkel ellentétben helytelenül de az ő tevékenysége mitikusba szó legszélesebb értelmében vett antropomorfizmus. Azért különösképpen szereti a gyermek a mesék és mítoszok egyszerű formáját;

mindent akarata és szemlélete szerint fog fel. A gyermek eme tulajdonságára figyelemmel kell lenni és lassacskán kell őt átvezetni a mondák világából s újabban a pontos gondolkodáshoz.

Ami a dolog erkölcsi oldalát illeti, lépten-nyomon észrevehetjük, hogy a régi jó gyermek-angyal eszményt alaposan megbíálták. Ma sokat írnak már a legzsebébb korú ifjúság bűnözéséről. Csak az öröklés megértésével, a tulajdonságoknak nemzedékről nemzedékre történő átvitelével értjük meg, hogy a gyermekben minden meg van abból, amit a felnőttön látunk. A felnőtt emberen megállapítható természetellenesség minden magva megvan a gyermekben is. Ép itt szüksége van a modern tanítónak a megfigyelésre. De ezen a téren nagyon sokat túloznak, s sokszor csak a bűnöséget látják és elveszítik hitüket az arnyifjúságban.

Én minden tanítónak azt ajánlanám, hogy tanulmányozza az erkölcsi statisztikát. Ennek révén ismerjük csak meg egyes vidékek erkölcsét, így tudjuk meg, milyen büntettek fordulnak elő benne különösen... Tulajdonképpen minden iskolának egy erkölcsi katasztere kellene szert tennie; ezalatt azt értem, hogy a tanító a megfigyelései alapján jegyzeteket csinálna magának faluja erkölcsi életéről (a büntetések, kihágások, büntettek számáról stb.) s így megállapítható volna a társadalmi élet foka, sülyedése, bizonyos szabályossága és általában a konkrét kinézése. Társadalomtudományi szempontból erre az előkészületre a tanítónak feltétlenül szüksége van.

A gyermek született hazudozó. Azt gondolom ezalatt, amit fõntebb a mítoszról mondtam. A gyermek képzelõ-

dik, mindent mitikus felfogása szerint alakít. Aki ennek nincsl tudatában és nem vigyáz erre, az gyakran lepi meg a gyermeket vélt hazugságnál. Az igaz, a tudatom hazudozást azonban meg kell különböztetni e mitikus hazudozástól. Hogy a gyermek ne kezdjen hazudni: előbb bízni kell benne. A felnőttek a gyermek iránt, teljesen becsületes állapotot kell elfoglalnia. Nekünk nem szabad hazudni a gyermeknek. Azonban az emberek rendszeresen hazudnak nekik.

Aszerint tehát, amit mondtam, a helyes eszményi nevelés akkor valósulna meg, ha a gyermek állandó felügyelet alatt lenné. A nevelő állandó felügyelő, egy percre sem szabad a gyermeket magára hagyni. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a gyermek ne legyen szabad. Elsősorban arról van szó, a nevelő a dolgát úgy rendezze be, hogy a gyermek ne érezze magát fogolynak. Az ilyen nevelés roppant nehéz, ez ama apró pedagógiai munka, a nevelő figyelmét kimerítő munka, azért oly ritkán találkozunk vele a tanítóknál és szülőknél egyaránt.

Akkor állandó felügyeletet kérünk, ugyanakkor állandó fegyelmet is követelünk, mégpedig erőset. A fegyelem azonban nem egyenlő a sok prédikációval. Régi felfogásra vall az, hogy az embert állandó, közvetlen lélekre utaló beszéddel meg lehet javítani. Tény, hogy a beszéd, a közvetlen korholás néha szükséges, sőt az egyedüli helyes, de már hiba is, mert jobb a dolog prédikáció nélkül, jobb ha minden magától megy; megmutatjuk a példát, szuggeráljuk a gyermeket, ahogy a modern nevelés mondja, avagy hagyjuk hatni magát s természetet, ahogy a rousseauisták mondják. Különben

a gyermeknek nem kell, sokszor nem is szabad tudnia, hogy fegyelemben nevelik.

A suggeszcio természetesen jónál-rossznál egyaránt előfordul. „És ne vigy minket a kísértésbe” — rendkívül helyes ima. A rossz iránti érdeklődés önmagában jelentkezik, Azért különösen ezt a szabályt ajánlanám: soha ne kérjünk a gyermektől olyat, aminek végrehajtását nem tudjuk ellenőrizni. Inkább kevesebbet kérjünk tőle, de azt valósítsa is meg. Ez főleg a már kissé elrontott, rosszul felnevelt gyermekekre vonatkozik, olyanokra, akiknél észrevesszük az akarat gyöngeségét. Ha a fegyelem mellett döntöttünk, a következő kérdés akkor nyilván az, hogy milyen legyen a büntetés? Létezik olyan párt, amely azt kívánja, hogy a testi fenyeztést ismét vezessék be az iskolába. Különösen Angliában büntetnek sokat. A büntetés kérdése nem vonatkozik csupán a halálbüntetésre, hanem a gyermek büntetésére az iskolában is. Büntetéssel nem lehet nevelni és vele még senkit fel nem neveltek. Csak jósággal és szeretettel lehet nevelni. A büntetés mindig olyannak tűnik előttem, mintha magamat büntetném; gyermeket verni annyit tesz, mint magunkat vermi. És aki ezt nem érti, annak nincs joga a büntetésre. Csak akkor lesz a büntetésnek jó hatása, amikor a büntetett megérzi, hogy a büntetés nem a személytől indul ki, hanem magából a rossz cselekedetből.

Hogyan büntessünk? Egyesek azt mondják, hogy hűvösen, a büntetett ne érezze, hogy a büntető haragszik, éreznie kell, hogy a büntetés « tárgyilagos ». Ismerem azt a rendszert, hogy a szülő így szól reggel a gyermekéhez, amikor az rossz fát tett a tűzre: „Este

megbüntetlek.” És este megbüntette. A büntetés hatott, a gyermek megértette a szülők komolyságát. Ez a módszer azonban néha veszedelmes, mert rosszat hozhat. A gyermek azt gondolhatja, hogy a büntető rendkívül kegyetlen és rideg. Azért mások azt mondják, hogy jobb, ha „érzéssel” nem pedig haraggal büntetünk, tehát „melegséget” bizonyos meleg érzésekre vonatkoztatott büntetést kell bevezetnünk. Ilyen szélsőséges elméleteket talán nem is lehet megvalósítani, itt sok függ a büntető természetétől.

Vannak, akik a büntetés sikerességét védik; azt mondják, a büntetés az embert arra tanítja, hogy a testi fájdalmakat és a fájdalokat általában elviselje, hogy bizonyos szilárdságra nevel.... Lehetséges, hogy a testi büntetés mellőzésénél némi érzékenységet lehetne megállapítani; azonban ha bizonyos spártai eredményre akarunk szert tenni, nem fenyítés kell hozzá-, hanem torna. A büntetés ritkán ered szeretetből, rendszerint bosszúállás, pillanatnyi harag a forrása és azért a büntető ép ellenkezőjét éri el annak, amit szeretne, gyűlöletet, félelmet és haragot arat. Vannak gyermekek, akik csak azért romlottak el, mert durván büntették őket.

Végül milyen legyen az iskolai büntetés? Kiállítás, térdeplés, ahogy azt még mi csináltuk és hasonló butaságok? Ilyen kicsinyességeket nem lehet végrehajtani, különösen helytelen a büntetés-különféle árnyalatait kitalálni; ez a büntetés scholasztikájához vezet, melynek soha sincs meg az óhajtott hatása. Ha már testileg büntetünk, akkor büntessünk úgy, hogy azt érezzék is — de ne játszunk a gyermekekkel. Ezzel nem mond-

tarn azt, hogy a büntetés nyers legyen, nyomorítássá váljon, mert ép az a szerencsétlenség, hogy a büntetés ilyen szenvedélyes nyomorításba megy át. Minél kevessebbet büntessünk!

A gyermek játékos kedvű kedve összefügg a már említett képzelődésével és mitikusságával. De ismét helytelen volna azt gondolni, hogy csak a gyermek játszik. Minden felnőtt ember szeret játszani... A játék minden ember osztályrésze, s ezért ép oly fontos, mint az ellentétje, a munka. A munka és játék közti különbség gyakran elvész, különösen azoknál, akik úgyszólván abban az elméletben élnek, hogy főleg a gyermek játékos lévén, játékkal tanuljon, hogy mindent lehetőleg erőlködés nélkül tárjunk eléje. A tanítás eszerint olyan legyen, a gyermek észre se vegye, hogy most tanul. Azt hiszem, nem lehet kártékonyabb hatású szabály ennél. A tanításnak nem szabad játéknak lenni, a legkisebb gyermeknek is meg kell értenie, hogy a tanulás nem játék. Természetesen nem kell túlozni, a kis gyermeket nem szabad kényszeríteni nehéz és sokféle munkára, de ez más dolog. Hasonlóképpen ne tegyük szabállyá azt, hogy az ember csak munkára való, mintha a játék valami kevésbé megengedett, sőt talán nem is természetes dolog volna. Ami a játékot illeti, talán fontosabb kérdése a pedagógiának megtudni, mitévők legyünk az üres idővel, minthogy miképpen dolgozzunk. Bizonyára nemcsak a gyermekek játékáról van szó, hanem a felnőttekéről is, a nemzeti játékokról és nemcsak a játékokról, hanem a szórakozásról is. A tanító, aki erről elgondolkodik és a gyermekeknek különböző játékot és szórakozást enged meg, rendkívül jó tanító.

Érdekes volna — és ez körülbelül, ahogy a didaktikai irodalomból látjuk, a főprobléma — össze lehet-e sűríteni az egész didaktikát egyetlen módszertani alapelvre? Így a *Pestalozzi* iskolájának alapelve azt mondja, ki kell fejteni mindent a diákból és nem beléjerakni, mert a szokratikus módszer a legjobb a tanító mindenről kérdezősködik, legalábbis is többet, mint a diákjai. Ez az egyik elv, amelyre fel kellene építeni a tanítás egész módszerét. Egyetlen ilyen egyszerű alapelv sem elégséges és különösen ez helytelen, annak ellenére, hogy *Szókratész* nevével takarózzik. Elfelejtjük ugyanis, hogy Szokratesz felnőtteket tanított, akik gyakran nálánál idősebbek voltak, kis gyermekekkel azonban Szókratész játszott: butaság. Ebből a módszerből — nem mintha azt mondanám, hogy Pestalozzi nem akart valami helyeset, csak a túlzásra gondolok — jött létre az iskola sajátos „sablonja„és mechanizmusa. Sőt az állandó kérdezősködéssel, csak elősegítjük a gyermekek eltompulását. Fordítva helyes a dolog: a gyermek kérdezősködjék többet, mint a tanító, már azért is, mert a gyermek természetűl fogva kíváncsi. Az a fontos, hogy a gyermek elsajátítsa a logikus empiriát és ettől induktív módon haladjon az általánosítás felé.

A következő ilyen alapelv az öröklésnek mint didaktikai, sőt nagy mértékben pedagógiai elvnek a kihasználása. A fejlődéstan alapján álló iskola óta többet beszélnek az öröklésről. Korunk pedagógiája a fejlődésé. A modern fiziológia és neveléstudomány többet foglalkozik a testtel, mint azelőtt; a tanító számára az alapvető fiziológiai törvényeknek a tudása nélkülözhetetlen, ha helyes módon szabályozni kívánja a tornatanítást és

ha egyáltalában tudni akarja, hogyan kell bánni a nem-normális gyermekekkel. A rendeset a rendellenestől meg kell különböztetnünk, mivel sokkal nagyobb a bajok száma, mintsem máig észrevettük. Minden tanító tapasztalta, hogy az egyenlő foglalkozás mily egyenlőtlenül fárasztja ki az embert. Ha elgondolkodunk a fáradság okai felől, gyakran rájövünk arra, hogy itt öröklött gyöngeségekkel van dolgunk. A kiáltó rendellenességek mellett ismernünk kell a csekélyeket is, amelyeket az emberek nem vesznek észre. Azért hívom fel figyelmüket, a kórtanról beszélve, *Koch* művére, a „Pathologische Minder wertigkeiten”-re. Nagyon jó volna, ha a tanítót a mai viszonyok közt az iskolai orvosok segítő-nék munkájában, akik minden gyermekről orvosi véleményt adnának, természetesen bizalmasan. Az öröklés elleni küzdelem a tanítóra és orvosra nézve egyaránt nehéz kérdés. Általánosan érvényes szabályt itt nem lehet felállítani. Az öröklés önmagában semmit sem magyaráz meg, egy tény csupán, amelyet meg kell magyarázani.

Az öröklésről beszélve, külön figyelmet kell szentelnünk az úgynevezett biogenetikus törvénynek, mely azt állítja, hogy az egyén megismétli a fajnak, fajtának és egyednek a fejlődését, tehát annak a szélesebb vagy szűkebb tömegkörnek a fejlődését, melyből létrejött. Ez a didaktikában érvényesítve azt jelentené, a gyermeket olymódon kellene tanítani, úgy kellene vele elkezdeni, mint ahogy az emberiség és a nemzetek kezdtek valamikor fejlődésüket és az évek haladásával odáig jutni, ahová máig eljutottunk. Feljegyeztem magamnak

a hírt, hogy Amerikában (Detroit-ban) e módszer szerint folytatnak kísérleteket egy iskolában. Ez az iskola nyolc osztályra van felosztva, a gyermekeknek mindent fokozatosan mutatnak be és úgy járnak el velük, hogy az iskola elején beleéljék magukat a legalacsonyabb kultúra közművelődési állapotába, s eszerint rendezik a gyermekek játékait is. A következő tanteremben bemutatják az emberiség fejlődésének magasabb fokát, a pásztoréletet. S így megy a fejlődés tovább a görögök-rómaiak felé, azután a középkoron és a reneszánszon át napjainkig. Az amerikai híradás nem volt egészen világos, nem tudom, hogy a gyermekek hogyan kezdjék a dolgokat, talán vademberek módjára éljenek először, vagy hogyan? Látom, mennyire homályos még ez az elmélet. Ha mégis teljesen kidolgozott ilyen rendszerre akarnak szert tenni, vegyék kezükbe *Rauber* könyvét. Rauber egyike azoknak, akik a dolgot következetesen kihasználták a pedagógia számára. A cseh szakirodalomban is eleget írnak erről.

Meg akarom jegyezni a dologról a következőket: Az emberiség fejlődésének menete ma még rendkívül bizonytalan. A didaktika és neveléstudomány úgyszólván kénytelen volna megállni, hogy bevárja, amíg a társadalomtudomány és a történettudomány megadják nekünk a fejlődés törvényét. A dolgok mai állása szerint legfennebb összehasonlításokat tudunk végezni és ezeket tudjuk felhasználni, semmi többet. Bizonyos fejlődési törvényt, pld. a *Comte-et*, mely szerint az emberiség először teológiai állapotban volt, innen került a metafizikai állapotba és ebből végül a pozitivistába, ilyen

fejlődési törvényt, mondom, bizonyos mértékben per analógiám érvényesíthetünk a gyermeknél, tehát a didaktikában is. Comte maga törvényét az egyéni fejlődés analógiájával bizonyítja, azt mondván, hogy a gyermek teológiai, a fiatalember metafizikai, a felnőtt férfi pedig pozitívista. Azok, akik védik a pedagógiában a biogenetikus törvényt, a modern hisztorizmus hatása alatt vannak, amely itt is elégtelen. Ami magát a dolgot illeti, a bírálat megmutatja, milyen nehézségekkel jár.

Hisz az egyes nemzetek fejlődéséről van szó, nemcsak az egész emberiségéről. A görögök és rómaiak is fejlődtek, tehát valószínű ebben az ismételtsében valamivel több van, mint amennyit a biogenetikus törvény mutat. Nemcsak a fokozatosságról van itt szó, hanem egyúttal az egyetértésről s a társadalmi kölcsönösségről is minden nemzetek között, minden osztályok között és az összehasonlításáról annak, ami egymás mellett van. Ilyen összehasonlítást, ahogy erre gyakrabban rámutattam, a jelenben a múlt nyújt nekünk. Manapság önmagunk mellett különböző osztályokat látunk, észleljük a város és falu különbségét. A hegyvidéki országrészek falvai a régebbi kort képviselik előttünk, talán a tizennyolcadik századot. Találhatunk még olyan vidékeket, amelyeket az ú. n. modern élet meg nem érintett. Mi marad ebből a neveléstudomány számára? Át kell élnünk mindezen kulturális fokokat, az egyes korokat? Nem, hisz a fejlődés minden állapotában benne van a törekvés, hogy az egészből csak valamit válasszunk ki számunkra. Nem kell tekintettel fennünk arra, ami istentanúja mikor létezett: annak az egybevetése, ami ma létezik, elegendő lesz a pedagógia és didaktika számára.

Azért azt szeretném mondani, hogy ezt a biogenetikus törvényt, mint a didaktika és neveléstudomány egyenlítő alapelvét, túlértékelik. Elismerem, hogy használni lehet és hogy az egyes állapotok összeegyeztetése didaktikailag is tanulságos, de mint alapvető elv — nem elégséges.

Amint ennél megmutattam, úgy megmutathatnám más alapelveknél is, hogy elégtelenek, ha egyenként, mint egyetlen alapot akarjuk a didaktika pillérévé tenni. Tehát pszichológiai kifejezéssel élve, a neveléstudomány és didaktika célja egynél több alapelven fog felépülni. A gyermek minden erejét ki kell használni.

Egység ég összhang felé igyekezzünk, az egész ember elérésére. Minél nagyobb lesz az emberi lélek megismerése, annál bonyolultabban jelentkezik majd. A kívánatos egységet elérhetjük az összhang révén, mellyel az egyes erők mennyiségileg és minőségileg is meghatározhatók, de el nem érjük őket, ha csak egyetlen erőre bízunk magunkat, mert így ugyan szert tehetünk az egyszerűsége, de nem az egységre.

Hagyjunk fel azzal, hogy egy tanmeneti alapot keressünk. Ez a mai iskola egyformaságának felel meg. Csofálatosnak tűnik fel, hogy ép Rousseau volt az, aki hozzájárult a mai iskola bürokratikus voltához. És hozzájárult ép azzal, hogy, egyszerűséget hirdetett, amelyet utána minden nevelő és maga az állami kormányzás is keresve keresett és így teljesen külső egyenruhára tettek szert

A nem-természetes egyszerűsítés eme szokása rendszerint a feladat félreismeréséből ered, a jelen esetben a gyermeki lélektan és a gyermek viszonyainak helytelen

ismeretéből, a sablonos elvont törvény szemmeltartatásából. A rousseauizmus is ily egyoldalú. A francia *Izoulet* ezt az irányt (a társadalomtudományban ugyan, de a neveléstudományban is érvényes) szimplizmusnak nevezte el: ez a szimplizmus az utopizmushoz vezet. A társadalmi, politikai utopizmus és az utopizmus általában bő kútforrásra talál e nevelési utopizmusban. Az utopizmus jelenti mindazt a félmunkát, bizonytalanságot, elvontságot, életteleniséget azt a bajt, mely az iskolát fenyegeti. Az iskola az utopizmus melegágya, mely még a legismertebb dolgokat sem látja; olyan mint az ígásló a szemvédővel, mellyel se jobbra, se balra nem lát. A helyes módszer azt mondja: használjunk ki egyszerre minden, erőt, helyesen mérjük fel mennyiségüket és minőségüket, ahogy már jeleztem volt.'j Főleg ki kell használni a diákság hangulatát, mely tisztára helyi körülményekből jön létre bizonyos időben az iránt, ami az adott pillanatban érdekli Őt, és ennek a kihasználására a tanítónak szabadsága van.

Kínosan hat rám, ha valahová megérkezem és ott a gyermek nem saját szavaival, hanem nagy patetikus mondatokkal üdvözöl, amiket a felnőttek rágtak a szájába; a gyermek ilyen szavakat világlétében nem használna. Társadalmunk, s ezt legjobban az ő gyermekirodalmán lehet látni, nem szereti eléggé a gyermekeket, mégha dédelgeti is őket.

A család

15. Meg kell értenünk végre, hogy a nevelés és tanítás tulajdonképpen már az élet első napjaival kezdődik, sőt már előttük. Azért oly fontosak a család sokasodó hatásai ép e zsenge korban, mert ilyenkor állapodik meg a gyermek gondolat- és érzés-világa, ebben a korban, amelyről a pszichológusok és fiziológusok azt mondják, hogy az agy és lelkierők a leginkább ilyenkor alakulnak ki. A gyermekek és a szülők viszonya visszatükröződése, sőt bizonyos mértékben kicsinyített mása a társadalmi viszonyoknak, az egyes emberek alárendeltségének és fölérendeltségének.

E hatások tudatában a modern iskola és az állam a maga hatáskörével tágítja a szülő és gyermek kötelekeit. A gyermek valóban felszabadul. Ez a folyamat állandóan szélesedik a múlt század óta. Egy részét alkotja az úgynevezett női emancipációnak. Ma már magától értetődőnek tűnik fel, hogy az állam általános tankötelezettséget kíván, mely szerint a gyermek 6 éves korától 14-ig iskolába járjon. A gyermek az iskolában sok olyasfélét hall, amit odahaza a szülőktől nevelésképpen sosem hallana meg. Azért gyakori esőt a szülő és az iskola háborúsága. Ez a felszabadulás továbbá látható a kötelező katonai szolgálatban is. Az

állam még másféle módon is érvényesíti befolyását, pl. megállapítja a nagykorúságot és van olyan törvény is, melynek értelmében az állam megtiltja a szülőknek, hogy gyermekével rendelkezék.

Ez a felszabadulás nem halad szabályosan előre. Így halljuk ma sokszor, mint panaszkodnak a szülők a gyermekeikre, az idősebb generáció az új nemzedékre. Általában megállapíthatjuk, hogy a gyermekek ma sokkal önállóbbak és a szülők kötelesek erre tekintettel lenni. A rómaiaknál az atya a gyermekei és azok anyja felett teljesen az élet és halál ura volt. Ez ma már nincs így; azonban vannak még országok, ahol uralkodik az úgynevezett patriarkális rendszer, ami annyit jelent, hogy a családátya a család felett jó és rossz értelemben egyaránt korlátlanul uralkodik. Ilyen viszonyok ellen az újabb idők gátakat állítanak és áttörik őket.

Akinek közülünk gyermekei vannak, jól tudja, hogy gyermekkorában mi mindent követelt el és mit tilt meg most saját fiainak. Legrosszabb a helyzet a városokban, itt alig engedik meg, hogy a fű járni tanuljon. A szülők a kelletténél jobban aggódnak gyermekeikért; ennek a nyomása alatt tanítunk és nevelünk. Innen van, különösen a jobbmódú társadalmi osztályokban, a gyermekek báb'szerűsége. A mi nevelésünk és a mi iskolánk kerékkötője a gyermekek önállóságának. A gyermek megszokja, hogy állandóan valami őrangyal kezében érezze magát — és ez gyakran rettenetes.

A gyermek számára az első legfontosabb iskola a család; a család pedig keveset nevel és tanít azzal, amit

elrendel és megtilt a gyermeknek. Nálunk minden téren, a családban is, sok a prédikáció — a gyermek inkább azzal nevelődik, amit odahaza lát. Tehát a legnagyobb hatással a gyermekre az van, milyenek a, szülői, az anya és apa, milyen viszonyban vannak magukhoz és környezetükhöz. Hogyan lehet tisztességes ember abból a gyermekből, ha csak erős igyekvéssel túl nem tesz rajta, amikor odahaza állandóan látja a szülők közti ellentétet, veszekedést, durvaságot, tiszteletlenséget és őszintétlenséget?

Hasonlóképpen fontos a gyermekek viszonya egymásközt, az idősebbeké a fiatalabbak iránt. Azt hiszem, hogy nem jó egyetlen gyermeknek lenni. A testvérek között érvényben van az a természetes jog, hogy az idősebb vezet, a fiatalabbak engedelmeskednek, vagy legalábbis utánozzák őt. Más a viszony a fiútestvérek és leánytestvérek között, az idősebb fiú védi húgait, az idősebb nővér pedig ifjabb testvéreinek majdnem anyja szokott lenni . . . így láthatók már a gyermekeknél a felnőttek életének körvonalai.

Azonkívül itt vannak a rokonok, a sógorasszonyok, a szomszédok és az ő hatásuk — mindez a maga teljességében és valóságában képezi a család nevelőhatását. A legfontosabb, hogy gyermekeinket jobban szeressük, ám ne szavakkal, hanem tettekkel, hogy többet gondoskodjunk róluk és többet éljünk az ő társaságukban.

A társadalom

16. A társadalom állandó iskolát jelent, mert állandó az ő hatása. Az ember hozzá hasonlóan környezetéhez, azaz utánozza őt. Ez az utánzás, pszichológiai szóval élve, az az erő, mely a társadalmi kölcsönösséget közvetíti, igazgatja; az utánzás lehet öntudatos, de lehet kevésbé öntudatos is, sőt egészen vak. Legújabbban a szuggeiszcioról beszélünk. Állandóan megérezzük, miről van szó, minden ami anyagot ad gondolkodásunknak, hatással van ránk. Vannak hatások és ellenhatások nemcsak úgy, hogy a hatásokat befogadjuk, hanem úgy is, hogy ellenállunk nekik. Ebben az állandó alávetésben és elutasításban, a hatás kiegyenlítésében van az egyensúly egyéniségünk és a társadalom állandó hatása közt.

Magától értetődik, hogy itt főleg az öregebbek hatásáról van szó a fiatalabbakra. Ha a pedagógiában állandóan csak a gyermekekről van szó, ez csak az ő egyik oldala, mégpedig a könnyebbik. Akarva-nemakarva a felnőtteknek hatása van a fiatalabb környezetre; azért gyermekeket nevelni annyit tesz, mint önmagunkat nevelni.

E kölcsönösségnél elfelejtjük, hogy a gyermek nemcsak diák, hanem az idősebbek tanítója is, mégpedig

annál hatalmasabb talán, mivel e nevelési hatalmáról és erejéről nincs is tudomása.

A gyermekek nevelését megjavítani, nem csak annyit jelent, hogy a tanítást az iskolában tökéletesíteni kell, hanem annyit tesz, mint a mi életünket, a felnőttekét megjavítani: mi vagyunk az a talaj, amelyből új nemzedékek nőnek fel — sok függ tehát tőlünk, hogy ezek jobbak és boldogabbak lesznek-e? Emlegetik a pénzkérdést. Nézzék a nevelést egészségügyi szempontból, az abnormális és kevésbé tehetséges gyermekek nevelését, nézzék a csavargó-gyerekek nevelését és gondolkodjanak el fölötte. Szokás mondani, hogy a jó iskola megtakarítja a börtönök és agghajlékok építését.

A gyermek kitűnően érzi, vájjon a fellöttek szabadok-e és milyen viszony uralkodik közöttük. Az amerikai gyermek pl. sokkal szabadabb, mint az európai, jóhiszeműbb és egyszerűbb a gyermekekkel és felnőttekkel való érintkezésénél; nem fél a felnőttektől, látja, hogy ők is egymásközt őszinték. Ez a köztársaság és szabadság hatása: az emberek nem hazudnak és nem tartanak állandóan attól, hogy a másik ember fel akarja ültetni őket, vagy pedig valamit kárukra akar elkövetni. Szívesem nézem el a gyermekeket és elbeszélgetek velük; úgy tűnik fel nekem itt is, hogy már bátrabbak és egyenesebbek. Mondogatjuk magunkban, hogy szabad emberek nőnek föl belőlük. A köztársaság bizony óriási dolog!

*

A vidéken, ahol felnőttem, az egész nevelés egyszerű és kezdetleges volt; a falusi gyermeknek akkor se volt

és ma sincs annyi élménye, mint a városinak. De ma a vidék gyorsan változik és városiasodik, bár nem mindennütt egyformán. Szlovenszkó és Podkarpatszka Rusz máig- is sokkal vidékiebbek, mint pl. Csehország. Tapasztalatból tudom, hogy a város, sőt a nagyváros, sem rosszabb erkölcsileg, mint a falu és nincs rossz hatása a gyermekekre. Egészségügyi szempontból sem rosszabb a város a falunál, inkább ellenkezőleg, vegyék csak észre a kicsiny falusi gyermekeket és a városiakat! A városi embernek aránylag jobb orvosi segítsége van s a tornaegyletek révén nagyobb a testi kultúrája. A vidék gyors városiasodása mellett a modern nevelésre, főleg a modern testápolásra a vidéknek épúgy szüksége van, mint a városnak. Ez egy eltakart kérdés és a kormányzásnak meg a köztisztviselőket viselőknak ezt figyelemmel kellene kísérni. Kétségbe vonom, hogy a vidék, különösen nemi tekintetben, erkölcsösebb a városoknál. Amit erről elbeszélésekben megírnak, az csak a falu és a vároa hibás megfigyelését mutatja. Különben e kérdéssel ma már szakirodalom foglalkozik, mely felfogásomat megerősíti.

Az iskola és a nevelés

17. Azzal kell kezdenem, hogy felhívom a figyelmet arra a bizonyos kételkedésre, mellyel manapság általában az iskolára tekintenek azt mondván, hogy nem lehet az iskolában tanítani, nem lehet benne nevelni. Az élet, ahogy mondani szokás, nevel, de az iskola nem nevel. Ilyen értelemben állítják szembe egymással az életet és az iskolát. Hogy a nevelés egyáltalában nem hatna, hogy általában nem volna semmiféle nevelés, ezt senkisésem akarja állítani, a kétkezés nem ilyen nagy. Minden szó, mely az iskolareformokról beszél, az iskolát vádolja egyúttal. Az iskola elégtelen, különösen a nevelési és tanítási módszerei azok. Ezt természetesen meg lehet javítani. Azonban erősebb kételkedés is jelentkezik, melynek először *Schopenhauer* adott hangot, s amit ma a modern evolucionisták közül is néhányan hirdetnek, az tudniillik, hogy az ember jellemét egyáltalában nem lehet nevelni. Azt mondják, hogy ez vele-születik az emberrel; tehetség, talentum mindig az emberrel jár, mind vele érkezik és fel nem nevelhető. Nerot *Seneca* nevelte fel és mégsem volt Nero se bölcs, se ember. Sokan érveket keresnek arra, hogy bebizonyítsák, miszerint az embert nem lehet nevelni; az öröklés itt nagy szerepet játszik. A kételke-

dés egyrészt a nevelés lehetősége ellen szólal fel, abban az irányban, hogy az ember nem tud más embernek a lelkébe beleavatkozni, másrészt az ellen szól, amit általában önnevelésnek nevezünk. Ha az iskola ellen felszólaló eme kétkedő hangok forrása után kutatunk, megállapítjuk, hogy a régebbi hit, az úgynevezett szabad-! akaratban való hit, egyre inkább tűnedezik. De legott megmondom, hogy ez a kétkedés jogosulatlan. Rousseau és az ő negatív neveléstana e kétkedés első hatalmas megnyilvánulása volt és mai napig nagyon sok hívője van a legszélesebb közönségben, a közvéleményben.

Röviden összegezem, mit vetnek a modern iskola szemére. Elsősorban nő az iskolai kórtan fejezete. Ami ennek egyes részeit illeti, rámutatnak pl. a növekedő rövidlátóságra, amely a gyermekeknél annál jobban jelentkezik, minél tovább járnak iskolába. Rámutatnak arra, hogy a gyermek egész testi állapota és lelki hangulata veszedelmesen változik és hogy főleg a vérszegénység üti fel fejét, továbbá az ifjúság túlterhelése és az egész szervezet túlterhelése is, amiből létrejön az idegesség, sőt a lelki betegségek. Szaporodik az agybeteg gyermekek halandósága, bár a gyermekhalandóság általában esik. Szomorú tényként szögezik le, hogy a művelt országokban mennyire emelkedik a diáköngyilkosságok száma. Az öngyilkosságok és a lelki betegségek kor és kórjelenségek. A tanítóra nézve fontos, hogy e kórosságot helyesen ismerje fel, miután ezt kihasználják az iskola ellen.

Jogosult a további ellenvetés, mely szerint az iskola csak az ész fejlesztésével foglalkozik és a többi lelki érték, főleg az érzelem és akarat neveléséről megfeled-

kezik. Ez a modern iskola intellektualizmusa, Az érveket e téren főleg a maradi és klerikális pártok keresik. Tulajdonképpen az iskola intellektualizmusával a dolog nincs megoldva: hisz az ész sem művelődik benne. Az emlékezet igen, pl. a nyelvtanításnál, de hogy az ítélőképességet, a találékonyságot, az öntevékenységet, általában a gondolkodás ilyen irányú kategóriáit fejlesztené az iskola, ezt aligha mondhatnók. A képzeletvilág fejlesztéséről is keveset gondoskodik. Azért mondom, hogy az intellektualizmus, amit az iskola szemére vetnek, nagyon egyoldalú.

A harmadik ellenvetés megint azt állítja, hogy az iskolai tanítás csak epizodikus jellegű, csak időre szól, rövid időre, hattól tizennégy évig. Innen van az a követelés, hogy az iskola az évek nagyobb számán át is hatással legyen az emberekre. Ennek a követelésnek felelnek meg már ma az óvodák és az ismétlőiskolák. Valóban igaz, hogy ez az epizodikus jelenség elgondolkoztató. A legifjabb emberekben vágyat ébresztenek a jobb művelődés iránt, de amint otthagyják az iskolát, mintha ezt a vágyat is elválták volna. Nagy baj, hogy nincs semmiféle nevelő hatásunk a serdülő ifjúságra.

Rámutatnak továbbá arra, hogy az iskolai tanítás bizonyos arisztokratizmusnak kedvez. Már a népiskola is bizonyos tekintetben a hivatalnoki pálya nevelése felé irányul, nem veszi tekintetbe az ipart, a földművelést, a kézművességet, a kereskedelmet, általában azt, amire az emberek zöme súlyt helyez. Ez pedig nem más, mint az iskolának (minél magasabb, annál nagyobb) ellentétje az egész nemzettel. Az iskola túltömött, nem tud a legfőbb nevelési szabálynak (egyéni neve-

lésnek, a lélektől lélekig menő nevelésnek) eleget tenni.

Az iskola végül rendkívül bürokratikus, az adminisztráció igájában van, akár központi (állami), vagy autonóm igazgatás ez. Így jön létre a pedantokratizmus és emiatt hat rossz irányban az iskola. Az állam a maga túlságos felügyeletével az iskolák felett: rettentő rendet szeretne fenntartani, azonban ép a fordítottját éri el. Az okosabb fiú Rousseaut követi („tedd az ellenkezőjét annak, amit a tanító úr kíván”), már a gyermekek is felismerik ezt a bürokratizmust, a tanító jobbágyi voltát, mely magától vezet a gyermek jobbágyiségéhez is.

A mai iskola, társadalmi szempontból is elégtelen. Minden tanítónak, különösen városban, nagy nehézségei vannak az iskolával. Nézzük csak, milyen diákság van a városban, pl. némely városrészben! Amit az iskola nyújt neki, az limonádé ahhoz képest, amit a gyermeknek már a külvárosban kellene nyújtani. Figyeljük meg, mint hat a gyermekekre az üzleti kirakat! Ez kész múzeum az ő számukra. Amíg a gyermek az iskolából hazajön, olyan dogokat lát meg, amikről a tanítónak sejtelve sincs. És mindegyik most egy sablonnal felelnek, mely ugyanolyan a városban, mint a faluban. Nyilvánvaló, hogy az ilyen bürokratikus iskola nem elégséges. A városba más iskola való, mint a vidékre.

Végül látjuk a messziható kérdést is: az új nézetek harcát a régiek ellen, a tudomány és bölcsészet harcát a vallás ellen. A gyermek nem tud erről az ellentéttről, de a hatását érzi. Ha a tanító nem tudja, mi minden hat itt egyszerre, hogyan tudjon akkor akár pozitíven, akár negatív módon e folyamatba beleavatkozni? Nézzék

csak a politikai fejlődést, mely a bölcsészeti, művészeti, irodalmi fejlődés mellett egyszerre játszódik le, azt a haladást a régi abszolutisztikus állam ideje óta: itt látjuk a társadalom demokratizálódását. Az iskolának o befolyások mellett és ellen kell hatnia. Ha ennek így kell lenni, akkor azonban a tanítóságnak alkalmat kell nyújtani arra, hogy a dolgokról gondolkodhassék, mérlegelje és megtárgyalja őket. A tanítónak nem szabad elnyomottnak lennie, nem szabad a politikai és egyházi abszolutizmus nyomása alatt tanítania.

*

Nézzük most, milyen a modern nevelés és tanítás célja és eszménye; mit akar az iskola? A felvetett kérdésre akkor tudunk a legjobban válaszolni, ha mindenekelőtt megállapítjuk, hogy az iskola századunkban hogyan fejlődött ki, hogy megítélhessük, fejlődése merre halad.

1. *Az iskola demokratizálódik.* A tizenkilencedik század második fele óta minden haladóbb nemzetnél az iskola kötelezővé válik, bevezetik az általános tan-kötelezettséget, mindenkinek bizonyos tudásra kell szertennie. Az új iskola révén népszerűsödik a tudomány. A tanítók főiskolai tanulmányokat követelnek, arról van szó, hogy szűnjön meg a különbség az elemi iskola és a közép (talán a főiskola) tanítói közt is; a szabadegyetemek korában élünk. A tudomány, mint nemzeti intézmény kezd szerepelni, ami újdonság, mert azelőtt ilyesmi nem volt.

2. *Az iskola gyakorlativá válik.* A régi klasszikus

iskola helyett most jön létre a modern gyakorlati iskola, melynek legmagasabb képviselője a műegyetem. Nagy tömegek nem akarják a latin nyelvet és istentudja milyen arisztokrata eszményeket, hanem meg akarják tanulni a munkát. Azért a modern iskola és iskoláztatás általában hovatovább mintaszerű műhelyé válik. Az iskola haladásának útján mintája lesz a gyárnak, a mezőgazdaságnak, szóval mindannak, amire a nagy tömegeknek szüksége van.

3. *A modern iskola tudományossá válik.* A tudomány tekintély lesz. Valamikor az állam, a pápa, a császár döntöttek mindenről, ma ez a döntő-intézmény a tudomány és az ő képviselői. Bármely tudományos kongresszus ma oly tekintélyt jelent, mint a középkorban a zsinat. A tanítótság jól érzi a tudomány eme fontosságát, innen van a mozgalom a tanítótságban a magasabb műveltség elnyeréséért.

4. *Az iskola szakszerűvé válik.* Ahol az iskola a tudomány szervévé lesz, ott természetszerűen szakszerűsödik, miután ma minden tudomány haladása — jórészt — a szakszerűségen, a munka helyes felosztásán alapszik. A régebbi korban az emberek általános tudással rendelkeztek; a tanító minden tantárgyat egybefoglalt. Ez ma megszűnőben van. Ma szakember dolgozik szakember mellett, mindenki a maga útján halad. Figyeljük meg ezt az elemi iskolától a legmagasabb iskoláig. Mily műgépezet mármost a modern iskola! Már a legalacsonyabb fokú iskolában kezdődik a szakszerűsítés, a tanítónak fel kell ismernie kis diákjaiban az egyéni különöségeket.

5. *Az Önművelődés, mint a modern iskola negatív*

jellemzője. A legjobb iskola nem azt adja nekünk, amit minden gondolkodó egyéniség kíván; mert amint a tanteremben egynél több diák van jelen, az iskola máris általános, a tanítónak tekintettel kell lenni mindenkire. A legszakszerűbb az iskola akkor, ha az egyén magával szemben áll, tanító és tanuló egy személyben: ez az önművelődés. Tudnunk kell mi a helyes olvasás, hogyan kell könyvtárt alapítani, szóval hogyan kell magunkat művelni. Ez az iskola negatív jellemzője.

6. *A modern iskola állami, társadalmi és politikai.* E történelmi áttekintés után beszélnünk kell magáról a modern iskola céljáról. Nem lehet az iskola céljául csupán a tudást felállítani. Az iskola gyakorlatibbá válik, nem lehet tehát célja az elméleti tudás. De a gyakorlati tudás sem célja a nevelésnek, mivel minden munka végeredményben bizonyos cél felé halad, maga a munka nem lehet az iskola célja. Célja az élet céljai, a teljes életé, akár egyéni szempontból, akár társadalmi szempontból nézzük. Itt elfogadhatjuk *Rousseau* mondását: „Nem az az ember élt a legtovább, aki a legtöbb évet számlálta, hanem az, aki az életet a leginkább érezte.”

Valamennyiünk célja, tehát az iskoláé is: a társadalom. Ha társadalmi ez a cél, akkor ki kell egészítenünk azzal, hogy társadalmian történelmi is. Ezzel azt akarom mondani, hogy tudnunk kell, merre halad egész társadalmunk útja, melynek tagjai vagyunk. Társadalomtudományi tanulmányok révén e cél kézzelfogható tartalmat kap.

Azt mondhatjuk, hogy az iskola élő kölcsönösségben van a politikával, sőt egyenesen kimondhatjuk, hogy az iskola az első politikai hatóság. *Mária Terézia* nem mon-

dott valótlan akkor, amikor azt mondta, hogy az iskola „politicum”. Azért azoknak a pedagógusoknak, akik e magasabb értelemben támaszkodtak az iskolára, nagy hatásuk volt, pl. *Rousseaunak*. Rousseaut nem is lehet beszorítani a mi iskolai pedagógiánkba. Az ókorban basonlóképpen gondolkodott a nevelésről *Plató*. *Komensky* csak azért tűnt ki, mert ép erre helyezte a hangsúlyt. Komensky egész működése és az ő szerepe a politikai életben mutatják, mit óhajtott elérni: az iskolával azt, amit a nemzet fegyverével elérni nem tudott.

Ha mi az iskola szocializálását hirdetjük, senki se tartson attól, hogy megfeledkezünk az individualizálásról. Ha a tanításnál nem hatolnak be a gyermek lelkébe, hogy egyéniségét megismerjék, nem mennek sokra. A társadalmi eszmények jórészt erkölcsi vonakozásúak, tehát mindenkire egyaránt érvényesek Ebből nyilvánvaló, hogy a tanítást egyénivé kell tenni a nevelést viszont társadalmivá.

*

A tanító az iskolában tekintély a szó minden értelmében, olyan mint egy király az államban, olyan mint egy kapitány a hajón, sőt nagyobb ennél is a tekintélye, mert a tanulók és közte lévő korkülönbség is jelentős. Hogy tovább fűzzem a politikai hasonlatot: a tanító kényúr lehet, egyeduralkodó, alkotmányos király s végül demokratikus elnök. A tanítók zöme természetesen ezt nem fogja szem előtt tartani, de ha majd gondolni fognak erre, fontos társadalmi példát állítanak a gyermekek elé. Mert amilyen tekintélyt szokik meg a gyer-

mek a tanító személyében, úgy fog ítélni a világ minden más tekintélyéről. Itt azonban fontos, hogy a tanuló érezze, miszerint a tanítónak is van vágya és törekvése, ne csak elfogadjon tőle mindent, hanem figyelje meg, hogy a tanító is tanul és magasabb célok felé igyekszik. Emellett a tanítónak nem szabad augurnak lennie. Ez az augurság azzal árt, hogy tanító a gyermekeknek olyan tanácsot akar adni, amit maga se tart be. Ebben a kétösségben rejlik minden rossz; a gyermek nem azt tanulja, amit a tanító mond neki, hanem azt, amit a tanító működéséből tanul. Ez nagy és kis dolgokban egyaránt látható. Emlékszem olyan esetre is, hogy a tanító úr kótyagos volt és nekünk erkölcsi prédikációt tartott, ám mi jól tudtuk, hogy a kályha mögött ott van az üveg. Mi mindent mondtunk egymásnak erről. Ez látható például nagyban. Most meg a kicsinyben. Mikor nemrég bevezették a játékokat a középiskolákba, utánajártam és elnéztem, mit csinálnak ilyenkor a diákok és a tanárok. Észrevettem, hogy a tanárok szégyeltek játszani; nehogy esetleg elessenek, inkább ott álltak az udvaron tétlenül, mint a rendőrök. Nem kell félni a gyöngeségünktől. Mindenkinek vannak iskolai tapasztalatai a tanítóiról: csak amikor virradni kezd előtte, akkor veszi észre, minden gyöngesége mellett a tanító jó oldalát is. Mindnyájan szeretettel gondolunk vissza egy-egy tanítónkra, aki ugyan nem tudott sokat, de volt benne valami személyi varázs, moly minden diáknak kedves és drága lett.

Ha a tanító helyesen akar hatni az iskolában: tekintélynek kell lennie, de nemcsak az iskolában, hanem azonkívül is. Tehát bizonyára fontos, hogy anyagilag

független legyen. A tanító családokban, az otthonokban is tekintély legyen. Ha a tanító a gyermek barátja akar lenni, muszáj, hogy a család barátja is legyen, kell, hogy legalább közvetett befolyása legyen az otthoni nevelésre; meg kell mondania a szülőknek, mire van szükség mint az iskola tevékenységének otthoni kiegészítésére. És végül a tanítónak tekintélyt kell képviselnie a községben. Fontos, hogy politikailag teljesen független legyen. Tekintélynek lenni a községben azonban nem azt jelenti, hogy írdeákja legyen a bíró úrnak, ezt a tekintélyt csak úgy éri el, ha erkölcsi tulajdonságai mellett ő leez a művelt, talán a legműveltebb ember a faluban.

Rájöttem arra, hogy a legjobb tanító, különösen a középiskolákban, a jó szakember. Ha ilyen tanár igazán szereti a tantárgyát, szeretetet tud íranta ébreszteni a diákjaiban is. Hisz az ember majdnem mindent elfelejt, amit az iskolákban tanult, ám az egyszer felébresztett érdeklődés megmarad és tovább tanítja az embert a dolgok megfigyelésére és észrevezésére. Az érdeknélküli ismeret halott. Az iskola feladata nemcsak az, hogy a lehető legtöbb tudást adja, hanem főleg az is, hogy a diákokat pontosságra, figyelmességre és módszerességre tanítsa. Úgy kell őket tanítania, hogy maguk tudják megfigyelni a természetet meg az életet és sikeresen tudják megoldani a kis és nagy feladatokat akárhol, akármikor állnak is ezek az útjukba,

*

Az iskola reformja a tanító és tanítók reformját is jelenti; ez pedig tovább mondja, hogy emelni kell az ő

szociális színvonalukat és műveltségüket. Ma már maguk a tanítók követelik a főiskolai kiképzést; meg kellene vizsgálni milyen viszonyban volna, az ilyen főiskolát végzett tanító a gyermekkel. A fődolog az, hogy szeresse a gyermekeket, gondolatilag és érzelmileg bele tudjon helyezkedni az ő lelki életükbe, amely inkább konkrét és képszerű, mint tudományosan elvont; szemléletesen kell tanítani és magyarázatot fűzni ahhoz, amit a gyermekek konkrétan látnak a környezetükben; a tanítást lehetőleg individualizálni kell. Az iskola fejlődése egyet jelent a demokrácia fejlődésével.

*

A tanító a gyermekbe ojtja be a köztársasági érzést, a demokrácia szabadságát és egyenlőségét, válják a tanítványai barátjává. A bürokrata tanító nem merne szánkázni vagy korcsolyázni a tanítványaival, attól tartva, hogy elesik és elveszti tiszteletét és tekintélyét. A tanító és a tanuló között, épúgy mint a hivatalnok és polgár között, mesterkelt távolság, sőt idegenség van. Több életesség, több szívéllyesség kell, így teszünk szert igazi demokráciára. Ugyanez vonatkozik a családra is. Nem a szülők vak tekintélye és a gyermek passzív engedelmessége, melyet állandó veszekedéssel és fenyegetéssel váltanak ki, hanem a példával való nevelés szükséges itt is.

Mondottuk, hogy az iskola a nemzet társadalmi és filozófiai célját szolgálja, ez azt jelenti, hogy a tanítónak a következő dolgokat kell tudnia:

1. Az általános történelmet és nemzete történelmét

különösképpen. Nem a királyok történelmet gondolom, hajnem a kultúrtörténelmet.

2. A tanítónak nemzetgazdasági műveltségre van szüksége. Ismernie kell a szocializmust is és mindazt, ami vele összefügg.

3. A tanítónak tudnia kell mindazt, amit erkölcsi statisztikának nevezünk.

4. Ez azt jelenti, hogy a tanítónak ismernie kell a társadalomtudományt.

5. Ehhez pedig szüksége van pszichológiai tudásra. Mégpedig a konkrét pszichológiára.

2. Szüksége van továbbá a pszichiátria ismeretére.

6. Jártasnak kell lennie ép ezért az általános biológiában, tehát a fiziológiában is és a gyermeklélektanban.

8. Szükséges, hogy művészeti (irodalmi) tudása legyen.

Ez a modern tanító műveltségének summája. És ezzel már azt is megmondtam, hogy minden tanítótól főiskolai műveltséget követelnék. Erre pedig a középiskola elvégzése után még egy esztendei stúdium elegendő volna.

*

Hogyan ápoljuk a nemzetiséget az iskolában? A nemzetnek nemcsak nyelve van, hanem állami, gazdasági és kulturális szervezete is. Tehát nemcsak nyelvében él a nemzet, hanem mindabban, ami életéhez hozzátartozik. Ezt legjobban irodalommal, irodalmi neveléssel érhetjük el, különösen az alsófokú iskolákban. Nevezetesen nálunk ajánlatos volna a modern irodalom ismertetése és nagyvonalú terjesztése. Hisz ép legújabb költőinkben és irodalmi alkotásainkban jelentkezik a régieknél sok-

kalta erősebben minden harcunk és törekvésünk, és azért ez az irodalom az iskolába való.

Az irodalom mellett különösen a történelem az, mely a népiskola ifjúságát nemzeti értelemben öntudatossá nevelheti. Nemcsak az a történelem, mely néhány király és császár politikai működéséből áll, hanem a lehetőségek szerint kultúrtörténelem, bár a legalsóbb fokon jobban hat az életrajzok és cikkek olvasása, mint az összefüggő előadások és tankönyvek. A legfőbb dolog az lesz, hogy a történelem révén felhívjuk a figyelmet minden nép társadalmi szervezetére s a magunk népére különösen, s azután főleg rámutatunk a nemzeti fejlődés egyes szakaira. Ily módon a nemzetiség fogalma megélné, megtelne.

Végül fontos, hogy a nemzetiségi érzést, a szó igazi értelmében való öntudatosítást erkölcsi alapra helyezzük, hogy nyilvánvalóvá tegyük, miszerint nemzetiségi fel fogás és öntudatosítás erkölcsi alap nélkül lehetetlen. Nyilvánvalóvá váljék mindenki előtt, hogy a nemzetiség, ha a nemzeti tudat erkölcsi hatóereje akar lenni, nem lehet tagadás. Fontos, hogy mindenki pozitíven csehül gondolkodjék és érezzen, hogy a nemzet életének teljes gazdagságú tartalmát tudatába vesse és tekintet nélkül arra, mit csinálnak mások, haladjon előre. Fontos tehát, hogy az emberek szokják meg, hogy azt a munkát végezzék el, amely pozitív módon a nemzet jellegéből következik — ha gondolatunk tiszta cseh gondolat. Ezt korán kell a gyermekekkel megértetnünk, különben a sovinizmus fészkelődik beléjük, mint tartalom nélküli formalitás, meddő lelkesedés és üres szóbeszéd. A tanulóknak meg kell érteni, hogy minden, amit tanul nem-

csak neki, hanem a nemzetének is hasznára válik, mégpedig nemcsak nyelvi szempontból, hanem gazdasági, politikai és műveltségi szempontból is. Ha az erkölcsi tanítást nem akarjuk elvonttá tenni, hanem élővé csilholni, ezt leginkább úgy érhetjük el, ha az egyénit oda-vezetjük, hogy érezze, miszerint ő csak egy darabja a nagy nemzeti egységnek, melynek alá kell rendelnie a maga egyéniségét.

Ami az erkölcs tanítását jelenti, a következőket szeretném elmondani. Minden külön beszéd nélkül már maga a tanítás módja erkölcsileg hathat a gyerekekre, főleg azzal, ha a gyermek a tanításban őszinteséget és állandóságot lát. A legfontosabb dolog mindig az lesz, hogy az iskola dolgozni tanítsa a tanulót. A tanulás és elsajátítás nemcsak értelmi működés, hanem erkölcsi is. Abban látjuk legjobban a gyermek jellemét, hogyan sajátít el valamit. Ilyenkor jó, ha a tanító a tanulókbá néhány vezető erkölcsi szabályt ojt, úgyhogy e szabályokhoz alkalomadtán mindig visszatérhessen — ez legyen a vezényszó.

Még néhány szót a vallásról. Nincs kifogásom a vallás ellen, sőt szeretném, ha az iskolai tanítás az igaz vallásosságra épülne fel. De itt korunk egyik legnagyobb fonákságába ütközünk: az iskola és az egyház harcába, Ismétlem, hogy a tudomány és a vallás közt nincs semmi ellentét, hanem a tudomány és a bölcsészet ellentétben vannak a pozitív hittudománnyal. Ez két nézet harca: a réginek, befejezettnak, az újnak, a be hem fejezettnak. Ép az új nézet eme be-nem-fejezettsége az egész harcnak sajátos jelleget ad; nincs számára más szavam, mint ez: szellemi félműveltség. Ez azt jelenti: még van ben-

nünk egy darab a teológusból és van már egy darab tudományunk és filozófiánk, do nincs még kerek, kész erkölcsi nézetünk, nem tudunk még következetesen gondolkodni és élni hitünk szerint és azért nem is tudunk szilárdan hinni.

A haladó tanítók számára fontos módszertani szabály: hogy a modern iskola e bajait ne titkolják el. Az említett félműveltség mint társadalmi baj az úgynevezett értelmiségi proletariátusban jelentkezik. Megilletődik az ember és mégis szomorúság fogja el, amikor látja, hogyan tolakodnak a parasztfiúk oda, ahol nincs testi munka. Itt nem marad más hátra, mint hogy a vidéki tanítóság a hazai rög szeretetét ojtja a gyermekekbe. Mindenki közülünk csak tollat akar érezni a füle mögött — de nem akar dolgozni. Szemtanúi vagyunk annak mint borítja el a félvilágot a cseh „Amtsdiener”. És most nézzük meg a kivándorlás számait — ezek azt mutatják, hogy hiányzik az a nevelési rendszerünk, mely megtartaná az embert ott, ahol született.

*

Az iskola egyoldalú intellektualizásával szemben az erkölcsen és vallás mellett elsősorban ép a gyermekekre nézve fontos a művészeti nevelés, amiben ma a legkevesebb része van. A művészettel — ebben van a lényege is — elősegítjük az ember alkotókedvét. Erkölcsi szempontból nézve a művészeti alkotás a maga szuggeszciójával hat. Állítsák a gyermeket egy szép szobor elé, vagy egy beszédes kép elé, egy szót sem kell magyarázniuk, különösen, ha a gyermek el tud mélyedni

a műalkotásban — többet tettek így a nevelés érdekében, mintha beszéltek volna. A rajz mellett az iskolában ápolni kell az éneket, mint társadalmi művészetet, továbbá a zeneművészetet is. Fontos, hogy a gyermekek láthassák a művészeti alkotásokat, mert így fejlődik ki az ízlésük, de nemcsak a templomokat mutassák nekik, hanem a pályaudvarokat és hidakat is. A lényeges az, hogy a gyermek megtanuljon látni és figyelni. Ne tanítsuk a gyermekeket bírálgatni. Ma általában az emberek mindent bírálgatnak, ahelyett hogy áhítatosan elmerülnének a műalkotásban. Ez senkinek se jut az eszébe, mindenki csak azt akarja tudni, hogy a művész hol született és melyik kocsmába járt inni.

Az iskola, ahogy én képzelem el, még tovább is hatással lehetne a serdültebb gyermekekre, sőt a felnőttekre is. Az iskolának azzá kell válnia, ami valamikor a községben a templom volt, azzá a helyé, ahová mindenki szívesen elnézne.

Ami a szépirodalmat illeti, azt ajánlanám tanítósgunknak, hogy külön bizottságot alakítson az irodalmi kritikára, nem hivatalosat, hanem mint a szervezett tanítósg egy külön szakosztályát, amely e tekintetben művelt kartársakból állana. A tanítósgnak minden évben egy-két képviselőjét a külföldre kellene kiküldenie, hogy ott az iskolarendszerek tanulmányozása mellett tanulmányozzák a gyermekirodalmat is. Ha pedig gyakorlati gondolatot is kellene közölnöm, azt mondanám, hogy a tanítósg rendezzen be magának nagy rakást a gyermekirodalom műveiből, biztos vagyok benne, hogy ez mindenképpen kifizetődne.

A munkás és az értelmiség

18. Ha a művelt ember ipart kezd tanulni, tüstént meglátszik, hogy: 1. előbb tanulja meg az iparágat, mint a műveletlen ember és így tehát előbb lesz belőle nyeregsége is. 2. Nem kell mellette nagy felügyeletnek lenni, míg a műveletlen munkás mellé több felügyelőre van szükség. 3. Nem ront el annyi munkaanyagot. 4. Kevesebb gépet ront el, és 5. minden pillanatban bármily nehézségek közt tud magán segíteni.

A németek műveltségükkel, azzal hogy egész országuk jó iskolákkal van bevetve, azzal hogy 30 egyetemük, jó műegyetemeik és nagyszámú közép- és szakiskolájuk van, kezdenek az elsők lenni az iparban. Az ipar pedig manapság hatalmas politikai fegyverré vált.

A Munkásakadémia feladatát nem a gyakorlati műveltségben látom. Igaz, hogy a Munkásakadémiában is bizonyos gyakorlati tudást el lehet sajátítani. Azonban a Munkásakadémia főfeladatát inkább az elméleti művelődésben, mint alapvető művelődésben látom. Ezzel azt akarom mondani, hogy a Munkásakadémiának a lehető legrövidebb idő alatt tagjai számára teljes tudást

kell adnia, olyat, melyet ma minden művelt, különösen politikailag művelt ember akar. A tapasztalatok ezt megerősítik. A munkásság zöme egyenesen kéri a bölcséleti műveltséget, bölcséleti alapot akar kapni sajátos vágyai számára, meg akarja ismerni azokat az eszméket, melyekről az ő fejlődésében és harcában szó van. Emellett azonban ínég mindenki, akinek erre szüksége van, elsajátítja a szakszerű és a gyakorlati műveltséget is. A szobafestőt pl. érdekelni fogja a szín vegytana, az asztalost a fák fiziológiája. Azonban a munkások olvasta könyvek statisztikája és a beszámolók az előadások látogatottságáról, mindenütt azt mondják, hogy a munkásság nem kevésbé, mint mi többiek, általános elméleti és bölcséleti tudást óhajt. Rendkívül egyetértek azzal, hogy az alapszabályokban gondoltak a művészi művelődésre. Mert a műveltség nemcsak az ész feladata, hanem az egész szellemé, az egész léleké és jellemé s azért nem műveltség az, mely az ember művészeti és esztétikai törekvéseit mellőzi. És a munkás, aki egész nap porban-füstben és piszokban dolgozik, a munkás, aki az isten napját se látja, aki nem tud gyönyörködni a kilátás szépségeiben s akit odahaza, vagy a vendéglőben nem gyönyörködtetnek ékes művészeti alkotások — ép ennek a munkásnak szüksége van a művészeti és esztétikai műveltségre és annak kifejlesztésére.

Nem szabad azonban áztatni magunkat: a Munkásakadémia feladata kemény didaktikai és pedagógiai dió. Nem fogunk Akadémiát, egyetemesdit, istentudja, mit játszani, hiszen tanulni akarunk. Mindnyájan tanulni akarunk. Mi is, akik ott előadók akarunk lenni, nagy feladat előtt állunk: szocializálni kell a tudományt, né-

pivé termi a felsőbb iskoláztatást. Ez nagy felelősség. Mert nemcsak arról van szó, hogy a művelődést szomjúhozó népet megcsiklandozzuk és felizgassuk, hanem az a fontos, hogy ez a nép valóban művelt akar lenni. Aki- nek e téren nincs kellő érdeklődése e feladat iránt, az inkább hozzá se lásson.

*

Nálunk szemellátható, hogy a fiatal emberek az egyik szélsőségből a másikba esnek. Minden öt évben új nemzedék jelentkezik, mely megtagadja az elődjét. Ennek egyik oka az, hogy a művelt nagyvilágtól századok óta elvágott nemzet vagyunk, tehát állandóan egyen- súlyban akarunk lenni a világgal.

A fiatal embereken látom a leginkább hagyományaink hiányát. Óh, ez nem azt jelenti, mintha nálunk nem jár- nának az emberek agyontaposott utakon, bizony többet járnak ezeken, mint magunk tudjuk; azonban a járt út még nem jelent hagyományt. Hagyomány a nemzedékek kö.-iős alkotása, közös és magátólértetődő fegyelem. Nálunk gyakran mindent az elejéről kezdenek el, ahe- lyett hogy a munkát szervesen az előző alkotáshoz fűz- nék. Azért van inalunk oly sok program és annyi nyáj.

Ma nem tudunk mitévők lenni sem az ellenreformá- cióval, sem a reformációval, sem pedig a reformáció előtti korszakkal. Hagyománynélküliségünk legfőbb okát a vallási közömbösségben látom; azért van, hogy a mi átlagos értelmiségi emberünk tanácstalanul áll múl- tunkkal szemben, melyben a vallás oly fontos szerepet játszott.

Szokás mondani, hogy az ifjúság természetesen radikálisabb az öregeknél. Kétségeim vannak erről, azonban a magyarázat hosszabb elemzést kívánna; csak annyit mondok, hogy a diák ma nem játszhat olyan politikai szerepet, amelyet játszott a régebbi időkben, amikor a politikában még nem a nagy tömegek döntöttek, ahogy döntenek ma. Az abszolutizmus korában néhány száz lelkes ifjú hatásosan tudott felvonulni, sőt forradalmian is beavatkozni a politikába. A modern demokráciában a diák ezt a szerepét elvesztette, nevezetesen a világháború után. A mi diákságunk a jövő értelmiségének legfőbb része, maguk a diákok jórészt máris képviselői ennek az értelmiségnek, tehát: gondolkodni, gondolkodni, gondolkodni kell!

Tudom, hogy a mai válságot egyaránt átéli minden állam. Mégis nálunk az értelmiség helyzete a nemzeti újjászületés kora óta egészen sajátos volt. Az értelmiség szellemi vezető lett és jelentős részben politikai is. A régebbi időkben ez a helyzet más volt, mivel a nemzet nagy tömegei jobbágyságban sínylődtek, nem volt iskolai műveltségük és politikai joguk. Azóta a jobbágyság megszűnt, a nemzet kiépítette a maga iskoláit és a statisztika azt állítja rólunk, hogy nincs már köztünk polgár, aki ne tudna olvasni; végül bevezették az általános szavazati jogot, és most a köztársaságban a községekbe is. Az értelmiség behatol az egész nemzetbe. És amikor a gazdasági és társadalmi fejlődés révén a munkásság és a parasztság s utánuk a többiek is, szervezett

öntudatos réteggé váltak, az értelmiség mint osztály és politikai párt összezsugorodott és a szerepe is megváltozott. A földművesek, munkások és más társadalmi osztályok politikai fejlődése követeli az értelmiség politikai fejlődésének hasonló kialakulását. Az értelmiséget nem lehet a bizonyítványok számával mérni, hanem megint csak műveltséggel: gondolkodással, művelődéssel, a nemzet és állam valódi viszonyainak megértésével, az állam és Európa fejlődési irányának megérzésével, egészséges és gyakorlati politikai programmal.

Az értelmiségi ember gyakran válik gyakorlatiatlanná azért, hogy az iskolai műveltséget összetéveszti az élő műveltséggel és gondolkodással. Könnyen válik utópisztikussá és gyakorlatiatlanná és végül élvezetet talál a túlságos szétdaraboltságban és a helytelen individualizmusban. Ma már úgy áll a helyzet, hogy minden intelligens ember szinte a legszívesebben a saját külön újságjával és pártocskájával szeretne fellépni. Ami az értelmiség politikai és kulturális programját illeti, nemcsak nálunk, hanem másutt is, a ránk hagyományozott liberalizmus alapos javítást kíván. Nem bocsátkozom itt apróságokba, csak azt az óhajtásomat fejezem ki, hogy értelmiségünk értse meg a maga válságát, küzdje azt le, hogy küldetését hatásosabban tudja végezni: mert az értelmiségnek a köztársaságban és a nemzetben törvényes küldetése van.

Jómagam is mint az értelmiség tagja: az értelmiség pártján vagyok és az ő befolyását az államigazgatásában fontosnak tartom, hiszek azonban a valóban művelt értelmiségben, mely gyakorlatias és mondhatnám férfias is. Az értelmiség mindenütt és ter-

mészetenen nálunk is, kisebbségben van. A szavazatok hét százaléka az országos választásoknál nem juttatja őt a kormányzáshoz a parlamentben. Azonban a minőségi értelmiségnek nemcsak lehet, de muszáj is jogosult hatását kifejtenie. Magától értetődik, hogy ez a hatás jórészt közvetett lesz, azaz hogy az összes egyetemi és középiskolai tanároknak, a tanítóknak, a hivatalnokoknak, a gazdasági és pénzügyi vezető köröknek nincs és nem lesz a parlamentben számbeli súlyuk, hanem ép műveltségükkel, öntudatukkal, tisztességükkel, nagy, sőt gyakran döntő hatást gyakorolhatnak és gyakorolniuk kell a közügyek és az állam vezetésében. A tisztességes és valóban művelt értelmiségnek szép lehetősége van arra, hogy valóban a nemzet vezére legyen. Ehhez azonban ki kell használnia a demokrácia nyújtotta intézményeket és körülményeket és kisebbségben lévén: erősnek kell lennie, határozott, gyakorlati, nem-utópista programmal kell rendelkeznie.

*

Szeretném megmondani, hogy az emberek ne tanuljanak hiábavalóan. Akinek nincs a tanuláshoz tehetsége és benső hajlama, az maradjon otthon és dolgozzon a kezemunkájával. Nekem a jó földműves, a jó munkás sokkal kedvesebb, mint a rossz ügyvéd. Ez valóságos baj már: az emberek azt képzelik, hogy a szellemi munka könnyű munka, bogy tulajdonképpen nem is munka és azért vágyódnak utána. Ennél rosszabb az a vágy, amikor valaki jól akar élni az általánosságban hasznos munka nélkül. Ez a napjaink parvenüskéje — hatalomban

és pénzben élni munka és érdem nélkül. Úgy tűnik föl nekem, hogy sok a fölösleges diák. Ezek aztán mint ügyvédek, orvosok és tanárok vegetálnak. A jó szellemi munka époly megerőltető, mint a testi munka. Az emberek azonban kitérnek a nehéz munka elől, akár szellemi, akár testi munkáról van szó. Úgy kell nevelni az ifjúságot, hogy a munka miatt sose szégyelje magát.

JEGYZETEK

Miasaryk e műve nem önálló könyv, ha-nem antológia, szemelvények gyűjteménye, melyek különböző területre világítanak, de egységes és közös a bölcseleti forrásuk. Masaryk gyakorlati filozófiája, etikája, erkölcstana fűződik-forrasztódik itt egybe. S ez a legjobb módszer az ő erkölcsi felfogásának megmutatásához és pedagógiai értékesítésére a kisebbségi magyarság számára is. Az antológia magyar fordítása annál inkább magától adódott, mert már ilyen címmel évekkel ezelőtt megjelent egy cseh szemelvény-gyűjtemény. (T. G. Masaryk: Mravní názory. Knihy pro kazdého. Praha, 1925. Státní nakladatelství.) A fordító ezt vette alapul, felhasználva még egy másik Masaryk-gyűjteményt is (Masarykova práoe. Sborník ze spisü, recí a projevü prvního presidenta ceskoslovenské republiky k osmdesátym jeho narozením sestavili: J. B. Kozák, V. K. Skrach, Z. Stloukal, L. Sychrava, A. Stefánek, A. Rambousek, J. Folprecht. Státní nakladatelství, Prahja, 1930), melyből Masaryk nevelési nézeteit ültette át magyarra. E könyv hatodik fejezetének legnagyobb része Masaryk „Jednozenství a mnohozenství” című 1899-ben megjelent tanulmányából való, mely különben „Poligámia és monogámia” címmel a „Nő és Társadalom” című budapesti folyóiratnak 1908 júliusi és szeptemberi számaiban is megjelent, s melyet

némi stilisztikai változtatással a fordító is felhasználta. A könyv többi részét a fordító válogatta ki, fordította le, az emiatt két eredeti cseh szemelvény-kötetből.

Az egyes fejezetek címei, a Mravní názory fejezet-címei szerint, illetve Masaryk szellemében választódtak.

Az olvasó tájékoztatására közöljük (szem előtt tartva a könyv kiadójának célját) a következő legfontosabb magyarázatokat:

A Arisztotelész (384—322 Kr. e.) görög filozófus, Plató tanítványa, aki azt hirdette mestere idea-tanával ellentétben, hogy valódi értéke csak azoknak a dolgoknak van, amelyeket érzékeinkkel felfoghatunk; a szellem tapasztalatból meríti elképzeléseit. Arisztotelész korának minden tudományát ismerte, ű volt a logika megalapítója is. Filozófiáját az arabok Európába hozták és ő lett a középkor hivatalos katolikus bölcsészeinek, az úgynevezett scholaszticizmusnak a megalapítója.

B Baader, német misztikus író.

Bak unin, Michail(1814—1876), orosz anarchista forradalmár, a legérdekesebb forradalmár egyéniségek egyike, aki 1848-ban több forradalomban is résztvett, ő volt az egyik előkészítője az 1848-iki prágai zendülésnek is. Szibériai fogságából megszökött, Európába jött. Svájcban halt meg. Bakunin ádáz harcot vívott Marxszal és ez a harc Bakuninnak az internacionáléból való kizárásával ért véget. A szociáldemokrácia elnevezés Bakunintól származik.

Balzac, Honoré, de (1789—1850), francia író, a legnagyobb regényírója a 19-ik századnak. Comédie humaine (Emberi Színjáték) a címe hatalmas prózai alkotásának, melyben az emberi életet a maga teljességében, mint Dante

a középkort az Isteni Színjátékban, akarta megírni. Csodálatos erejű emberábrázoló, a naturalizmus elindítója, aki megalkotta a modern regény kereteit.

B e n e k e, Friedrich (1798—1854), német filozófus és pszichológus, aki a lélektanba természettudományi módszereket vitt bele és a lélektan alapjául csak a belső meggyőződést tartotta.

Bernardi, Theodor (1802—1887), német történíró és államférfi. Nagy Frigyesről írt munkája nevezetes.

B j ö r n s o n, Bjömstjeme Martinius (1832—1910), norvég író, Ibsen barátja s mellette a legnagyobb norvég író, akinek jelentős szerepe volt hazája politikai életében is. Liberális gondolkozású ember volt, az emberiség eszméjének tántoríthatatlan harcosa. Kegényeket, drámákat, cikkeket írt, melyekben eszméiért harcolt. Eleve vége felé harcosan lépett fel az európai nemzetiségi kérdésekben is, s többek között élesen bírálta az akkori magyar kormány elhibázott nemzetiségi politikáját.

Bleibtreu, Kari (1859—), német író, romantikus-naturalisztikus prózaíró, a sedani csatáról írt regénye, *Dies irae* a legismertebb.

B our get, Paul (1862—), francia regényíró, a katolicizmus, a hagyományok és a monarchizmus híve, a francia túlzott nemzeti érzés egyik érdekes irodalmi képviselője.

Bronte, Charlotte (1816—1855), angol regényíró, legművészebb munkája a *Viliét* című regénye, melyben saját életét írja meg.

Browning, Elisabeth (1806—1861), angol író, rendkívül finom lírikus, a női lélek legszebb megszólaltatóinak egyike. Auróra Leigh című nagy verses regénye a nőkérdésről szól.

Byron, Georg Noel Gordon(1788—1824), angol író, a romanticizmus legnagyobb alakja, ak? átélte azokat a gondolatokat és érzéseket, amelyek kitűnő művészettel írt meg. Legnagyobb művei: CMLde Harold utazása, Manfred, Kain.

Casario, olasz anarchista, aki 1894-ben Lyonban megölte a francia köztársaság akkori elnökét, Carnot-t.

Chelhicky, Petr, délcehországi parasztember, táborita-huszita, aki önműveléssel tekintélyes tudásra tett szert. Hittudományi és bölcséleti műveiben az erőszak és a háború ellen foglalt állást. Tolsztoj elődjének mondta őt. Chelöický^ volt a szellemi apja a cseh huszitizmus legértékesebb hajtásának: a cseh testvérek egyházának, melynek viszont leghatalmasabb cselekedete az volt, hogy nemzetét megajándékozta a králici Bibliával, mely majdnem egyidőben jelent meg a magyar protestáns bibliafordítással, Károlyi Gáspár vizsolyi Bibliájával (1590). Ennek a cseh testvéri egyháznak utolsó püspöke és egyben legkiválóbb képviselője Ján Amos Komensky volt.

Comte, August (1797—1857), francia filozófus, az ú. n. pozitivizmus megalapítója, a tizenkilencedik század szellemi haladásának egyik pillére. A humanitás vallását hirdette. Az ő tudományos vizsgálódásaiból és bírálaiból jött létre a szociológia, a modern társadalomtudomány. Comte Masarykra, különösen fiatalabb korában, nagy hatással volt.

Cseh Testvérek egyháza: lásd a Húsról, Zizkáról, Chelcickyről, Komenskiről szóló jegyzeteket. A fehérhegyi csata után az egyház számos tagja Cseh- és Morvaországból menekülni kényszerült. Sokan magyar területre menekültek, ahol a református főurak (Illésházy, Rákóczi) birtokain találtak menedékhelyet.

Czenstochowa híres lengyel zarándokhely. A czenstohowai kolostorban 1910-ben Macoch szerzetes cellájában megölte unokatestvérét!

Darwin, Charles (1809—1882), angol természettudós. Világhírré tett szert és a természettudományba hatalmas fordulatot hozott két nagy műve: Az ember eredetéről és A természetes kiválasztásról. Megállapította bennük, hogy a világ minden élő lénye kölcsönösen rokon egymással és hogy a magasabbrendű egyedek, tehát az ember is, alacsonyabbrendűekből fejlődtek ki. Ez a fejlődés tengernyi éven keresztül történt, külső körülmények hatása alatt, melyekhez a teremtett lények hozzáidomultak. Az életben, a természet életében, a létért való küzdelemre mutatott rá, amelyből a természetes kiválasztódás révén mindig a legtökéletesebb egyedek kerülnek ki győztesként. A darwinizmus, azaz e természettudományi tanokból keletkező filozófiai irány, nagy hatással volt nemcsak a tudományokra, hanem általában az egész világ szellemi életére.

D o b r o v s k y, Josef (1753—1829), cseh tudós, Magyarországon született, Győr közelében, munkáit úgyszólván kivétel nélkül német nyelven írta. Felvilágosodott, művelt európai szellemű ember volt, ő a cseh nyelv kutatás megalapítója és számottevő szláv nyelvtudós is egyúttal.

Dosztojevszkij, Fjodor Michajlovics (1821—1881), orosz író, a legnagyobb eszmei hatású európai regények szerzője, aki rendkívüli lélekrajzzal, a valóság különös erejű ábrázolásával és sajátos orosz lényéből áradó rejtélyességével vált ki. Mint egy forradalmi társaság tagját a cár halálra ítéli többedmagával s csak az akasztófa alatt kap kegyelmet: Szibériába küldik. Szibériai fogságát örökítette meg a Levelek a holtak házából c. könyvében. Legjobb regényei:

Bűn és bűnhődés, Karamazov testvérek, Szegény emberek, A félkegyelmű, Megalázottak és megszorítottak. Annak ellenére, hogy Dosztojevskij konzervatív nézetű ember volt, hozzátartozik a 19-ik század ama orosz íróinak sorához, akiket az orosz forradalom prófétáinak szokás nevezni. Ez a nagy író többek közt Masarykra is rendkívül hatással volt, bár Masaryk a lényeges kérdésekben más véleményen van.

Eulenspiegel, Till Eulenspiegel, német paraszt-mesehős (1350-ben halt meg). A braunschweigi Ludas Matyi, de még ennél is több: egyik alakja az örök lázadónak, aki a polgári világot kigiyolyja és összeszurkálja. Mindig mindent visszájára csinál annak, amit kérnek tőle. Sokan írtak róla regényt, sőt színművet is. A legsikerültebb Charlee de Coster világhírű Eulenspiegel-regénye.

Ferrero volt bolognai egyetemi tanár, aki a húszéves Caserionak, röviddel a gyilkosság előtt írt leveleit közzétette és jellemrajzot írt a gyilkosról.

Goncsárov, Ivan Alexandrovics (1812—1891) orosz író, kitűnő leíróművész, legnagyobb alkotása az Oblomov című regény (1858), mely azt a lustaságot gúnyolja ki, azt a nagyálmú orosz tehetetlenséget, mely minden cselekvésre képtelen, és nemzeti pusztuláshoz vezet. Innen ered az oblomovizmus elnevezés.

Gorkij, Maxim (1868), orosz író, aki alacsony proletársorsból küzdötte fel magát nemcsak a mai orosz próza legkiválóbb képviselőjévé, hanem egyúttal az európai irodalom számottevő írástudójává is. Kiváló elbeszélő, dráma- és regényíró, a valóság ábrázolója és a társadalmi igazságok őszinte feltárója. Híres drámája: A

menedékhely, kitűnő regénye az Anya, rendkívül érdekesítő olvasmány az Önéletrajza. Masaryk Capri szigetén való első nyaralásakor, a háború előtt találkozott Gorkijjal.

Hajn, Antonin, a cseh nemzeti demokrata párt mai képviselője.

Hálek, Vitezslav (1835—1874), cseh költő, a polgári képletű cseh szerelmi líra megindítója. Heine követője, akit eleinte érdemtelenül a kitűnő Neruda fölébe helyeztek. Érzelgős, regényes, érzékes hangú versek szerzője.

Azokról a cseh irodalomtörténeti jelentőségű hamisítványokról van szó, amelyeket Václav Hanka (1791—1861) régész és költő írt. A köninghofi és grünebergi (1818) kézirat-hamisítványok ezek, melyekben Hanka dicsőítő régi elbeszélő költeményeket írt a cseh nép őskoráról. A hamisítványokat csak 70 évvel később leplezték le, amikor cseh nyelvtudósok megírták az ócseh nyelv nyelvtanát. A leplezésben tevékeny szerepe volt Masaryknak is, mint tudományos publicistának. Az álóposzok történetéhez hozzátartozik, hogy félszázadon át jelentős mozgatói voltak a romantikus cseh történelemnek, de a képzőművészetnek is.

Hartmann, Eduard von (1842—1906), német filozófus, a Philosophie des Unbewussten írója, Schopenhauer filozófiájának a híve, bár később a peszimizmust reménykedéssel, a fejlődésben hívó optimizmussal cserélte fel.

Havlicek-Borovsky, Karel (1821—1856), cseh író, publicista és politikus, akinek jelentőségét különösen Masaryknak vele rokon működése erősítette meg a haladó cseh polgárságban. Havlicek a cseh publicisztika megteremtője, kitűnő irodalmi kritikus volt és maga is írt néhány

jelentős tartalmú szatirikus költeményt. (Tyrolské elegie — Tiroli elégiák.) Havlicsek az 1848-as forradalmi polgári idők Petőfi-formátumú alakjai közé tartozik, azonban a cseh nemzeti öntudat, a demokratikus életszemlélet kialakításáért folytatott harcai révén leginkább Kossuth Lajossal hasonlítható össze, bár egyénisége mástermészetű volt. Az osztrák elnyomatás ellen folytatott hírlapírói működése miatt a kormány a déltiroli Brixen-ben internáltatta őt, ahol Havlicsek tüdőbajt kapott és a fogságból való hazatérése után csakhamar belehalt,

Hegel, Friedrich (1770—1831), német filozófus, akinek Kant után talán a legnagyobb hatása volt a 19-ik század filozófiájára. Hegerszerint a filozófia az abszolútumról szóló tudomány. Az idea, az eszme, az egyedüli valóság és minden valóság csak általa van a világon. A szellem háromszoros fokozaton fejlődik ki a tézis, antitézis, szintézis (tétel, ellentétel, egység) fokozatain. Ennek megértéséhez szükségünk van az ú. n. dialektikára. Ez az ú. n. idealista dialektika, mely végeredményben azt állítja, hogy a szellem teremti meg a dolgokat a világon. Hegel tanítványai közé tartozott Marx, aki ezt az okoskodást megfordította és ú. n. materialista dialektikának a megalapítója lett, mely szerint előbb létezik az anyag és az termeli a szellemet. Hegel filozófiájának ellenhatásaképpen lépett oly nagyon előtérbe Németországban a múlt század második felében a természettudományos és materialista filozófia is.

H e r b a r t, Johann Friedrich, (1776—1841) német filozófus, a tudományos pedagógia megalapítója. A nevelést mint tudományt az erkölcstanra és lélektanra alapította. Herbart szerint az embert az értelmi működés határozza meg, ezért mindent az ész kiművelésére, az oktatásra helye-

zett. Egyoldalú volt, mert az érzelem és akarat nevelését nem fejlesztette az ő rendszere és ezért a modern neveléstudományban ma a herbartizmus sokban maradiságot jelent. A cseh filozófiában, pszichológiában és neveléstudományban Masaryk fellépése előtt Herbartnak szinte egyeduralma volt.

Herder, Johann Gottfried (1744—1803), német író. A tizennyolcadik század nagy német íróinak sorába tartozik, a legkiválóbb szellemi emberek egyike. Az egyéniség és fejlődés gondolatainak nagy hirdetője. A német nemzeti szellem és nyelv szerves egységét tudatosította kortársai közt. Ő volt az, aki először hívta fel az írók figyelmét a népköltészetre. De korszakalkotó gondolatokat, hozott Európa történeti filozófiájához is. Az európai humanizmus egyik öntudatoe képviselője volt ő, Shakespeare és Rousseau eszméinek egyik terjesztője volt Németországban; kiválóak műfordításai. Herder nagyjövőt jósolt az új emberiség kialakulása terén a szlávoknak. Bennük látta a rousseau-i életeszmény megtestesítését és ezt a gondolatot követve, a szlávokat sok hamis rajongással vette körül. Herder eme tételei közül már kevés akad, amit a modern történettudomány megtartott volna. Azonban neki, mint a romantizmus egyik előfutárjának, rendkívüli hatása volt a szláv szellemi gondolat létrejötte körül, hisz ő volt Jungmann, Kollár, Safarik, sőt Masaryk tanítómestere is; a cseh nemzeti újjáéledés történetében jelentős az ő szerepe.

Howell, a múlt században élt amerikai író, az amerikai realizmus egyik képviselője.

Hume, Dávid (1711—1776), angol filozófus, aki, kétkelésével (szkepticizmusával) hatással volt Kantra és Masarykra is. Kétkelésével bizonyí-

totta Hume, hogy cselekvésünket nem az ész, hanem az érzelem s főleg az indulatok vezérlik, s ezért nincs is általános érvényű igazság, nincs meg a megismerés biztonsága. Hume állította azt, hogy az önzés kiegyensúlyozója az együttérzés, mely megtartója az emberi társadalomnak és alapja erkölcsi életének.

H u s, Jan, cseh reformátor, prágai egyetemi tanár, a cseh irodalmi nyelv megteremtője, rendkívül őszinte, hívő, középkori hittudós, akit Zsigmond császár elnöklése mellett a kostanzi zsinat máglyahalálra ítelt, miután a Wiclif tanait hirdető Hus nem akarta lelkiismeretét elárulni. 1416 július 6-án égették el.

Ibsen, Henrik (1828—1906), norvég író. Ibsen a modern drámaírás megteremtője volt, aki eszméivel és művészetével korára rendkívül hatást tett. Drámáiban össze akarja egyeztetni az életet az eszmével. A társadalmi szokások és elavult formák, az előítéletek és ósdi felfogások éles bírálója lett Ibsen, aki letépi a kor álarcát és rámutat a társadalom nagy betegségeire. Ismert drámája, a Nóra, melyben a férfivel egyenrangú nő felszabadulását írja meg. A Kis értetek-ben is a hazug házaset bírálóat adja. Kiváló alkotásai még Peer Gynt, Vadkacsa, Solness építomester és a Ha mi halottak felébredünk. Ibsen a korlátlan egyéniség eszméjének hirdetője volt. Azt mondotta: Csak az erős, aki egyedül áll.

Jasznája Poljana: Tolsztoj híres tartózkodási helye, családi birtokán.

Jungmann, Josef (1773—1847), cseh író és nyelvtudós. Cseh irodalomtörténetet írt, a csehek Kazinczyja volt, gazdagította a cseh nyelvet, megírta a cseh nyelv nagy szótárát (cseh-német szótár). Mint önálló alkotó író kevésbé jelentős, leginkább fordításaival tűnt ki.

Kant, Immanuel (1724—1804), német filozófus, aki nemcsak a 18-ik század második felére és a 19-ik századra volt rendkívüli hatással hanem általában ma is az európai bölcsésze, előterében áll. Kant az emberi megismerés lehetőségeit vizsgálta s kriticismusával igyekezett annak lényegére hatolni. Főművei: A tiszta ész kritikája és A gyakorlati ész kritikája. Erkölcsi nézeteire nézve nevezetes az ún. kategorikus imperatívusz, a feltétlen parancs, mely szerint úgy kell cselekednünk, hogy tetteink summája mindenkor kötelező törvény lehessen bárki számára. Masarykra, bár sohasem fogadta el Kant nézeteit teljesen, nagy hatással volt a königsbergi bölcselelő.

Kollár, Ján (1793—1852), szlovák származású cseh író, pesti ev. lelkész. Kollár tekinthető a szellemi pánszlávizmus megalapítójának. Legkiválóbb műve a Slávy dcera című elbeszélő költemény. Ennek az írásműnek, mely a poroszországi szlávok pusztulásán kesereg, rendkívüli hatása volt a tizenkilencedik században. Kollárt joggal sorolják általában a szlávtság, de különösen a középeurópai szlávok öntudatosítói közé.

K o m e n s k y-C o m e n i u s, Ján Amos, cseh pedagógus volt. Komensky (1592—1670) a modern neveléstudomány megalapítója. Morvaországban született, Hollandiában halt meg. Száműzötként beköborolta fél Európát, négy évet töltött a magyarországi Sárospatakon is. (1650—1654), ahol a Eákócziak nevezetes kollégiumának tanára volt. A nép boldogságáról (Gentis felicitas) c. művét is itt írja meg, a magyaroknak ajánlja és rendkívül elismerően ír benne Magyarországról, annak fejlődését „a gazdag szellemi aratásban” látva. Komensky a pedagógia egyes részletkérdéseinek korszakalkotó

megoldásán kívül, elsőnek hirdeti és mutatja, hogy az iskola révén az emberi dolgok jobbá változását, megjavulását érhetjük el.

Kropotkin, Pjotr Álekszejevics (1842—1922) orosz anarchista forradalmár és író. Orosz hercegi családból származott s a modern földrajztudomány egyik legnagyobb reménysége volt. Földrajzi kutatásait abbahagyva, teljesen az anarchizmus híve lett. Ennek a társadalmi filozófiának ő volt az egyik rendszeres kiépítője. Művei mind rendkívüli hatást értek el. Ilyenek például (magyarul is megjelentek): A kölcsönös segítség, mint természettörvény, Egy orosz forradalmár emlékiratai, a Francia forradalom stb.

Lagarde, Paul (1827—1891), német tudós, a keleti nyelvek tanára, aki azonban a politikai irataival tett szert nagy hírhedségre. (Deutsche Schriften.) Lagarde a pangermánizmus legöntudatoeabb és legőszintébb hirdetője volt. Ő adta ki a Los von Kom (El Rómától) jelszavát; gyűlölte a katolicizmust, épúgy, mint a többi vallást, valami új germán pogányságról álmodozván, melynek erős vallásosságát, szinte fanatizmusát hangsúlyozta ki. Lagarde következetes antiszemita (zsidógyűlölő) volt. Nagynémetországról álmodozott, melynek egy részét, gyaratát, képezné Ausztria is. Lenézte s gyűlölte a középeurópai kis népeket, főleg a magyarokat, cseheket és lengyeleket: műveletleneknek, a német terjeszkedés útjában álló kerékkötőknek mondva őket. Lagarde tehát, szemellátható, a mai pangermán, hitlerista igyekvések egyik szellemi apja.

Liguori, sz. Alfonz (1696—1787), a liguoriánusok vagy redemptoristák szerzetének megalapítója. Theologia morális c. latin műnek szerzője, amelynek néhány része annyira meg-

botránkoztató, hogy fordításait egyes országokban elkobozták.

Lincoln, Abraham (1809—1865), az amerikai Unió egyik kiváló elnöke, az amerikai polgárháború idején (1861—1865) Lincoln az északi államok élén állva, kiküzdötte a néger rabszolgák felszabadítását a déli államokkal szemben. Az washingtoni színházban agyonlőtte őt a rabszolgatartó déli államok egyik rajongója.

Macchiavelli, Niolo (1469—1527), olasz államférfi és politikai író, Florenciában élt, a Mediciék udvarán. Az olasz reneszánsznak egyik érdekes és jellegzetes képviselője. Irt szépirodalmi műveket is. Hadtudományi művei hatással voltak Zrínyi Miklóstra, a költőre. Legismertebb műve: A fejedelem (II Principe), megjelent magyar fordításban is. Ebben a művében azt bizonyítja, hogy Itáliát csak a következetes, tekintetnélküli, korlátlan hatalom tudja megmenteni, mely nem válogat az eszközökben. Azért a macchiavellizmus egyet jelent a ravasz, de erkölcstelen politikával.

Machar, Josef Svatopluk (1861), cseh költő és publicista. Rendkívül fontos szerepet játszott a modern cseh irodalmi és politikai közvéleményben. Harcias, határozott, komoly egyéniség. A szimbolista líra egyik képviselője, de jelentősége ama írásaiban is keresendő, melyekben a katolikus egyház és a cseheket elnyomó osztrák uralom ellen húzta ki hatásos erejű vitatkozó tollát. Masaryk egyik legodaadóbb szellemi híve és barátja. Legmaradandóbb műve az önéletrajza. (Konfese literáta.)

Maeterlinck, Maurice (1893), francia-belga író. A modern szimbolista irodalom legkiválóbb képviselője és tulajdonképeni kezdeményezője. Főleg gyönyörű, sokszor misztikus tartalmú,

tiszta irodalmi értékű drámaival tett világhírne szert, de mint költő, esszé-író és filozófus is kiváló helyet foglal el a modern Európa szellemi életében. Maeterlinck szerint egy rejtelmes hatalom, az Ismeretlen, irányítja az emberek sorsát. Híres tanulmányköteteiben (A virágok intelligenciája, A méhek élete, A nagy titok, A szegények kincse, A halál) azt hirdeti, hogy az élet boldogságát a mások iránt való alázatos szeretetben és az örök életbe vetett hitben kell keresnünk.

Maistre, Joseph Marie de (1754—1821), francia politikus és filozófiai író, aki a pápának az államok felett való hatalmát hangoztatta, úgy, ahogy az részben a középkorban volt.

Maupassant, Guy de (1850—1893), francia író, a legkiválóbb novellairók egyike a világ-irodalomban, stílművész, akinek minden írása a francia próza gyöngye. Maupassant, az emberi lélek kitűnő ismerője, hidegen, szinte érzés nélkül nézi a világot. Felfogása naturalisztikus; szívesen időz az érzéki jelenetek rögzítésénél; a nőről alacsonyrangú felfogása volt s ezt sike- resen tudta műveiben köztudatba vinni. Nálunk leginkább a könnyebb fajsúlyú, sikamlós tartalmú novelláról ismeri a közönség.

Mill, John Stuart (1806—1873), angol filozófus és nemzetgazdász, a nő szabadságjogainak lelkes védelmezője. Kiváló művei: a Logika, a Szabadságról, a Nemzetgazdaságtan alapjai.

Milton, John (1608—1674), angol költő, az Elveszett paradicsom c. vallásos elbeszélő költemény szerzője. A vak költőt Munkácsy Mihály örökítette meg egyik festményén, amint ép leányának tollbamondja halhatatlan költeményét.

Mirabeau, Honoré Gabriel (1749—1791), a francia forradalom kezdetének egyik vezetője, lángoló, magával ragadó politikai szónok, aki az alkotmányos királyság híve volt. XVI. Lajos megvesztegette.

Moltke, Karl Bernhard von (1800—1891), porosz tábornok és katonai író, aki 1866-ban az osztrák-porosz háborúban és 1870—71-ben a porosz-francia háborúban a porosz hadsereg vezérkari főnöke volt és a csatákban hadseregét diadalra vitte. Moltke volt az egységes Németország egyik (katonai) megteremtője.

Mommsen, Theodor (1817—1903), német történetíró, a római történelem egyik legkiválóbb kutatója; a csehek és más kisépek igaztalan ellensége volt.

1893 karácsony estéje előtt, prágai lakásán megölték barátai Rudolf M r v á t, azért, mert elárulta a rendőrségnek az Omladina nevű titkos cseh társaság tagjait. A vád alá helyezték 77 fiatalembert 1894 elején állították bíróság elé, amely sokat közülük többszintendi fegyházra ítélte. Az elítéltek között volt Alois Rasín, Csehszlovákia szerencsétlenül járt első pénzügyminisztere is.

Musset, Alfred de (1810—1857), francia író, a francia romantika egyik kiváló lírikusa, akinek minden irodalmi műve, akár próza, akár dráma, lírai alkotás a szó legteljesebb értelmében. Korán, tragikusan halt meg.

N e r u d a, Jan (1834—1891), cseh író és publicista, a modern cseh szépirodalom úttörője. Különösen kitűnő valóságmegfigyelésről tanúskodó elbeszéléseket írt. Tiszta és elfogulatlan nemzeti gondolatot hirdetett. Ő a modern cseh vers megalkotója. Járt Magyarországon is, tudott magyarul és a magyarokról érdekes útirajzaiban számolt be.

Nietzsche, Friedrich (1844—1900), német költő és filozófus, aki egyként tekintélyes hatással volt a germán értelmiség társadalmi és politikai gondolkodására, valamint irodalmi ízlésére is. Nietzsche hirdette az erős egyedek úri erkölcsét, melynek semmi szüksége sincs a tömegre és az ő alacsonyrangú erényeire. Ez az úri erkölcsi felfogás, az erő és hatalom öntudatát, szinte isteni erőt adna germán hordozójának, az emberfölötti embernek.

Palacky, Frantisek (1798-1876), cseh történét-író és politikus. Az 1848-as küzdelemben a cseh nemzeti törekvések legerősebb szószólói közé tartozott. Az 1848-ban tartott szláv kongresszus egyik vezére volt. Ausztria keretében akarta biztosítani a csehek és általában az ausztriai szlávok alkotmányos jogát és elősegíteni a monarchia ilyen értelmű átalakulását. Legfőbb műve a cseh nemzet története, melyet a legrégebb időktől 1526-ig írt meg. Történelmi felfogása mai szemmel nézve romantikusnak mondható, azonban rendkívüli hatása volt mint nemzetnevelő műnek. A Magyar Tudományos Akadémia 1834-ben külső tagjai közé választotta. Halálakor Zsilinszky Mihály tartott felette emlékszedet.

Pestalozzi, Johann Heinrich (1746--1827), svájci-német pedagógus, a modern gyermeknevelés egyik úttörője, a mai elemi iskolai rendszer megalapítója; a legtisztább, legnemesebb humanitású emberek egyike.

Plató, vagy Platon (427—347 Kr. e). Masaryk különösen fiatalabb korában határozottan Plató hatása alatt volt; Plató a hazafi címen írta meg legelső filozófiai munkáinak egyikét. Masaryk is Platóval vallja az ú. n. szellemi arisztokrácia szükségességét, azaz, hogy csak a hivatottak és műveltek álljanak a vezető helyekre s vezé-

reljék az államot, a társadalmat, a nemzetet. Innen van az a mondás, hogy Masarykkal, az o államfői tisztségével, Plató álma valóra vált, mert filozófus került egy állam élére.

Prévost, Antoine François (1697—1763), francia író, a modern szentimentális regény úttörője. Legmaradandóbb alkotása: A Manon Lescaut című kis regény. Manon egy csodálatos, kacér, magakellettő könnyelmű nő, akit erkölcsi fertőjéből felemel és megtisztít a szenvedés. A könyv megjelent magyar fordításban is.

Puskin, Alexandr Szergejevics (1799—1837), orosz költő, a világirodalom egyik legnagyobb kSlője, akinek az orosz irodalomban nagyobb a jelentősége, mint Goethé a németben, Shakespeare-é az angolban, vagy Arany Jánosé a magyarban. Az orosz szellem egyik időtlen kifejezője. Puskin az orosz irodalomban a romantizmus elindítója. Legkiválóbb alkotása Jevgenij Anjegin, a világirodalom legszebb regényes eposza és Godunov Borisz című drámája. Tatjánában, az említett verses regény hősnőjében, az orosz nő eszmei képét festette meg.

Raszkolnyikov főhőse Dosztojevszkij Bűn és bűnhődés c. regényének. Ivan Karamazov pedig a középső a Karamazov-testvérek közül.

Rettenetes Iván, vagy IV. Iván (1533—1584), orosz cár, kiváló uralkodó volt, aki Oroszország gazdasági életét új alapokra fektette, azonban kegyetlen, vérszomjas ember, aki dühében saját fiát is kivégeztette.

Robespierre, Maximilien (1758—1794), francia forradalmár. A francia nagy forradalom napjában nevezetes szerepet játszott mint a legszélsőségesebb pártnak, a jakobinusnak vezetője. Az ő nevéhez fűződnek a forradalom tömeges

kivégzése, melyeknél ez a véres diktátor a barátait sem kímélte. Ő küldte a vérpadra Dantont is. De maga is a nyaktiló alatt fejezte be életét.

Rousseau, Jean Jacques (1712—1778), francia pedagógus, a legnagyobb nevelők egyike, aki roppant hatással volt a 18-ik század szellemi fejlődésére. Rendkívül sokféle foglalkozást űzött, míg révbe talált. Sajátos, ellentétekből összetett egyéniség volt. Pedagógiai hatása máig is tart és forradalmi erejű. Rousseau hirdette először az európai városi értelmiség előtt, hogy csak a természetes falusi paraszti életmódhoz való visszatérés menthet meg minket. Leghíresebb művei, melyeket többé kevésbé szépirodalmi formában írt meg: a Társadalmi szerződés és az Emil avagy a nevelésről címűek.

Ruskin, John (1819—1900), angol író, műkritikus és társadalmi reformátor. A tizenkilencedik század végének legünnepeltebb írói közé tartozott, aki a képzőművészetek lelkes ismeretése mellett azt hirdette, hogy az emberi életet át kell hatnia a művészeti szépnek, ehhez azonban szükség van a társadalom teljes átalakulására, melyben a gazdasági működést erkölcsi alapra kell helyezni. A szép és az erkölcsös Ruskinnál egyet jelent. Ruskin legkiválóbb művei magyar nyelven is megjelentek, sőt önálló magyar tanulmány-kötetek is vannak Ruskinról. (Geöcze Saroltától és Kriesch Aladártól.)

Sabina, Karel, cseh író, aki különös, gyanús, eléggé még fel nem derített szerepet játszott az 1848-49. években, főleg a prágai püNKöSDi forradalomban.

A hagyomány szerint, amikor Hus máglyáját Konstanzban meggyújtották, egy öreg anyóka igyekezett nagy garral a máglyához, hogy egy

rakás aprófával növesse az istennek tetsző tűzhalál erejét. Amikor Hus ezt meglátta, így kiáltott fel: O sancta simplicitas (Óh szent egyszerűség!).

Ezeket a szavakat Masaryk elnök magyarul mondotta Pozsonyban, 1921 szeptember 19-én, az ünnepi fogadtatás alkalmával.

Schleiermacher, Friedrich (1768—1834), német filozófus és hittudós, aki jelentős szerepet játszott a 19-ik század német szellemi életében, mint a keresztény vallás életszerűségének, nagyszerű miszticizmusának hirdetője, mellyel hozzájárult a német romantika egyik, vallásos, jellegének kialakulásához.

Schopenhauer, Arthur (1788—1860), német filozófus. Sötétben látó, pesszimista gondolkodó, aki e világot semmire sem értékelte. Ha a világ Isten nélkül való, mondta, akkor nem más, mint az akarat a világ lényege. Az akarat az ösztönben jelentkezik, a világ is a vak akarat alkotása; maga az anyag, a külvilág, is csak képzeletkép. Innen Schopenhauer főművének a címe: *Die Welt als Wille und Vorstellung*. Schopenhauer eszerint állapítja meg erkölcsi elveit is, mivel a világ örömtelen, ember az emberrel csak részvétben élhet.

Seneca, római filozófus, Nero császár nevelője, a legtisztább ókori gondolkodók egyike. Neveltje, az örült császár, öngyilkosságba kergette; 67-ben halt meg Kr. után.

Shelley, Percy Bysshe (1792—1822), angol lírikus, a romantikus irodalom egyik legkiválóbb lírai költője. Izgatott, forradalmi vérmérsékletű költő, akire, Byron mellett, leginkább hatott a francia forradalom. Formakényes, tökéletes muzsikájú verseket írt; már Petőfi is fordított verseiből.

S m e t a n a, Augustin (1814—1851), cseh filozófiai író. Római katolikus pap volt, azonban nézetei és meggyőződése miatt 3850-ben őt az egyház megfosztotta papiságától és kiközösítette. Smetana munkássága a cseh filozófia fejlődésére nézve alapvető. Masaryk volt az, aki eme jelentőségére először mutatott rá.

Smith, Adam (1723—1790), angol nemzetgazdasági író, a modern nemzetgazdaságtan egyik megalapítója.

Stendhal, Henri (1788—1842), francia regényíró, a legnagyobb hírnévre emelkedett írók egyike. Legjobb műve: a Vörös és fekete (Rouge et noir), melynek hőse: Julien Sorel, akiben Stendhal önmagát írta meg, a nagyakarátú, különös, lángeszű ember, aki korának sajátos erkölcei közt maga is szeszélyesen változó erkölcsi típust képvisel. Stendhal a szerelemnek és a női léleknek kitűnő rajzolója volt.

S z e n t Á g o s t o n, vagy Augustinus (354-től 430-ig), a kereszténység egyik legkiválóbb alakja, hippói püspök, katolikus egyházatya. Művelt pogány ifjúként élt kicsapongóan és hitetlenül, 387-ben keresztény hitre tért. Kiváló egyház-szervező lett, irodalmi működése pedig világirodalmi jelentőségű, különösen Vallomások (Confessiones) című műve az. Ebben a könyvében lelki fejlődését írja meg, oly megdöbbenő őszinteséggel és lírai hévvel, oly művészi formában, hogy máig is alapvető nagy olvasmányoknak tartjuk. (Magyarra Vass József fordította.) Szent Ágoston legnagyobb munkája Az Isten államáról (De civitate Dei) című huszonkét könyvből álló keresztény védírat, a kereszténység leghatalmasabb filozófiai védelme. Augustinust joggal sorolják a történelem legnagyobb alakjai közé.

Szókratész (469—399 Kr. e.), görög filozófus és nevelő, aki egy sor írást se hagyott hátra maga után, mégis a legnagyobb és legtisztább gondolkodó volt, aki valaha is a világon élt. Ő hirdette, hogy az igazság érvénye független attól, hogy az emberi elme elismeri-e, vagy sem. Híresek voltak a párbeszédei, melyek során kimutatta a beszélők hibás elgondolásait és a lényegre vezette őket. Az erkölcsi nevelés terén Szókratész azt hangsúlyozta, hogy senki tudva rosszat nem cselekszik. Azért mondta, hogy az erkölcs tanítható. Szókratészt aljas ellenségei megvádolták és halálra ítéltették. Az ítélet értelmében öngyilkosságot kellett elkövetnie. Eletét, tanítását és módszerét nagy tanítványa: Platon jegyezte fel.

A könyv címe: Homo sapiens ferus, oder die Zustände der Verwilderten und ihre Bedeutung für Wissenschaften, Politik und Schule 1884.

S a f a r i k vagy Safárik, PavelJosef (1795-1861). Epúgy, mint Kollár szintén szlovák származású cseh író. Safarík legkiválóbb műve a Slovanské starozitnosti (Szláv régiségek 1837). Ezzel a munkájával megvetette a szláv kultúrtörténelem alapjait. Ő is azok közé tartozik, akik a szláv felszabadulás szellemi programját európai és emberiességi alapon hirdették.

Tizian (1477—1576), a velencei reneszánszkorú festészeti és minden idők egyik legkiválóbb piktor. Madonna-képei a szabad természetben lejátszódó hangulatos idillek, Vénusz-képei pedig az érzékek éktelen tobzódását és a színek mélységét juttatják kifejezésre.

T o l s z t o j, Lev Nikolájevics (1828—1910) orosz író, a legnagyobb, legművészebb európai regények szerzője. (Háború és béke, Anna Karenina.) Tolsztoj kiváló író volt, de jelentős az ő szerepe

a modern nevelés történetében is. Élete második felében vallásbölcseleti«] kezd foglalkozni és — mint Masaryk is bizonyítja — ezen az úton sokszor eltévedett. Azonban tévedései ellenére is kitűnően megírt prózai és drámai műveivel, izgatott hangú, az olvasót feszültségbe hozó tanulmányaival rendkívüli hatással volt Európa erkölcsi fejlődésére is.

Treitschke, Heinrich (1834—1896), német nemzeti történetíró, Bismarck politikájának híve. Főműve: Német történelem a tizenkilencedik században.

Turgenyev, Ivan Szergejevics (1818—1883) orosz regényíró, orosz „nyugatos”, aki éveken át Parisban élt. Az orosz társadalom és természet kitűnő megfigyelője. Az Új föld (Nov) és az Apák es fiúk című regényei nagy hatással voltak, mert bennük az orosz társadalom fejlődésének nagy hibáira és eltévedéseire mutatott rá.

Washington, George (1732—1799), az amerika, Egyesült Államok megalapítója és első elnöke: ritka nagyértékű ember, a demokrácia őszinte megtestesítője.

Wilde, Oscar (1856—1900), angol író. Érdekes színjátékokat, sajátos kérdéseket feszegető regényeket, szellemes tanulmányokat írt, legszebb alkotása a Readingi fegyház balladája és az ugyancsak börtönbéli élményeiből származó könyve, a De profundis.

Zaszulicsova, Vera, orosz forradalmár asszony, aki huszonöt éves korában, 1878-ban merényletet követett el a pétervári rendőrigazgató ellen. A bíróság azonban felmentette.

Zerotina, Karel ze. Zerotin a harmincéves vallásháború idején élt morvaországi cseh protestáns főúr, aki e kor cseh politikai történe-

tében is jelentős szerepet játszott. Ő karolta fel a Csehországból száműzött cseh testvéreket is.

Z i z ka, Jan, cseh huszita vezér. Hus halála után követői, a husziták, két pártra szakadtak. A mérsékelt prágaiakra, a jómódú polgárok pártjára és a táboritákra, a baloldalra, a többnyire parasztokból és elszegényedett kisnemesekből álló pártra. A félszemű Zizka az utóbbiak élén állott, kiváló hadvezér volt, több csatában futamította meg a husziták ellenfeleit.

TARTALOM:

Előszó	9
1. A humanitás alapvető erkölcsi elvei.....	17
2. Vallás és erkölcs.....	28
3. Ember és erkölcs.....	52
4. Nemzet és erkölcs.....	79
5. A cseh humanitás eszményei a háborúban.....	91
6. A csehszlovák állam eszméje.....	99
7. Demokrácia és erkölcs.....	107
8. Szocializmus és erkölcs.....	112
9. Ifjúság és erkölcs.....	120
10. A nőkérdés.....	125
11. Nemi élet és erkölcs.....	136
12. Az alkoholizmus.....	157
13. Az öngyilkosság.....	167
14. A gyermek.....	175
15. A család.....	187
16. A társadalom.....	190
17. Az iskola és a nevelés.....	193
18. A munkás és az értelmiség	209
Jegyzetek.....	217